

ПРОЗРЕНИЯТА НА АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ ЗА ПРЕХОДА КЪМ НОВ ТИП ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Васил Манов¹

1. АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ ЗА НЕИЗБЕЖНОСТТА И НЕОБРАТИМОСТТА НА ДВИЖЕНИЕТО НА ОБЩЕСТВОТО КЪМ ПО-ЗРЕЛИ И ПО-СЪВЪРШЕНИ ФОРМИ

От своя първи до своя последен ден жадният за откривателство дух (ум) на Евгений Матеев бе посветен на проникване в тайните на бъдещето (на бъдещото общество и икономика). Разбира се, Матеев съвсем не е единственият, нито пък първият мислител, който е посветил своите сили и талант на проникването в тайните на бъдещето. Нещо повече, за да може да направи своето проникване в тайните на бъдещето, той “стъпва на раменете на великите мислители” до него, на раменете на светлите световни умове – негови съвременници.

Но Матеевското проникване в тайните на бъдещето е неповторимо, гениално и уникално – както спрямо всяко друго проникновение на всеки един мислител поотделно, така и спрямо съвкупното проникновение на всички мислители, взети заедно. Постиганията на мислителите – негови предшественици и съвременници – са използвани от Е. Матеев само като отправна база, като пиедестал, от който той дръзва да размишлява за бъдещето.

Неповторимото, гениалното и уникалното в проникновението за бъдещето при Евгений Матеев се състои в това, че Матеевското бъдеще на икономиката и обществото, от една страна, се явява обективна необходимост, а, от друга страна, то се явява заедно с това и обективна възможност да бъде създадено. Матеевското бъдещо общество не е маниловска мечта от “Мъртви души” на Гогол. То е аргументирано с езика на безпристрастната, дълбока, истинска наука.

Ако при мислителите – предшественици и съвременници на Матеев – аргументите стигаха да се обоснове неизбежният край на капиталистическата икономика и общество, неизбежността от тяхното преминаване (прерастване) в друг вид икономика и общество, при Матеев се аргументира освен това прерастване и адекватният механизъм на самото прерастване. Ако мислителите до Матеев (включително Маркс) разкриваха и доказваха неизбежността на движението на човечеството към ново общество и икономика, то Матеев освен това разкри и доказва движещите сили, пътищата, по които ще се осъществява това движение.

До капитализма (включително и при него самия) обществата са се развивали спонтанно и са преминавали от своя по-нисш към своя по-висш стадий без предварителен проект. На смяна на тази епоха идва време, когато по-нататъшно същест-

¹ Васил Манов е доктор на икономическите науки, професор в катедра “Маркетинг и стратегическо планиране” в УНСС.

вуване, функциониране и особено по-нататъшното развитие на обществото и съответната му икономика стават невъзможни без съответен “социален проект”.

Академик Матеев е сред първата редица пионери в света, осъзнали, че преходът към следващото стъпало в развитието на обществото не би могъл да стане без социална архитектура, без социално инженерство. Но **академик Матеев е първият мислител в света, разработил философията и методологията на социалната архитектура и инженерство**. Матеев изследва и икономиката – обекта (неговата анатомия и физиология), и субективното отношение към него, и взаимоотношението между обективно и субективно, и процесът на взаимно преминаване на обективното в субективно и на субективното в обективно, и открива и доказва, че няма вечни форми, в които да протича животът, че е налице перманентен процес на развитие и в обекта, и в субективното отношение към обекта, че това развитие върви към по-високи (зрели) форми и в обекта, и в субективното отношение към него, и във взаимодействието помежду им, и във взаимното преминаване на обективно в субективно, и на субективно в обективно.

От социалистите-утописти през Маркс, през Аурелио Печей (идеологът на създаването на Римския клуб), през докладите на клуба (на Ян Тинберген и Медоус), през ежегодните доклади на Института Worldwatch, през дискусиите за съдбата на Земята (Рио Де Жанейро – 1992 г., Киото – 1997 г., Копенхаген – 2009 г.), до трезвите оценки на президентите Никола Саркози и Барак Обама за недостатъците на съществуващата икономика, общество и световен ред, се извършва аргументиране на неизбежността и необходимостта от преход към нов тип общество и съответната му икономика.

Особеното при Е. Матеев е в това, че неговото доказателство е уникално, че в неговото доказателство не се допуска обратимост, каквато, за съжаление, често е налице. Не са един и два случая, когато изходът от създалата се критична ситуация в икономиката се търси не чрез поглед напред, а чрез поглед назад към безвъзвратно останали в историята етапи в развитието на икономиката и обществото².

² “От степента на съвършенство на производствената система, от сложността на обстановката, в която тя съществува и се развива – пише акад. Е. Матеев – зависи начинът на реагиране, начинът за “вземане на решения”. Да се пренася върху една производствена система със силно развити производителни сили, със сложни закони на съвременния технически прогрес, когато всяко откритие дава дълга поредица от сложни и различни последици в зависимост от това, в каква комбинация с другите открития то ще се внедрява; да се пренася върху подобна обстановка простият принцип на “експериментирание” от вида на “ако изживее”, би било все едно да заставяме насекомите, рибите и пр. да реагират като амебата, млекопитаещите – като насекомите, а човека – като маймуната. Характерно е, че даже при частна собственост върху средствата за производство съвременният капитализъм все още не се задоволява със старите форми на реагиране спрямо техническите открития.” *Перспективно планиране и икономическа кибернетика*, изд. Наука и изкуство, С., 1967, с. 244. И още: “Начинът, по който червеят реагира на сигналите и ги превръща в отговорно състояние, се отличава съществено от начина, по който става тази реакция в един растителен организъм. Но ако преминем към висшата нервна дейност, ние се изправяме пред огромен скок в еволюцията на управлението на сложните системи. Ние реагираме нощно време на дразнения отвън, без да ги осъзнаваме. Но върху основата на първичните рефлексии се изграждат няколко етажа на условни рефлексии, съставляващи висшата нервна дейност, която спазва общите закони на кибернетиката, но представлява далеч по-висш етап от другите форми на реагиране. Както при нервната система е неправилно да се свеждат законите на кибернетиката до безусловните рефлексии, така и при обществото те не могат да се свеждат до фор-

Неповторимото, уникалното и гениалното при акад. Евгени Матеев е и в доказателството на неизбежността и необратимостта на преобразуването на съществуващата икономика и общество към техните по-развити, зрели и съвършени форми, както и в разработката на адекватния за това преобразуване механизъм. Нещо повече, според Матеев този преход не е и не може да бъде еднократен акт. Според Матеевата представа обществото и икономиката са в перманентен процес на развитие и усъвършенстване. В такъв перманентен процес на развитие и усъвършенстване следва да се намира и системата на управление на непрекъснато развиващите се икономика и общество.

Матеев има генетичните предпоставки да усети и изучи по неповторим начин, с неповторима системност и последователност сътвореното до него и от неговите съвременници знание за икономиката и обществото. Той не просто усвоява това знание, а въз основа на него, на неговото критично осмисляне и на осмисляне на изследователския метод на най-великите мислители от древността до неговите съвременници (както и на самите съвременници), прави своя огромен (уникален и гениален) принос в съкровищницата на световното знание за развитието на обществото и икономиката.

Обществото, за което мечтае мислителят Матеев и което аргументира по неповторим начин, е обществото, което, от една страна, изисква от всеки индивид и стопански агент пълно разкриване и използване на техния творчески потенциал, което, на второ място, създава необходимите и достатъчни предпоставки за разкриване и пълно използване на този потенциал, което пък, на трето място, създава необходимите и достатъчни условия за по-нататъшно развитие на творческия потенциал на човека и за последващото му пълно оползотворяване.

Обществото на Матеев не е нищо друго освен съзидателна атмосфера, която отговаря на изконните (изначалните) стремежи на човека към изява чрез резултатите на своя труд, ум и талант, към благополучие въз основа на резултатите на неговия труд, ум и талант. Няма човек, който да не желае да бъде забелязан чрез постиженията, които реализира със своя труд, ум и талант. Няма човек, който да не се стреми към благополучие. Матеевското общество е това, което осъзнава диалектиката между тези два изначални стремежа на човека и превръща тази диалектика в двигател на развитието.

От първия до последния си творчески ден Матеев размишляваше върху образа на онова бъдещо общество, върху образа на онази бъдеща икономика, които да носят благополучие, наслада и радост на човека, които да осмислят неговия живот, които да гарантират достойнството на човека, които да го изпълват с гордост. Той размишляваше за това общество и за тази икономика както от позициите на тяхната

мите на спонтанността. При народностопанското планиране преработването на сигналите в ответна реакция става на далеч по-високо равнище, отколкото при стихията на пазара. Разстоянието между двете равнища е не по-малко, а може би и значително по-голямо, отколкото разстоянието между нисшата нервна дейност, основана само на първичните рефлексии, и висшата нервна дейност, основана на ред етажи от условни рефлексии. Когато се търсят пътищата на социалната кибернетика, тези специфични моменти трябва да се имат предвид.” – вж. Е. Матеев, *Перспективно планиране (междустроителни връзки и технически коефициенти)*, изд. БКП, С., 1963 г., с. 243-244.

обективна необходимост, от позициите на това, което ги прави неизбежно необходими, така и от позициите на пътищата, начините и методите на тяхното изграждане. Казано иначе, той разсъждаваше върху образа на бъдещото общество и икономика и от позицията на тяхната обективна необходимост, и от позицията на обективната възможност за създаването им.

Създател на това бъдещо общество е човекът в неговите две взаимосвързани, взаимно обуславящи се роли – ролята на човека като създател на блага и ролята му на потребител на блага.

Теорията на Матеев за бъдещото общество и механизма на неговото създаване превъзхожда всички други теории в това, че при тях връзката между двете роли на човека отсъства. При тези теории остава скрит и необяснен начинът, по който ще се обезпечава “рогът на изобилието” в новото общество. При Матеев този начин е разкрит и аргументиран всестранично именно чрез взаимодействието между двете роли на човека – чрез взаимното преминаване на едната в другата роля.

2. АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ ЗА ДВИЖЕЩИТЕ СИЛИ НА РАЗВИТИЕТО НА ОБЩЕСТВОТО КЪМ НОВ ТИП ЦИВИЛИЗАЦИЯ

А.

Академик Евгени Матеев в стил “а-ла Шумпетер” изследва и търси онази вътрешна (ендогенна) сила, която стои в основата на развитието на обществото, в основата на “съзидателното разрушаване”. Ако за Шумпетер това е научно-техническият прогрес, то за Матеев това е човекът, който създава самия технически прогрес.

Академик Матеев доказва неизбежността и необратимостта на прехода от един към друг по-развит тип общество. Заедно с това той откри и аргументира обективните движещи сили, които ще доведат до изграждане на това ново общество. До Матеев бе разкрито съдържанието на съществуващото капиталистическо общество със съответната му икономика, както и механизмът (движещите сили) на неговото функциониране и развитие. До Матеев бе разкрита историческата ограниченост на съществуването на капиталистическото общество, на неизбежността на неговото трансформиране в друг тип общество.

Но предшествениците и съвременниците на Матеев нямаха визия за движещите сили, за механизма на това трансформиране. Затова често опорните точки на този механизъм се търсеха чрез поглед назад към отминали етапи в еволюцията на капитализма. От една страна, се виждаше потребността от преход към друг тип общество, а, от друга, изходът се търсеше чрез поглед назад към инструментите, които стоят в основата на старото общество.

За Матеев този поглед назад към инструментите, обслужвали отминали етапи в развитието на обществото, както бе посочено, е противоестественно. Евгени Матеев намира адекватните движещи сили чрез поглед, обърнат напред. Така той успява да открие: както обективната необходимост от трансформиране на

*капитализма в друг по-висш и зрял тип общество, така и обективния механизъм, напълно адекватен на новия тип общество. Още в ранния стадий на творческите изяви на Матеев се разкриха изключителните му способности на **откривател на необходими (за прехода към ново общество, както и за функционирането и развитието на това общество) вътрешно присъщи движещи сили.***

Въпросът за движещите сили, за развитието на творчеството и инициативите в стопанското изграждане според Матеев не е технически въпрос, който произволно може да решава една страна. Въпросът за движещите сили, който тихомълком се приемаше и приема за неоспорим и разбираем от пръв поглед, се нуждаеше от сериозно, дълбоко и системно изследване. Именно с това започва творческият път на Матеев.

Движещите сили и свободата, според Матеев, в едно общество са неотделими. Каквито са движещите противоречия на едно общество, такава и свободата. Ако става дума за формалната, привидна, разбирана във вулгарен смисъл свобода, каквато проповядваха анархистите, то такава свобода Е. Матеев не признава. Обществото, за което мечтае той, е общество на осъзнатата необходимост, общество, освободено от робството на слепите и несъзнателни природни и обществени сили.

Свободата според Матеев не е нищо друго освен осъзната необходимост от все по-пълно задоволяване на непрекъснато растящите и изменящи се потребности на обществото и всеки негов гражданин, за хармонично, а в бъдеще и за всестранно развитие на личността; осъзната необходимост от свободен, творчески труд, от разгръщане и координиране на инициативите на обществото. Обществото на Е. Матеев е единство от осъзната обективна цел и осъзнати обективно необходими средства за постигане на тази цел. Желаното благоденствие и всестранното развитие на личността изискват творчески труд, инициативи и координация на този труд и инициативи.

Координацията, в която намира израз колективната воля на обществото, има за задача да възбужда и синхронизира безбройните инициативи за творчество на масите и да подчини това творчество на най-благородната цел, каквато някога си е поставяло човечеството – благоденствието на човека, неговото всестранно развитие. Вместо колективното, организирано настъпление на човешкото творчество за благоденствие и днес се предлага тактиката на “индивидуалното” настъпление, защото то било израз на истинската свобода. Ако тези, които предлагат индивидуалното настъпление, по-внимателно наблюдаваха живота, ако те по-внимателно четяха великите мислители преди да ги критикуват (в т.ч. най-великия сред тях – Маркс), сами биха се ужасили от своя модел на свобода. “Дарвин не е подозирал – пише Енгелс, каква горчива сатира е написал за хората и особено за своите съотечественици, когато доказва, че свободната конкуренция, борбата за съществуване, която икономистите величат като най-велико историческо постижение, е нормалното състояние на животинския свят. Само една съзнателна организация на общественото производство, при която се произвежда и разпределя планово, може да

издигне хората над останалия животински свят и в обществено отношение, както производството изобщо ги издига в специфично биологично отношение”.³

Въпросът за движещите сили на обществото винаги е бил и ще бъде камък за препъване за всички ония школи и концепции, на които са чужди диалектико-материалистическото мислене и подход към развитието на самото общество. За всички тези школи и концепции е оставал необясним източникът на движение в условията на единството. За всички тия школи движението може да съществува само при абсолютни противоположности, само между поляризирани собственици и инициативи. Механистическият подход към обществените процеси на тия школи и концепции, едностранчивото и грубо пренасяне на дарвиновата борба на видовете като естествен и единствен двигател на прогреса в обществото не им позволява да разберат, че единството не е нищо друго освен по-високо стъпало на движещи сили в обществото по отношение на всички съществуващи преди това движещи противоречия.

“Фактът, че при новото общество се изгражда единство тъкмо в тази област, в която при капитализма е центърът на противоречията, е извънредно важен за разбирането на изменения характер на движението. Но тъкмо тук може да се постави следният въпрос: ядрото, същността на движението са противоречията. Когато Маркс анализира противоречията на капиталистическия строй, той показва чрез това силите, които движат капиталистическото производство. Но, ако при новото общество на мястото на конкуренцията – израз на тези движещи противоречия при капитализма – идва планомерното производство като израз на единство, и на мястото на класовите противоречия идва морално-политическото единство, тогава как ще си обясним движението? Може ли единството да бъде източник на движение? Да се замести една остаряла форма на противоречия (анархията на капиталистическия пазар) с форма на единство (планомерното производство) не значи, че противоречията като източници на движение изчезват изобщо. То означава само, че именно върху основата на това единство, което идва като по-висше стъпало по отношение на съществуващите преди това противоречия, се разгръщат нови, от по-висш характер движещи сили.”⁴

Б.

Основните елементи на източника на движение в обществото и икономиката за Е. Матеев са:

На първо място, диалектиката на растежа на производителността на труда и повишаването на материалното и културното равнище на трудещите се, диалектичeskото противоречие между растящите потребности на членовете на обществото и равнището на производството.

³ Енгелс, Ф., Диалектика на природата, изд. БКП, С., 1971, с. 44.

⁴ Матеев, Е., Производителността на труда при социализма и народностопанското планиране. Изд. БКП, С., 1956, с. 341.

На второ място, това е разпределението според приноса на индивида, намиращ непосредствен израз във взаимоотношението между заинтересоваността (материална и морална) и растежа на производителността на труда.

На трето място, следва диалектичното взаимодействие между лични, колективни и обществени интереси.

На четвърто място, това са критиката и съревнованието в областта на творчеството.

На пето място, това е планирането – средството за използване на вътрешно присъщите на новото общество движещи сили за неговото преобразуване в един нов тип цивилизация. Задачата на всяко усъвършенстване на планирането се заключава в това да разкрие тези движещи сили, посоката на тяхното диалектично изменение и съобразно това да определи формите, подхода, методите, организацията на плановия процес.

По всички тези въпроси на двигателя на развитието академик Матеев е оставил великолепни образци на диалектично мислене и решение.

Благоденствието на народа се разглежда като двигател на развитието, **от една страна**, в качеството му на цел на това развитие. Все по-пълното задоволяване на растящите потребности на народа означава и изисква все по-мощно развитие на производството. Доколкото една такава цел е неограничена по своя характер и същност от горе, до толкова тя не поставя социални граници пред развитието на производството, а тъкмо обратното – изисква постоянно разширяване на неговите мащаби.

От друга страна, благоденствието се разглежда като двигател на развитието на производството, на рационалното използване и управление на новата техника, на създаването на нова по-висша (в технико-технологично отношение спрямо предходната) техника по линия на създаването на необходимите нови работници, труженици – по-знаещи, по-културни, всестранно развити. Бъдещото общество се нуждае от съвсем нови хора и то ще бъде способно да ги създаде. То предполага хора с всестранно развити способности, хора, способни да се ориентират в цялата система на производството, хора, способни да прилагат своите всестранно развиващи способности във всички посоки⁵.

Тази идея като червена нишка пронизва творчеството на академик Матеев. Той доказва, че бъдещето се нуждае от нов тип труженик – творец и инициатор на творчество и на инициативи за творчество. Колкото по-напред отива обществото, толкова по-осезателно ще се проявява тази закономерност, толкова по-често развитието ще се натъква на диалектиката между благосъстоянието на народа и развитието на производството, толкова по-насъщно ще става практическото използване на тази диалектика като двигател на развитието.

Що се отнася до останалите елементи, тяхната роля на двигатели на развитието също е разкрита и аргументирана от Е. Матеев. Последователното развитие на принципа за разпределение според постиженията в труда се разглежда от академик Матеев като главно средство за развитието на производителността на труда – най-

⁵ Вж. Маркс, К., Ф. Енгелс, Принципиите на комунизма (В манифест на комунистическата партия), Партиздат, С. 1973, с. 132-133.

важното, най-главното за победата и утвърждаването на новото общество.⁶ Според Матеев няма по-силен мотивационен механизъм от работната заплата, получавана въз основа на постиженията на труженика на базата на неговия труд, ум и талант. Всяко търсене на допълнителни стимули извън работната заплата според Матеев е неправомерно и е свидетелство, говорещо за непознаване на ролята на работната заплата като двигател на развитието.

Матеев отделя изключително внимание на разпределението според труда, защото това осигурява стремеж в труженика за постигане на по-високи резултати, постигане на по-висока производителност на труда. Достигайки по-висока производителност и на тази основа по-високо задоволяване на потребностите, той (труженикът) издига заедно с това на по-високо равнище и своите потребности. Характерно за взаимодействието между заинтересуваност (материална и морална) и растежът на производителността на труда (професионално, майсторски, разкрито от Матеев) е това, че труженикът в бъдещото общество ще е заинтересуван от растежа не само на своята лична, индивидуална производителност на труда, но от растежът на обществената производителност на труда. В тази двойка заинтересуваност намира израз *единството между лични и обществени интереси*.

Единството между лични, колективни и обществени интереси – според Матеев, съвсем не означава механично покриване помежду им, нито отъждествяване, така, както противоречието между интересите съвсем не означава несъвместимост, а взаимодействие. С други думи – носи дълбоко диалектически характер, който намира израз в това, че развитието на обществената производителност на труда се превръща и в личен интерес на всеки труженик, защото довежда до повишаване на неговото жизнено равнище. От друга страна, развитието на всеки труженик по пътя на по-високото жизнено равнище се превръща и в интерес на обществото, защото представлява едно от главните условия на неговото по-нататъшно развитие.

Единството между лични и обществени интереси е подложено на системно развитие и задълбочаване. Посоката на развитие и задълбочаване на единството между лични и обществени интереси е към по-тясна зависимост на личните интереси от обществените. Тенденцията на по-тясна зависимост на личните интереси от обществените все по-ясно ще се проявява и ще се отразява в съзнанието на гражданите на бъдещото общество, тя ще издига тяхното съзнание и ще го превръща в материална сила на развитието.

Единството на личните и обществени интереси в бъдещото общество определя характера на противоречието между неговите членове, на борбата в това общество. Освободените от вещната си обвивка отношения между хората в бъдещото общест-

⁶ “Разпределението трябва да се върши не на принципа на уравниловката, т.е. на всички по равно, а съобразно количеството и важността на положения труд.” “Всекиму според труда” – това е и справедливо, и стопански целесъобразно. А на всекиго се осигурява възможност да се труди повече и по-добре и следователно да получава повече... В нова България мястото на всеки един от нас ще се определя не от името и произхода му, не от приказките му, нито от мнението, което той има за себе си, а изключително от неговия труд, от онова, което допринася на дело за стопанския, културен и обществен напредък на своя народ. В това отношение не може да има у нас никакъв друг критерий.” – Димитров, Г., Политически отчет пред 5-тия конгрес на БКП, Съчинения, т. 14, с. 318-319.

во заместват борбата на пазара с борба за отстраняване на слабостите, за ликвидиране на отживялото времето си, за внедряване на новото, прогресивното, съответстващо на изменящите се изисквания на развитието. Като основни форми на тази борба за новото се определят **критиката и съревнованието**.

Когато Матеев разглежда критиката и съревнованието като форми на движеща борба, той няма предвид елементарната представа за критиката – в смисъл на *критикарство, на голото и безогледно отричане*. Той разглежда критиката в смисъл на диалектическо отрицание на отживялото времето си и поради това вече безполезно и утвърждаване на новото. *Критиката и съревнованието в бъдещото общество по своя характер са пряка противоположност на конкуренцията при капитализма. Тя е форма на борба с готови резултати на труда и поради това е с твърде разрушителни последици за развитието. В противовес на тази борба критиката и съревнованието “конкурират” с идеи за по-добри резултати, т.е. в областта на творчеството. Тази форма на борба е по-сложна, по-висша, по-зряла, адекватна на един по-висш тип цивилизация.*

В.

Между формите на движеща борба съществуват диалектическа връзка и процес на взаимно преминаване. Акад. Е. Матеев разглежда съревнованието като особен вид критика, като процес, при който наред с отстраняване на отрицателното, на старото, се прибавя и положителния пример на успешното решаване на възникналия въпрос. На свой ред критиката е най-често момент от съревнованието. Двете форми на движеща борба се намират не една до друга, а още по-малко една срещу друга. Критиката и съревнованието в своето взаимодействие съществуват една чрез друга, допълват се и преминават една в друга. Критиката и съревнованието като специфична движеща сила на бъдещото общество имат своята обективна основа. За бъдещото общество непрекъснатото развитие и усъвършенстването на техниката, подобряването на нейното използване е обективна потребност, която стои в основата на масовото новаторство. *Критиката и съревнованието като форми на борба, като движеща сила не са нищо друго освен процес на създаване на новатори, на творци, на майстори и ентузиастични на своето дело, въоръжени с постиженията на техниката.*

Разишряването и засилването на съревнованието като средство за развитие на новаторството в никакъв случай не е алтернатива на тенденцията към задълбочаване значението на заинтересуваността (материална и морална). Критиката и съревнованието не се намират в отношение на конкуренция с интересите на отделния индивид, колектив и общество в цялост, нито пък противостоят на материалната заинтересованост. Взаимодействието и тук е диалектическо.

Стремежът към задоволяване на растящите потребности съществува винаги. Особеността на бъдещото общество обаче е в това, че трудът в качеството му на средство за задоволяване на тези потребности изменя съдържанието си и включва все повече елементи на творчество. *Необходимостта на по-високите етапи на развитие трудеца се да бъде все повече новатор и творец в труда, чрез който*

задоволява растящите свои потребности, поражда тенденция към засилване на съревнованието. Тази тенденция е породена от стремежа на трудещите се да се развиват и утвърждават като граждани, всеки от тях да превърне личните си възможности в обществено богатство. Този стремеж, мощен ускорител на съревнованието за творчество, като че ли на пръв поглед няма нищо общо с борбата за по-добро задоволяване на потребностите. Сам по себе си той е идеологически израз на обективните сили в бъдещото общество, той е идеологическа проява на издигането на културното равнище на гражданина.

Все по-често непосредствен подбудител за редица дейности със силно развит творчески характер ще бъде не стремежът за осигуряване на елементарни или дори по-добри материални условия на живот, а стремежът да се даде нещо ново и ценно на обществото. Този стремеж поражда съревнование към това, кой да даде новото, кой да даде по-ценното на обществото, та чрез съревнованието да се допринесе повече за развитие на самото общество. Борбата за реализиране на личните възможности в обществено благо – тази тенденция е израз на обективния ход на развитието. Стремежът за реализиране на личните възможности в обществено благо ще бъде израз на това, че трудът ще става все повече дело на чест, на доблест, че обществото ще трябва да познава своите първенци в труда, изобретателите, рационализаторите, новаторите, даровитите и предани труженици на умствения и физически труд, които увеличават стопанската и културната сила на България и умножават народното богатство, че България трябва да ги тачи като най-добри, най-достойни свои синове и дъщери.

Развитието на труженика на бъдещето като новатор и творец, като инициативен член на обществото е израз на обективните, независещи от неговата воля закони на движението. От друга страна, това развитие е и активно средство за по-пълното използване на законите на развитието. Колкото повече се развиват производителните сили, толкова повече става необходима и като израз, и като средство на това развитие творческата активност на гражданите.

Бъдещото общество според акад. Матеев обективно изисква и създава нов тип граждани, съревноваващи се в областта на творчеството и новаторството. Този тип граждани са цел и предпоставка на изграждането на бъдещото общество, на истинската демокрация.

Движещите противоречия на бъдещото общество и особено съревнованието са далеч по-дълбока, по-сложна по своя характер и по-изострена борба, отколкото при която и да било фаза на досегашното развитие на обществото. **Вътрешният двигател, мотор на тази борба е трудовият ентузиазъм на масите. Разбира се, известно е, че само с ентузиазъм и “ура” язовири не могат да се построят.** Но без този ентузиазъм също така нищо сериозно не може да бъде създадено. Времето, в което живеем, доказва по-най категоричен начин това, доказва че моралният фактор е много важен, понякога решаващ.

Идеолозите на прехода към пазарна икономика и демокрация (поради ограничеността и консерватизмът на своя мироглед) не разбраха, че борбата за индивидуално съществуване, типична за докапиталистическите и капиталистическата формация, се заменя с борба за творчество, че тази борба ще издига хората над останалия

животински свят и в обществено отношение, както производство ги издига в специфично биологическо отношение. **Усъвършенстването на формите на борба в бъдещото общество ще е свързано с формирането на новия тип морал, който не допуска и не познава други средства за борба освен отговор на новото с ново, на творчеството с творчество.**

Характерно за движещите противоречия в обществото е това, че всяко тяхно разрешаване означава издигане на тези противоречия на по-висока степен. Налице е непрекъснато разрешаване на противоречия и със самото това издигане, възникване на тези противоречия на нова, по-висока база. **По изтъкнатата логика се разрешават и развиват само вътрешно присъщите на обществото противоречия. Освен тези (фундаментални, базисни) възпроизводими на все по-висока качествена основа (по пътя на непрекъснатото им разрешаване) противоречия, съществуват “и невъзпроизводими”, възникващи в хода на развитието като последица на неправилно използване на движещите сили, противоречия. По своята същност “невъзпроизводимите”, “последствените” противоречия не са двигател на развитието, а негова спирачка. Вътрешно присъщите противоречия са двигателят, моторът на развитието, а невъзпроизводимите – признак за това в каква степен обществото използва умело този двигател.** Колкото по-рядко обществото е принудено да преодолява неприсъщи за развитието противоречия, това означава само, че толкова по-успешно то (обществото) използва присъщите му обективни движещи сили.

Едните (вътрешно присъщите на обществото) противоречия то (обществото) разрешава, а другите (неприсъщите) обществото е принудено да преодолява. Ако разрешаването на възпроизводимите противоречия се осъществява по изискванията на закона за отрицание на отрицанието, то за преодоляването на “последствените” противоречия е необходимо да се премахнат породилите ги причини. Колкото по-пълно е съобразено изграждането на бъдещото общество с присъщите му движещи противоречия, с изискванията на системата икономически и социални закони, толкова по-рядко ще се появяват “неадекватни” за него противоречия, толкова по-бързо и успешно ще се преодоляват възникналите такива противоречия. *Основен път на недопускане на нежелателни последствени противоречия е умелото използване на диалектиката на присъщите на обществото противоречия и движещи сили.*

А диалектиката на развитие на тези противоречия включва и възстановяването им на качествено нова основа, и възникването на качествено нови противоречия, пораждани от по-високата зрелост на обществото. Основното за битието и на едните, и на другите си остава постоянното тяхно разрешаване и постоянното им възстановяване на по-висока база. Заплащането според приноса чрез труда стимулира трудещия се към повече и по-качествен труд, т.е. към по-висока производителност на труда. Но достигайки по-висока производителност на труда и съответно по-добро задоволяване на своите потребности, той – трудещият се”, издига заедно с това на по-високо стъпало и потребностите си. Диалектическото противоречие между производство и задоволяване на потребностите се разрешава, но със самото си разрешаване то се възстановява на нова по-висока степен. Издигането на общес-

твеното производство на едно стъпало по-високо означава в същото време издигането на по-високо стъпало и на потребностите (лични и обществени), т.е. възстановяване също на по-високо стъпало и на разрешената преди това задача.

По-същата логика се развива отношението (единството и противоречието) между лични и обществени интереси, между непосредствени и бъдещи интереси. Колкото по-висока степен достигат производителните сили, колкото повече се задълбочава общественият характер на производството, толкова по-силно става единството между лични и обществени интереси и толкова по-тясна е зависимостта на личните интереси от обществените. Личният интерес на труженика е свързан с растежа на неговата производителност на труда. От стремежа на всички трудещи се поотделно да използват по-пълно индивидуалния си фонд работно време и да овладеят по-добре техниката, с която обществото ги е снабдило, и по този начин да постигнат по-висока производителност на труда, се получава в цялост по-голям обществен фонд работно време и съответно по-голяма обществена производителност на труда. В растежа на обществената производителност на труда се синтезира общественият интерес. Но в случая задълбочаването на единството между личен и обществен интерес не се изчерпва само с това, че обществената производителност е резултатна от растящата индивидуална производителност на трудещите се, водени от стремежа за по-пълно задоволяване на своите потребности.

Работата е в това, че труженикът е пряко заинтересуван не само от постигане на по-висока лична производителност на труда, а и от постигане на по-висока обществена производителност на труда. Развитието на обществената производителност на труда (т.е. на обществения интерес) се превръща и в личен интерес на трудещия се, защото това развитие довежда до повишаване на неговото благосъстояние. Обратно, развитието на всеки труженик, повишаването на неговото благосъстояние (т.е. личният интерес на труженика) се превръща и в интерес на обществото, защото труженикът с неговите качества се превръща в главно условие на развитието. Единството между личен и обществен интерес, задълбочаването на това единство, засилването на зависимостта на личния интерес от обществения, както се вижда, изпъква едновременно и като последица, и като причина за развитието на производителните сили и задълбочаването на обществения характер на производството при бъдещото общество.

На същата плоскост еволюират и другите двигатели на развитието – **критиката и съревнованието**, като форми на борба в областта на творчеството. В процеса на съревнованието се развиват по-нататък производителните сили, издига се на по-високо стъпало развитието на самия човек, а с това се разширяват и обогатяват неговите потребности, в това число потребностите от изява в творчеството, т.е. от участие в съревнованието. Наред с това се разширяват и възможностите му за още по-активно и ползотворно съревнование. *Съревнованието ражда съревнование от по-висша степен.* Постепенното издигане на физическия труд до равнището на инженерно-техническия и изживяването на съществуващите различия между физическия и умствения труд изнасят на преден план новаторството и творчеството, т.е. съревнованието. Дейността на работника все повече се превръща в дейност на творец, на инициатор, поради което възможностите за развитие на човека (в т.ч. и за

повишаване на неговата квалификация) се превръщат в необходимост от такова развитие.

Колкото повече се развиват производителните сили на обществото, толкова по-необходима като израз и средство на това развитие ще става творческата активност на милионите труженици. Толкова по-необходими ще стават критиката и съревнованието, толкова по-необходимо ще става разгръщането и използването на всички творчески сили на народа, неговата колективна инициатива и неговият труд.

В разгръщането и използването на творческите сили на народа, неговата колективна инициатива и неговия труд Е. Матеев вижда главния път към изграждане на бъдещото общество. Този път почива върху отрицането на огромната енергия, заключена в трезвостта, трудолюбието, пестеливостта и ученолюбието на народа. Това е пътят на органичното сливане на творческия гений на народа с преимуществата на природния фактор на неговата страна – земя, климат, надземни и подземни богатства. Това е пътят на превръщане на всеобщото обществено знание на нацията в непосредствена производителна сила. Това е пътят на преобразуването на обществения жизнен процес в съответствие с всеобщия национален интелект. Това е пътят не на мнимите, а на реалните движещи сили на развитието.

Акад. Матеев отдаваше изключително внимание на добродетелите на българския народ за ускореното развитие на България, за превръщането ѝ в един процъфтяващ, благодатен край. Колкото по-добре и дълбоко се познават движещите сили и противоречия на обществото, колкото по-пълно се съобразява ръководството на изграждането на бъдещото общество с механизма на развитие на движещите сили, колкото по-добре – с други думи, се използват тези сили, толкова по-успешно, без отрицателни последици, ще бъде самото изграждане на бъдещото общество.

И така, животът показва, че въпросът за движещите сили на развитието е един от основните въпроси и на теоретическата и на практическата дейност на обществото на всички етапи от неговото развитие и изграждане. Когато трябва да се реши въпросът за пътя, по който може да се постигне желания възход на страната – по пътя на частната некоординирана инициатива или по пътя на разгръщане и координиране на стопанската инициатива – не бива да се забравят заветите на Матеев. Напротив, той доказва и разсея легендата за “мистичната” сила и роля на частната некоординирана инициатива. Да се развява демократично знаме, да се декларира, че се върви към демокрация, но без съобразяване с основните изисквания на демократичното строителство, това е най-опасната война срещу демокрацията. Няма по-силно средство да се навреди, компрометира и дори унищожи една прекрасна идея от това – тази идея да се манифестира постоянно и широко, но да се осъществява с неадекватни на нея средства и форми. Все едно дали тази неадекватност се дължи на недостатъчна научно-теоретическа прозорливост, или на съзнателно преднамерена реакционност. Добросъвестно-романтични или съзнателно-реакционни, всички идеи и опити за изграждане на демократично общество, които не се съобразяват с изискванията и закономерностите на това строителство, в крайна сметка имат един резултат – нанасят непоправими удари върху самата демокрация.

Бъдещото демократично общество се строи с демократични средства и методи, които са в хармония с изискванията на неговите закономерности и движещи сили.

Всякакви опити за “модернизъм”, за “присаждане”, за внасяне на неадекватни за това строителство методи затормозяват разгръщането на енергията на труженика, на неговата инициатива и творчество, водят до неизползване на реалните сили, възможности и преимущества на обществото. Подобни опити не могат да бъдат нищо друго освен еkleктика на качествено нови обществени цели и стари, непристъпни на тези цели методи и средства. Този извод животът неведнъж и не с един пример потвърди категорично.

Въпросът за двигателя на основата на единството не е нищо друго освен по-висше стъпало на движещите сили в обществото по отношение на всички съществуващи преди това движещи противоречия. Да се замести една остаряла форма на противоречия (анархията на капиталистическия пазар) с форма на единство (плановото производство) не значи, че противоречията като източници на движение изчезват изобщо. То означава само, че именно върху основата на това единство, което идва като по-висше стъпало по отношение на съществуващите от преди това противоречия, се разгръщат нови, от по-висш характер движещи сили.

И така, един опит за синтез върху въпроса за двигателя на развитието неизбежно довежда до извода, че носител на този двигател е човекът в двете му роли – на потребител на блага и на създател на блага. Още в “Производителността на труда и народностопанското планиране” Е. Матеев стига до истината за двигателя на развитието в условията на единство. В основата на този двигател стои диалектиката между обективния фактор в икономиката (техниката) и субективния фактор (труженика). Той доказва, че всяко несъответствие между степен на развитие на техниката (обективния фактор) и степен на развитие на работника (субективния фактор) не работи за каузата на успеха на икономиката и обществото.

Той доказва, че зад диалектиката техника ↔ работник стои макроструктурното съотношение I-во ↔ II-ро подразделение на общественото възпроизводство. Така Матеев разшифрова шифъра на Маркс относно закономерността, която стои в основата на/и управлява поведението на пропорцията I-во ↔ II-ро подразделение. Акад. Матеев доказва, че зад развитието на I-во подразделение стои обективният фактор – техниката, и че зад II-ро подразделение стои развитието на субективния фактор – труженикът. По тази причина всяко едностранно акцентиране върху едното или другото подразделение може да има за последица несъответствието между степен на развитие на единия и на другия фактор. Ако, според Матеев, се даде превес в развитието на I-во подразделение за дълъг период, ще се стигне до ситуация, при която няма да бъде налице съответствие на степента на развитие на субективния фактор (човека) спрямо степента на развитие на обективния фактор (техниката). Обратно, ако се даде превес в развитието на II-ро подразделение, ще се стигне до ситуация отново на несъответствие – този път между степен на развитие на субективния фактор (човека) и степен на развитие на обективния фактор (техниката).

Единствен в световната литература Е. Матеев обоснова силата, която на всеки исторически етап ще обуславя динамиката, с която да се развиват двете подразделения на общественото възпроизводство. И тази сила представлява равновесието между степен на развитие на обективния фактор и степен на развитие на субективния фактор. Разшифровайки шифъра на Маркс относно пропорцията I-во ↔ II-ро

подразделение, Матеев направи и друго фундаментално откритие – относно пределите (границите), в рамките на които се затваря възпроизводственият процес.

Обществото е преминало и познава три случая на икономически граници, в чийто предели се затваря единният възпроизводствен процес. Най-напред за достатъчно дълъг период от време този процес се е затварял в пределите на универсалната самозадоволяваща се стопанска единица. Става дума за стопанската единица на натуралното стопанство. На второ място, това са границите на националното стопанство. На трето място, единният възпроизводствен процес се затваря в границите на някаква интеграционна общност.

На базата на доказателството за единството на технико-икономическия оптимум – и за малки по мащаби, и за големи по мащаби страни, Евгени Матеев разкри силите, които обуславят териториалните граници, в пределите на които се затваря единният възпроизводствен процес, границите, в които се затваря пропорцията I-во ↔ II-ро подразделение. Така Матеев разкри съществената разлика между административни и икономически граници, в които протича и се затваря единният възпроизводствен процес. Единството на технико-икономическия оптимум и за малки, и за големи страни няма нищо общо с административните граници (в т.ч. с държавните граници). Той има отношение само към икономическите граници, в чиито предели се затваря единният възпроизводствен процес.

За съжаление, това фундаментално откритие на Матеев не бе и все още не е оценено подобаващо в науката и още по-малко в стопанската политика, в т.ч. и в стопанската политика на България. Догматичното отношение към Марксовата теза за изпреварващо развитие на I-во пред II-ро подразделение бе една от главните причини за изродеността на структурата и ниската продуктивност на икономиките на бившите социалистически страни. Това догматично отношение доведе в България до смехотворната директива на стопанската политика в края на 80-те години на миналия век, когато се изискваше затваряне на пропорцията I-во ↔ II-ро подразделение (на нейния еквивалент група “А” – група “Б” на промишлеността) в пределите на големите градове София, Пловдив, Варна и други териториални центрове. И това се поставяше като изискване във време, когато такова затваряне на пропорцията I-во ↔ II-ро подразделение (съответно група “А” – група “Б” на промишлеността) не бе коректно за страната като цяло.

3. АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ ЗА ПЛАНИРАНЕТО КАТО АДЕКВАТНОТО СРЕДСТВО ЗА ПРЕХОД КЪМ/И ИЗГРАЖДАНЕ НА НОВИЯ ТИП ЦИВИЛИЗАЦИЯ.

Още съвсем млад Е. Матеев е принуден от изискванията на живота да търси верните решения на съдбовните практически въпроси на развитието на икономиката и обществото. Верен на Марксовия тезис, че няма нищо по практично от истинската теория, той тръгна по единствено верния път – да търси верните отговори на съдбовните въпроси на развитието на канавата на дълбоката теория в дебрите на науката. Матеев имаше необходимото знание и подготовка за всичко това. Той бе ов-

ладял и системно, и творчески овладяваше създаденото знание от неговите предшественици и съвременници. Той бе информиран професионално върху практиката на планиране в СССР. Той познаваше практиката по разработката на планове в различни страни, в т.ч. и в Германия. Той познаваше практиката на довоенното планиране (до Втората световна война) в България. Казано иначе, практическото решаване на най-сложната, трудната, отговорната, но и най-благородната задача – организацията по планов път на най-дълбоките икономически основи на живота, имаше в лицето на Матеев не само своя осъзнат радетел, но и своя изключително образован (във висока степен професионално подготвен) защитник. И, което бе най-важното, в негово лице планирането имаше своя най-всеотдаен “кандидат” за усвояване на знанието за планирането. Благодарение на всичко това в непродължителен срок (за една-две години) в лицето на акад. Матеев планирането вече имаше своя най-изявен идеолог, теоретик и защитник.

Решаването на най-сложната, отговорната и трудната, но и най-благородната задача среща твърдия отпор на господстващата “класическа” платформа за бъдещето на България. В тази платформа се идеализираше разпокъсаното земеделско стопанство⁷. Идеализираше се малкото парче земя, “доказваше се” “семеиния”, “трудолия” характер на българското земеделие, където царувало истинско блаженство. Тази платформа спекулираше с патриархалното, частнособственическото съзнание на българския селянин, манипулираше и замъгляваше неговото съзнание. Тази платформа плашеше българина с планирането и плановостта. Сложи се началото на тежка борба с антиплановите платформи. Предстоеше каляване на раждащата се научна мисъл за планирането в България в котела на горещата идейна битка.

Централна фигура в тази идейна битка в полза на планирането бе младият Евгени Матеев. За тази тежка борба бяха необходими здрава, дълбоко научна, отразяваща интересите на народа стратегия и мъдри и непоколебими защитници на тази стратегия. В лицето на Матеев тази борба имаше и двете – и в ролята му на създател на стратегията, и в ролята му на неин защитник. **В научния вълнолом “Матеев” се разбиваше и укротяваше всяка нова вълна срещу планирането.**

В отговор на атаките срещу планирането Е. Матеев непоколебимо стоеше зад максимата, **че за да може демокрацията да пусне здрави корени**, трябва да бъдат взети бързи и действени мерки за ликвидацията на стопанската и културна изостаналост на България, че без да се губи време трябва да се използва както частната инициатива, така и държавната стопанска сила, така и силата на кооперациите, за да се създаде по план една могъща национална индустрия, за да се засилят и модернизират земеделието и занаятчийството.

Матеев води борба за такъв необходим план, който да постави всеки от стопанските фактори на неговото съответно място и така, ръка за ръка, при необходимото съчетаване между държавен, кооперативен и частен сектор, българското стопанство да изплува от този батак, в който се бе оказало, и да излезе на широкия път на тако-

⁷ Главна трибуна за борба срещу плановостта (планирането) от този период бе списанието на българското икономическо дружество, чийто собственик е бил проф. Александър Цанков. За същите цели се е използвал вестник “Изгрев” и други издания.

ва развитие, което ще доведе до общонародно благополучие и щастие на българския народ.

Матеев бе и си остана до край убеден, **че в тържеството на плановото начало е избавлението на човечеството от катастрофа, спасението на цивилизацията от гибел**. Тази убеденост даваше сила и формираше необходимата неотстъпчивост в Матеев в борбата⁸ му за отстояване каузата на планирането.

Нито надменните и самонадеяни подмятания на противниците на планирането, нито злобните нападки срещу него, нито трудностите по изпълнението на двегодишния план успяваха да разколебаят в потребността от планиране. Още по-малко те можеха да разколебаят идеолозите на планирането и особено главния теоретик и идеолог на планирането – Е. Матеев. За тях (идеолозите на планирането) бе ясно че “невярващите Томовци” ще ги има и за напред, че маловери не може да няма и в силата на планирането. **Триумфалният епилог на борбата за въвеждане на плановост дойде в края на декември 1948 година.**

Борбата срещу планирането протече в две форми. При първата форма на борба се отричаше необходимостта от планиране. То бе обвинявано в смъртния грях – унищожител на свободата в обществото. При втората форма на борба се “доказваше”, че планирането не е изобретение на отечественофронтовска България, че то е било практика и в довоенна България (има се предвид Втората световна война).

Основна заслуга за политическия аспект на триумфа на планирането през декември 1948 г. имат Георги Димитров, Васил Коларов, Трайчо Костов, инженер Сакеларов. Те бяха не само възторжени борци за въвеждане на плановост, те бяха първите методолози на планирането в България. В борбата с противостоящите на плановостта теории и стопански платформи те отстояха не само историческата роля и място на планирането, но формулираха и основните положения на неговата същност и съдържание, на начина и подхода на неговото осъществяване. Младият Матеев усвояваше с невероятна скорост и стръв уроците по планиране и скоро се превърна в главен теоретик и методолог на планирането.

Колкото повече времето ни отдалечава от момента, в който са формулирани основните положения относно същността и съдържанието на плана, толкова по-съвременно и практически полезно звучат тези положения. Съдбата на големите истини има странна диалектика – колкото повече ги отдалечава времето от момента на тяхното изричане, толкова по-мощно и твърдо животът потвърждава тяхната необходимост, толкова по-съвременни изглеждат те.

Търсенето на нови решения на стари проблеми, решаването на нововъзникващи проблеми изисква безусловно поглед напред, решения не от позициите на вчерашния ден, а на утрешния. Но верният поглед напред не изключва, а предполага и поглед назад. Този поглед назад е не в смисъл да се копира готова рецепта, а с цел да се разработи нова, по-добра рецепта. А това пък задължава да бъде осмислен и опитът по тяхното решаване също на нова, по-висока степен. В това отношение

⁸ За подробности за тази борба вж. Изборите за Велико Народно събрание и въпросите за планиране на народното стопанство, сп. Планово стопанство, брой 2, 1946 г., с. 51-53.

блестящ пример дава Е. Матеев. Той поглъща жадно критиката⁹, която се прави на “електрификационния план”¹⁰, разработен в съответствие със закона за електрификацията от 1935 г., за да стигне много скоро самостоятелно до извода и дълбокото убеждение, че планирането не е проста технология, че планирането е социологически процес, **че планирането в истинския му вид е средство за преобразуване на обществото в позитивна посока, а не оръдие за неговата консервация. Евгени Матеев много рано съзря дълбокия смисъл и социалното съдържание на икономическото планиране. Много рано той откри, че първият и най-важен въпрос на всеки план е въпросът за характера на политиката (т.е. за философията), от която изхожда и която вгражда в себе си планът, че истинският,**

⁹ “Второто нещо — казва Коларов, което се хвърля в очи то е фактът, че планът (става дума за електрификационния план — В. М.) е съставен за един период от цели 20 години — планирането в него електрифициране трябва да завърши през 1960 г. Разбира се, никой не отрича, че една пълна електрификация на България се нуждае от един продължителен срок. Сигурно електрифицирането в България ще продължи и след 1960 г. Но въпросът е там, че вдъхновителите на “идейния план” при неговото съставяне не изхождат от съществуващите възможности за добиване на електрическа енергия, които се поддават на една приблизителна оценка, а от бъдещите нужди на нашата страна от електрическа енергия, които могат да бъдат определени само в един цялостен план за стопанското строителство през даден период от време. Съставянето на такъв стопански план е една извънредно сложна и трудна задача и за днешната ОФ власт. Но фашистките управници, които, както знаем, с демагогски цели фабрикуваха разни “гъзбояджийски планове ...”, със същата цел скалпиха и своя идеен план за електрификацията, в който в замаскирана форма прокарват хитлеристката теза, че България е част от германското “велико пространство”, и че нейното стопанско развитие трябва да бъде такова на една аграрна германска колония ... Съставителите на плана си представляват България след 20 години почти със същата стопанска структура, както днес, същото съотношение между селско стопанство и промишленост и същото ниво на културните нужди, както днес, т.е. както една аграрна страна, която се влачи на опашката на културните нужди” — Коларов В., Върху електрификацията на България, сп. „Съвременник”, кн. 9, май 1945 г., с. 366-367.

И най-беглият поглед върху предметния идеен проект за електрификацията на България убеждава, че в неговата основа лежи немско-фашистката концепция, че България не е и не бива да бъде друго, освен един земеделски придатък на промишлена Германия, че тя е “осъдена от природата” да си остане завинаги една зависима аграрна страна. В идейния електрификационен план е включено всичко необходимо, отчетени са всички фактори, за да бъде консервирана България в “рая” от 1939 г. В този план имаше всичко: и гьобелсовата теза, че в “Нова Европа” аграрните страни трябва да си останат пак аграрни, и расова теория, според която българите са годни само за орачи, овчари, рудокопачи и черноработници, че те не са способни да боравят с индустрия, патент само на “висшите раси”. В този план бе вградено хитлеристкото схващане, че българският народ трябва да остане на едно от най-последните места в културно отношение между европейските народи. В този план се отричаше индустриализацията на страната. С една дума, имаше всичко, за да бъде квалифициран от Коларов като антинароден, антихуманен. Планиран застои и невежество — ето най-голямото “достойнство” на този план. Щастлив е българският народ, че не бе “ощастливен” да види осъществен този план.

¹⁰ За пръв път задачата на една “планова електрификация” бе поставена със закона за електрификацията от 1935 г. Изработен бе въз основа на този закон и първият “електрификационен план”. Но той бе бракуван без да се съобщи на обществото нито какъв беше този план, нито за какво е бил признат за негоден. По-късно бе разработен вторият така нар. “пълнен електрификационен план”, който бе утвърден от правителството на Филов на 30. 12. 1941 г. — вж. сп. „Съвременник”, кн. 9, май 1945 г., с. 365.

Виж също статията на В. Коларов “Върху електрификацията на България”, в която прави научна критика срещу статията на инженер Калбуров “Електроизграждането на България”, отпечатана в сп. Икономически проблеми, кн. 3, 1945 г.

най-обоснованият план, има за задача не да консервира производствено-икономическите условия, а да преобразува тези условия, не да консервира развитието, а да стимулира и разгръща самото развитие.

Много рано Е. Матеев откри, че един истински национален план трябва да изхожда и да отразява интересите на народното стопанство, на народа. **Един такъв план е редно да отговаря на следните изисквания:**

На първо място, той трябва да дава мощен тласък за развитие на минното дело, за изграждането на една силна и разнообразна промишленост, на бърз и евтин транспорт, на модернизирано и развито селско стопанство. Един такъв план е длъжен да отхвърли решително и категорично схващането за “осъдеността” на България от естествените условия да си остане аграрна страна, която да произвежда и изнася храни и да внася промишлени изделия от Европа. Чрез един такъв план България (като всички културни народи) трябва да използва в максимална степен своите природни богатства, трудолюбието, трезвостта, пестеливостта, способността за индустриален труд и ученолюбието на българския народ, за да бъде превърната във възможно най-кратък срок в хармонично развита, цветуща модерна страна. Основна задача на един такъв план е да преобразува народното стопанство, битието на обществото и всеки негов гражданин към благоденствие.

На второ място е изискването за всестранно и пълно изучаване на всички природни източници, с които разполага България. Всеки план трябва да предвижда проучване на природните богатства на България, откриването на свой нефт, въглища и руди, всеки план трябва да разширява добива на енергия, на руди, на метали. Всеки план трябва да обезпечава ефективното използване на природните богатства. Всеки план трябва да води до залесяване на всички площи, подлежащи на залесяване, до укрепване на застрашените от пороища места, до правилно отглеждане и използване на горите. Всеки план трябва да води до подобряване на околната среда, до зарибяване на реки и водоеми, до облагородяване на високопланинските пасища. Матеев разработи не само отправните положения за изучаването и използването на природните ресурси, но и проблема за опазването, възпроизводството и подобряването на природната среда – все въпроси, формиращи световния дневен ред.

Трето основно изискване към всеки национален план, също завещано от акад. Матеев, е осъществяването на този план да бъде национално дело. Той отхвърля решително и категорично идеята за отдаването на концесии и на търгове осъществяването на планове.

Разработвайки основните положения за същността и съдържанието на планирането, за основните изисквания, с които трябва да бъде съобразено неговото практическо осъществяване, **Матеев по същество формулира отправните положения на въпроса за целеполагането в плановия процес** – един от главните проблеми в плановата теория и методология. Години по-късно съвременните концепции за програмно-целевата логика на планиране, за програмно-целевия подход в планирането сякаш да звучат по същия начин, по който звучеше Матеевата концепция от края на 40-те години на XX век.

Матеев бе непреклонен борец против импровизацията в управлението на икономиката и остави неопенимо наследство за това как обществото да не става жертва на импровизацията, на управлението по правилото на **пробите и грешките**.

Евгени Матеев много рано осъзна, че еволюцията на обществото към по-съвършени форми се извършва не механично, а от хората. Само въвличането на широките маси в разработването, обсъждането и контрола по изпълнението на плановете може да превърне плановата стопанска политика в една истинска народна политика. **Само по този път могат да бъдат отстранени всякакви условия за бюрократизъм**. Само чрез съчетаване на ръководната роля на държавата с разума и опита на масите за създаване на блага могат да се разгръщат неизчерпаемите народни сили. За да се разгръщат тези сили, народните маси трябва да бъдат заинтересувани от разработването и изпълнението на плановете.

Много рано Матеев откри **верния критерий**, въз основа на който да бъде оценявана една стопанска политика, едно развитие на икономиката и обществото. А този критерий гласи: историческото развитие на страната трябва да се оценява от позициите на това – каква е била страната, каква е тя днес и каква би могла да бъде тя при една истински народна стопанска политика. **Най-важното при разработката на всеки план е това да се определи какво възможно най-ускорено и ефективно развитие може да постигне страната при сложилите се условия, както и възможностите за промяна в тези условия на всеки етап от развитието**. *В току що изложената теза е закодиран единствено верният критерий за развитието.*

Такъв критерий – еталон за оценка, трябва да бъде не толкова степента на развитието в миналото, не и достигната степен на развитие в момента, а преди всичко онова равнище, което би могло да се постигне при най-пълно използване и развитие на съществуващите условия. Този критерий, този еталон е двигателят на постоянното и системното творчество, на търсенето, на неудовлетвореността от постигнатото. Това е критерият на развитието и прогреса. Еталонът “каква би могла да бъде България” е съзидателно средство в смисъл на анализ, изследване, търсене на нови по-ефективни решения, методи и средства на производство и на методи на организация и ръководство.

Евгени Матеев от самото начало отстоява тезата за необходимостта от широко и непосредствено участие на самите труженици в разработването на плановете – с оглед на това те да станат инструмент за разгръщане на тяхната творческа инициатива, с оглед на това плановете да не бъдат “мъртва буква” или “бюрократичен тормоз”.

Още от самото начало Матеев разработва големия **въпрос за итеративността в плановия процес**, за онзи “диалог” между стратегия, която разкрива единствено балансът на народното стопанство (т.е. синтезираните инициативи на обществото), и единичните инициативи на производствените колективи, разкривани с проекто-плановете. *Е. Матеев посвещава огромни сили на разработката на въпроса за сложния обмен между синтезирани и единични инициативи, за сложното взаимно превръщане на тези инициативи едни в други. Още на този ранен етап Матеев развива и детайлизира идеята за такъв ред на разработка на плановете, който да бъде по същество перманентен процес на провеждане на референдумите за бъдеще*

цето на икономиката. Заедно с това Матеев разработва въпросите на съчетаването на отрасловия, териториалния и социалния разрез на плана. С една дума, до 1950 г. големият учен развива и с това сериозно придвижва напред в методологическо отношение – не само от позициите на визираното време, но и от позициите на съвременността, разработката на плановете.

Още на стадия на прохождането (прощъпалника) на планирането в България Е. Матеев демонстрира своите изключителни възможности в развитието и усъвършенстването на планирането както в неговото **принципно – същностно, така и в неговото методологическо направление**. Още на този ранен етап Матеев е страстен борец за преодоляването на едностранчивостта на виждането трудовите хора да бъдат само активни актьори на своята драма. Повелята на Матеев изискваше да бъде осъществена на дело и втората част на Марксовата теза – трудещите се да станат и активни автори на своята драма.

През този ранен етап Матеев отстояваше тезата, **“че планът не представлява мъртъв бюрократичен низ от цифри или бюрократична мрежа от баланси. Той е жив организъм. Неговото сърце – това е неизчерпаемата инициатива на масите.”**¹¹ Тези инициативи и творчество на масите трябваше да изпълват със съдържание народностопанските плановете. Изграждането на обществото, за което мечтаеше Матеев, извикваше на живот творческия труд, инициативността и ентузиазма на трудещите се, които са не само способни, но и заинтересувани от по-ускореното изграждане на обществото на бъдещето, от ликвидирането в кратки срокове на неговата изостаналост, от изграждането на здравите основи на един по-висок материален и културен жизнен стандарт.

Движещата сила на труда е основата на производството при всички обществени системи. Но значението, ролята и динамичността на свободния творчески труд (при изграждането на новото общество) на основата на плана се превръща в решаващ. Още в самото начало на въвеждането на планирането като практическа дейност в България Матеев разглежда във вярна плоскост въпроса за отношението между предпоставките за осъществяване на планирането и самото планиране. За да не изостава развитието на формите и методите на планирането от развитието на икономиката, а тъкмо обратното, да може да се динамизира това развитие, според Матеев бе необходимо да се изучават и следят промените в стопанството и в съответствие с това да се правят необходимите промени в методите и формите на планиране.

Най-ценното в творчеството на акад. Матеев¹² в областта на планирането е органически вградената в него диалектика за системно и постъпателно развитие не само

¹¹ Матеев, Е., Народностопанското планиране и науката, сп. Планово стопанство, кн. 4, 1949 г., с. 281.

¹² Още в този ранен период, когато се поставят основите на плановата теория, с изключителна сила се откроява творчеството на акад. Е. Матеев. Със своите статии върху плановостта в списания “Ново време”, “Съвременник” и “Планово стопанство”, със своите книги “Субективната школа и марксистко-ленинската политическа економия” 1947 г., “Теория на народностопанското планиране (Mensa academica 1949 г., 255 с.), “Методология и анализ на планирането на народното стопанство по отрасли” (София, 1949 г., 206 с.), “Към въпроса за съизмерване на капиталовите и експлоатационните разходи (избор на варианти)”, изд. БАН, 1949 г., 142 с., той въоръжи икономическата мисъл и плановата практика с една солидна теоретическа основа в тази нова и толкова важна област на научното знание. Сериозна роля за развитието на плановата икономическа наука изигра дискусиата по въпросите

на стопанството, обществото и човека, но и на самото планиране. Жизнеността на тази теория е в нейното постоянно развитие и обогатяване, във възможностите, които тя създава, и изискванията, които поставя за такова развитие и обогатяване.

Благодарение на тази диалектика Матеев даде отговор на фундаменталния въпрос за начина, по който да се преодолее стремежът у стопанските колективи, тяхната борба за занижени, ненапрегнати планове, за укриване на резерви и възможности на стадия на разработка на техните проектопланове. Той откри и разработи начина, чрез който стопанските колективи да бъдат заинтересувани не да укриват, а да разкриват резерви и възможности, да се конкурират с проекти за по-високи стопански резултати.

4. АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ ЗА ПОТРЕБНОСТТА И ВЪЗМОЖНОСТТА ОТ ПЕРМАНЕНТНО И СИСТЕМНО РАЗВИТИЕ И УСЪВЪРШЕНСТВАНЕ НА ПЛАНИРАНЕТО

Процесът на постоянно развитие и усъвършенстване на планирането е възлов въпрос в творчеството на академик Матеев. Обществото ще разходва много сили в този процес, не за да го съхрани като декоративна характеристика на изграждането на новото общество, а защото ще е принудено от обективната нужда. За плановата практика са еднакво вредни както неразбирането на обективната необходимост от усъвършенстване на планирането, така и абсолютизирането на тази необходимост.

Обективната обусловеност на развитието на планирането към по-висши и зрели форми акад. Матеев доказва въз основа на примера на развитие на апарата за регулиране на капиталистическата икономика. Саморегулирането на основата на пазарния механизъм и свободната конкуренция се допълни, а по-късно и бе изместено от частномонополистическото регулиране. На свой ред държавномонополистическото регулиране допълни, а после измести частномонополистическото регулиране. Така, както различните етапи в развитието на капитализма обусловиха и обуславят съответно развитие в присъщия на този способ на производство апарат за регулиране на възпроизводствения процес, така и в условията на изграждане на новото общество всеки етап изисква и обуславя определено развитие в плановата система – вътрешно присъщият апарат за координация при новото общество.

Изрично трябва да се посочи, че тъкмо развитието на апарата за регулиране на капиталистическата икономика е този жалон, който сочи посоката на развитие на планирането при новото общество. Апаратът на свободната конкуренция отдавна показва своята недостатъчност и непригодност да се справя със задачата за координиране на капиталистическата икономика. Нарастващият обществен характер на производството все по-определено изискваше и внасяше съответни изменения в

на националния доход, проведена от 30. 07. до 23. 08. 1948 г. в БАН. В хода на тази дискусия публично е била обсъдена книгата на Христо Попов “Същност, методология и изчисляване на националния доход”.

апарата на регулиране. Капитализмът бе принуден все по-често да “заимства”, доколкото бе възможно, от присъщия на социализма апарат – планирането.

Корените на обективната необходимост от системно развитие и усъвършенстване на плановата система са заложили: както в самата същност на планирането като механизъм за съзнателно използване на изискванията на системата от обективно действащи закони за ефективно, пропорционално и динамично развитие и преобразуване на стопанството от едно в друго количествено и качествено състояние (от името, за сметка и в интерес на обществото) за постигане на целите на бъдещото общество, така и в природата на народното стопанство като обект на планиране. Същите тези условия и предпоставки, които определят необходимостта и възможността от планиране изграждането на бъдещото общество изобщо, същите те определят и необходимостта, и възможността от постоянно и системно развитие и усъвършенстване на планирането.

4.1. Академик Евгени Матеев за развитието и усъвършенстването на планирането като обективно обусловен процес

А.

Според Е. Матеев планирането като целесъобразна дейност представлява единство от познавателен и преобразуващ процес: познавателен – в смисъл на разкриване закономерностите и изискванията на най-ефективното развитие при изграждане на новото общество; преобразуващ – в смисъл на такова обществено действие, каквото предписва познанието и което отговаря на обективния ход на развитието.

Като познавателен процес съставянето на народностопанския план има за задача да разкрие конкретните, обективно необходимите пътища, по които да бъдат възбудени, разгърнати и координирани дейността и творчество на хората в плановия период. Става дума за съзнателни дейности, които се определят от конкретните закономерности на развитието, а не за съзнателни дейности, определящи самите закономерности. “И най-сетне, моята задача не можеше да бъде да измислям и внасям в природата диалектически закони, а да ги издира в нея и да ги изведа от нея”¹³ – пише Енгелс. След като (въз основа на познавателния процес) е открито обективно необходимото съдържание на дейността на хората в плановия период, показателите на плана се превръщат в цел на дейността на хората. Планът в новото бъдещо общество изпъква като отражение на обективно необходими закономерности, независещи от субективните желания и цели на хората, изпъква като превръщане на обективната необходимост в субективна цел.

¹³ Енгелс, Ф., Анти-Дюринг, изд. БКП, С, 1970, с. 29; Вж. също с. 359-360; Вж. за обективния характер на законите Маркс, К., Ф. Енгелс, Съчинения, т. 32, с. 460 – писмото на Маркс до Кугелман от 11.07.1868 г. – “Законите на природата въобще не могат да бъдат унищожени, ще се изменя (в зависимост от историческите състояния на обществото) само формата, в която тези закони си прокарват път”; Вж. също Матеев, Е., Управление, ефективност, интеграция, Партиздат, С., 1976, с. 15-30.

Превръщането на обективно необходимия ход на развитието в съзнателна цел чрез плана в новото бъдещо общество е не само необходимо, но и възможно¹⁴. Обективните закономерности на развитието се осъществяват чрез действията на хората, които осъзнават обективната необходимост на своите действия и в такъв смисъл действат свободно.

Колкото по-развито е познанието за “анатомията” и “физиологията” на народното стопанство, за начина на неговото преобразуване, толкова по-рационално е общественото действие, толкова по-ефективно е преобразуването, толкова по-свободно е обществото. Познанието за народното стопанство е процес, в хода на който обществото разкрива все по-пълно и по-дълбоко битието на народното стопанство, собственото си битие, а с това създава все по-добри предпоставки за разработката на все по-научно обосновани планове. Макар целесъобразното обхващане (от страна на обществото) на резултатите от собствената му дейност чрез плана да няма граници, макар познанието да е процес на непрекъснато и все по-голямо приближаване към обекта, планът като негово отражение никога не може да го изчерпи напълно.

Въпреки неограничеността на познавателния процес общественото съзнание не може да изчерпи общественото битие, не може да “съвпадне” с него¹⁵. Поради това, макар планът да става от година на година все по-вярно отражение на обективно необходимия ход на развитие на стопанството и обществото, то никога не ще настъпи такъв момент, когато това отражение ще бъде абсолютно. А това означава, че няма да има такъв момент, когато обществото ще разработи план за своето бъдеще, подобен на плана за строителство на сграда. Плановите за бъдещето на стопанството и обществото са само своеобразни стъпала от общия процес и представляват за крайния процес това, което представляват стъпалата на относителната истина спрямо абсолютната.

И така, планирането като едно от глобалните направления на познавателния процес на обществото системно е подложено на развитие и усъвършенстване. Обективната нужда от развитие и усъвършенстване на планирането действа със силата на природен закон. Това, което е особено очевидно за този закон и което дебело следва да се подчертае, се отнася до една необходимост, породена от същността на познавателния процес. *Ако за момент направим най-невероятното до-*

¹⁴ “Само една съзнателна организация на общественото производство, при която се произвежда и разпределя планово, може да издигне хората над останалия животински свят и в обществено отношение, както производството въобще ги издига в специфично биологическо отношение. Историческото развитие прави такава организация всеки ден по-необходима и всеки ден по-възможна” – Енгелс, Ф., *Диалектика на природата*, С., Изд. БКП, 1971, с. 44.

¹⁵ Вж. Маркс, К., Ф. Енгелс, *Писмо на Енгелс до Шмид* (12.03.1895 г.), съч., т. 39, с. 344 – “...в деня, в който понятие и действителност в органическия свят съвпадат абсолютно, ще настъпи краят на развитието.”; По въпроса вж. още акад. Е. Матеев, *Управление, ефективност, интеграция*, изд. БКП, С., 1976, с. 26 – “... общественото съзнание може да “съвпадне” с общественото битие само тогава, когато спре процесът на развитие на обществото. Но това “съвпадение” тогава няма да бъде съвпадение, защото да спре общественото развитие значи да няма човечество, да няма нито обществено битие, нито съзнание”.

пускане – да приемем, че планирането се отнася до процес, който не се развива, а се възпроизвежда в един и същи вид, даже в този случай планирането като познавателен процес е подложено на системно развитие (поне до този момент, когато ще се покрие с обекта). Но изграждането на бъдещото общество е процес на развитие, което означава, че едни закономерности отмират, раждат се нови, развиват се. Следователно планирането като процес на познание се отнася към друг процес – развитието на природата и обществото. Нещо повече, самото развитие на стопанството и обществото е плод на плановата целесъобразна преобразуваща дейност.

Планът като отражение на обективно необходимия ход на развитие на новото общество не представлява просто предвиждане на нещо, което ще се извърши само по себе си. Той е програма за дейността на хората, на огромния обществен колектив, той е средство за преобразуване на стопанството, на собственото битие на колектива. **Преобразуването, както и познанието, не представлява еднократен акт, а процес.**

В своята преобразуваща функция планирането изпъква непосредствено като изключително сложен процес на координация. Смисълът на плана се заключава не в това, да докаже способността на обществото да предвижда, а в това да установи (на основата на предвиждането) координация на производството, да установи правилна пропорционалност, да определи количественото значение, което трябва да получат пропорциите в плановия период и начина на тяхното изменение. Същественото за преустройството на пропорциите от едно в друго състояние, което се отличава с различна сложност и зависи от характера на самите пропорции, е това, че се изгражда в съответствие с потребностите на обществото, или по-точно пропорционалността се извежда от потребностите.

Отношението между развитието на потребностите и планирането се заключава в това, че планът трябва да се “приспособи” към потребностите и да координира с тях своите показатели. А онова, което изпълва със съдържание показателите на плана, свързани и с производството, и с потреблението, са самите интереси, инициативи и творчество на хората. Планът трябва да координира тези показатели и чрез тях труда, дейността, творчеството, инициативите на гражданите на бъдещото общество.

Превръщането на плана от прогноза за творчеството и инициативите на гражданите на бъдещото общество в непосредствен израз на това творчество и инициативи е едно от главните изисквания пред усъвършенстването на планирането. Издигането на плана (като координация) до непосредствено, съзнателно самонаправление на творчеството на масите означава превръщане на самата координация в проявление на творчеството на гражданите на бъдещото общество.

Задачата на планирането съвсем не се състои в задаване на норми, а в координация на творчеството на хиляди колективи и милиони личности, в хода на която се получават “нормите”. Същността на планирането не се заключава в разпределителни и разпоредителни функции по отношение на ограничени ресурси, а в координирано развитие на самите ресурси.

Смисълът на планирането като координация се заключава в своевременното вземане и съгласуване на необходимите и достатъчни решения в текущия период, които да подготвят и осигурят всички условия за уравновесяване на материалните баланси на обществото във всеки отделен момент на бъдещия период. При това уравновесяването (другояче казано **динамичният хомеостазис** на народно-стопанската система) трябва да се постига на основата на цени, отразяващи обществено необходимите разходи по производството.

Такава координация по думите на акад. Матеев¹⁶ се явява идеал на истинското планиране. Достигането на този идеал има за предпоставка развитието на самата координация. Става дума не само за координация в статичен аспект (т.е. за текуща координация), но преди всичко за координация във времето (т.е. за координация в динамичен аспект). С други думи, *довеждането на планирането до неговата дълбока същност, а именно като координация във времето, обективно изисква развитие.* Последователното разгръщане на същността на планирането като координация на творчеството и инициативите на обществото, при това във времето, не представлява нищо друго освен развитие и усъвършенстване на планирането. При координацията във времето всеки момент е звено, съединяващо миналото с бъдещето, а текущата координация все по-определено се превръща в частен случай от координацията в динамичен аспект. Налице е пълен аналог със съотношението между движение и покой, а именно: покоят като частен случай на движението.

Планирането и управлението на народното стопанство (все едно ръчно или автоматизирано) **представляват процес на системна преработка на непрекъснато нарастващ обем информация**, отнасяща се до структурните единици на народно-стопанската система, в решения, адресирани до същите тези единици.

Смисълът на планирането, както бе изтъкнато вече, се състои в координацията на единичните производствени процеси помежду им с оглед потребностите на обществото. *Самата координация се постига по пътя на непрекъснатата преработка на най-разнообразна и огромна по обем информация. Развитието на обществото е неразривно свързано с усъвършенстване на този непрекъснато нарастващ обем и обмен на информация.* Самото усъвършенстване е насочено към осигуряване на такива обществени отношения, технически средства и организационни форми, при които необходимите за планирането обем и обмен на информация и участие на цялото общество в нейната обработка да се разширяват непрекъснато и да протичат с възможно най-голяма бързина, пълнота и по строг алгоритъм.

Характеристиката на планирането като процес на усложняваща се координация и обмен на информация се отнася до обективно необходими изисквания, свързани със самата негова природа. **Последователното разгръщане на планирането като познавателен процес, процес на отражение, на превръщане на обективното в субективно; и като процес на преобразуване, на предвиждане и координация; и като процес на преработка и обмен на информация изпъква непосредствено като процес на развитие и усъвършенстване.**

¹⁶ Вж. Матеев, Е., Рентабилност и планиране, София, БАН.

Но планирането като съзнателен, целенасочен процес е насочено и взаимодействие с друг, обективен по своята същност процес – **развитието на самото стопанство и на обществото**. Диалектичното взаимодействие между двата процеса има за последица непрекъснатото развитие на целесъобразния процес на координация на общественото производство и на самия процес на производство и потребление.

Непрекъснатото преминаване на противоположностите обективно-субективно една в друга е отличителна черта на разглежданото взаимодействие. В хода на изпълнението на плана съзнателно поставените цели се превръщат в своята противоположност, в обективна предпоставка на по-нататъшното развитие – точно така, както преди това обективните закономерности на развитието са се превърнали в своята противоположност: в план, в цел, която обществото съзнателно си поставя и осъществява.

Целесъобразната координация и дейност на обществото обективира в съответен “пиедестал” от предпоставки, които предопределят обективния ход на бъдещото развитие на производството, следователно и посоката на самата целесъобразна дейност в бъдеще. Обективната необходимост чрез плана се превръща в съзнателна цел на обществото, а материализираната цел, на свой ред – в обективна предпоставка за по-нататъшното развитие.

Б.

Обстоятелството, че съществува взаимодействие между целесъобразен, съзнателен процес и народното стопанство като обект на този съзнателен процес, има твърде съществено значение за по-нататъшния анализ на необходимостта от усъвършенстване на планирането. Същественото в случая се заключава най-напред в това, че взаимодействието изостря още повече разкритата потребност от системно развитие и усъвършенстване на планирането. На второ място, взаимодействието има отношение към характера на усъвършенстването, необходимите предпоставки за него и към самите насоки на усъвършенстване.

Бе посочено, че тези предпоставки и фактори, които определят както необходимостта, така и възможността от планиране на стопанството, тези условия определят и потребността от развитие и усъвършенстване на планирането. Да се разкрият дълбоко корените на необходимостта от усъвършенстване на планирането, това означава най-напред да се анализира отношението на производителните сили към развитието на народното стопанство като обект на планиране и управление. На второ място, това означава да се разкрият изискванията на развитието на обществените отношения към планирането. И накрая – изискванията на взаимодействието между производителни сили и обществени отношения към развитието на планирането.

Пряка последица от развитието на производителните сили, от една страна, е задълбочаването на обществения характер на производството, усложняването на народното стопанство като обект на планиране и управление, а, от друга – нарастващата ефективност на производството. развитието на производителните сили има отношение към усъвършенстването на планирането и по линия на едната пос-

ледица – усложняващото се стопанство, и по линия на втората последица – нарастващата ефективност на производството. Развитието на производителните сили има отношение към усъвършенстването на планирането и по една трета линия – въоръжаването на планирането с усъвършенствани технически средства.

От своя страна развитието на производителните сили е продукт на диалектичното взаимодействие между производителни сили, разделение на труда и научно-технически прогрес. Още в “Немската идеология” и “Нищета на философията” Маркс и Енгелс¹⁷ разкриха и доказаха диалектичния характер на връзката между производителни сили, научно-технически прогрес и разделение на труда. В сложната верига от взаимовръзки и зависимости всеки елемент (производителни сили, разделение на труда, научно-технически прогрес) е едновременно следствие от развитието на останалите елементи и условие (в същото време) за тяхното развитие. Развитието на производителните сили, на разделения на труда и научно-технически прогрес, тяхното диалектично взаимодействие са основните фактори на развитието и усложняването на народностопанската система.

Без съвършена координация на непрекъснато усложняващата се народностопанска система е немислимо нито ефективното използване на създадената техническа база, нито нейното по-нататъшно усъвършенстване и развитие. Без съвършена координация в условията на съвременната научно-техническа революция е немислимо превръщането на всеобщото знание в непосредствена производствена сила, немислимо е подчиняването на цялостния жизнен процес под контрола на всеобщия интелект, немислимо е превръщането на знанието в непосредствени органи на обществената практика.

Особено важната роля на взаимодействието между производителни сили, наука и разделение на труда в развитието на обществото се определя не просто от диалектичния характер на взаимодействието, а от резултата на това взаимодействие: усложняването на народното стопанство, от една страна, и второ – повишаването на производителността на труда, на ефективността на общественото производство, която Маркс определи като пръв закон на колективното производство, а Ленин – като най-важното, най-главното за победата на новия обществен строй¹⁸.

Създателите на научната теория за развитието на обществото не само доказаха значението и ролята на производителността на труда в този процес, но разкриха и закономерностите и факторите на нейния ръст. Ако производителността на труда е най-важното, най-главното за изграждането на новото общество, то плановата организация на производството е най-главното, най-важното за повишаването на производителността на труда. Плановата организация на производството на базата на планомерно развивано взаимодействие между производителни сили, научно-технически прогрес и специализация (т.е. разделение на труда) се превръща все по-определено в основен механизъм, чрез който се осъществява действието на закона за икономия на време, в най-важно средство за растежа на производителността на труда.

¹⁷ Вж. Маркс, К., Ф. Енгелс, съч., т. 3, с. 22; т. 4, с. 151-152; 156-157; вж. също т. 23, с. 353.

¹⁸ Вж. Маркс, К., Ф. Енгелс, съч., т. 46, ч. 1, с. 117 (или Архив Маркса - Енгелса, т. 4, с. 119; Ленин, В. И., Великият почин, съч., т. 29, с. 421-422.

“Производителната сила на труда се определя от разнообразни условия – пише Маркс, между другото от средното равнище на сръчността на работниците, от степента на развитието на науката и нейната технологическа приложимост, от обществената комбинация на производствения процес, от размера и ефективността на средствата за производство и от природните условия.”¹⁹

Ръстът на производителността на труда зависи не просто от всеки фактор поотделно, но главно от взаимодействието на тези фактори, а това взаимодействие се осъществява чрез плана, от организацията (комбинацията) на производствения процес, от обществената организация на производството. Именно поради това планирането и организацията на общественото производство се превръщат в най-важно условие на растежа на производителността на труда. От една страна, планирането и организацията на производството са онова условие (предпоставка), което осигурява най-ефективното взаимодействие между елементите на производствения процес, а, от друга страна, те са основен фактор за по-нататъшното развитие на науката и техниката, на квалификацията на работната сила. В рамките на дадена организация на общественото производство се осъществява действието на всички условия на растежа на производителността на труда, а усъвършенстването на организацията съдейства за по-нататъшното развитие на тези условия.

Значението на плановата обществена организация на производството за растежа на производителността на труда се състои не само в това, че в нейните граници се осъществява действието, използването на производителните сили, но преди всичко в това, **че чрез нея се създава нова производителна сила на труда**. Водещата роля на плановата организация на производството за растежа на производителността на труда се определя от това, че чрез нея останалите условия на растежа на производителността на труда функционират като условия на обществения, на общественено комбинирания труд, следователно като обществени условия на труда. В резултат на обобществяването на труда и производството (на основата на планово развивано разделение на труда, на планово развивани специализация, концентрация и кооперация) непрекъснато се развива както индивидуалната сила на отделния работник, така и новата производителна сила (получавана от сливането на многото индивидуални сили и една нова колективна производителна сила). Развитието на новата производителна сила се извършва на базата на непрекъснато развиващата се индивидуална производителна сила на отделния работник.

И така, повишаването на производителността на труда изисква преди всичко издигане на квалификацията на работната сила, повишаване дисциплината на труда, на уменията да се работи, на скоростта, на интензивността на труда, а във връзка с това и затова усъвършенстването на обществената организация на производството едновременно и в народното стопанство като цяло, и на конкретното работно място изисква най-основно усъвършенстване на специализацията и концентрацията на производството. Защото, за да се повиши производителността на човешкия труд, насочен към изготвянето на каквато и да е частичка от целия продукт, необходимо е производството на тази частичка да се специализира, да стане особено производ-

¹⁹ Маркс, К., Ф. Енгелс, съч., т. 25. ч. 1, с. 90.

ство, което има работа с масов продукт и поради това допуска (и предизвиква) прилагане на машини²⁰.

Специализацията и концентрацията на производството се превръщат в най-важните направления на усъвършенстването на обществената организация на производството, а то (усъвършенстването на организацията на производството) – в решаващ фактор за интензификацията на икономиката, за висока ефективност и високо качество, за повишаване на народното благосъстояние.

Цялата сложност по решаването на задачата за повишаване ефективността на общественото производство произтича от това, че развитието на производителните сили (в своето взаимодействие с разделението на труда, т.е. със специализацията и научно-техническия прогрес) е двигател едновременно на две противоречиви тенденции.

Развитието на производителните сили, особено в условията на научно-техническата революция, се съпровожда с ускорена диференциация на обществения продукт, със специализация и уедряване на елементарните производствени процеси, където се произвеждат отделните видове продукти и техните елементи²¹. Резултат и на първата, и на втората тенденция, а още повече на тяхното взаимодействие е непрекъснатото усложняване на народностопанската система. Втората тенденция – специализацията и уедряването на елементарните производствени процеси, където се произвеждат отделните видове продукти и техните елементи – е източник на растящата ефективност на производството.

Усложняването на народностопанската система върви по две линии: и във връзка с обогатяването на съвкупния продукт по номенклатура; и във връзка със специализацията и уедряването на елементарните производствени процеси. Взривообразното разширяване номенклатурата на съвкупния продукт е една от най-ярките прояви на научно-техническата революция. Последица от тази взривообразност са усложненията по решаване на задачите във връзка с координацията. Усложненията са не само и не толкова вътре в рамките на отрасловите органи, колкото между отделните отрасли в национален и интернационален мащаб.

Народностопанската система е принудена да реагира бързо и с голяма гъвкавост, от една страна, на входящата информация, която изразява прогреса на техниката, а, от друга – на измененията в структурата на потребностите на обществото. Гъвкавостта, бързината и рационалността на реагирането са свързани непосредствено с преработката на входящата информация в управляващи сигнали. В условията на непрекъснато разширяваща се номенклатура на съвкупния продукт преработката на входящата информация в управляващи сигнали, с които се определя новото състояние на динамичната система на националната икономика, все по-определено **се превръща в главно съдържание на процеса по оптимизация на това състояние.**

Усложняването на народностопанската система във връзка със специализацията и уедряването се дължи на превръщането на редица производствени връзки, типично вътрешнопроизводствени по своя характер за универсалното производство, в

²⁰ Ленин, В. И., По повод на така наречения въпрос за пазарите, Съч., 1 изд.; т. 1. с. 95.

²¹ За подробности вж. акад. Е. Матеев, Международно разделение на труда и народностопанско планиране, изд. Наука и изкуство, С., 1967, с. 6-23.

народностопански, а много често и в международни. Трансформирането на довчерашните вътрешнопроизводствени връзки по линия на специализацията в народностопански, а много често и в международни, е израз на откритата от Ленин тенденция за превръщането в особени клонове на производството не само производството на всеки отделен продукт, на всяка отделна част на продукта, но и на отделните операции по неговото изготвяне. Трансформирането на вътрешнопроизводствените връзки в народностопански или международни е израз и продукт на развитието и взаимодействието между различните видове разделение на труда: общо, частно, единично, териториално и международно.

Усложняването на народностопанската система по линия на специализацията и уедряването може да се разглежда като частен случай на обогатяването на номенклатурата на съвкупния продукт, като разновидност на неговата диверсификация. В резултат на специализацията и уедряването отделните елементи на продукта “ингредиентите” по (думите на Маркс) се превръщат в самостоятелни продукти, в носители на връзки от народностопански, териториален и международен характер.

Замяната на универсалното производство със специализирано означава увеличаване на икономическата ефективност²², но със самото това се усложняват връзките на даденото производство с народното стопанство в цялост. Съгласуването на това производство с всички останали производствени процеси вместо да се осъществява по една линия, трябва да протича по множество линии – в зависимост от броя на специализираните производства, заменили универсалните.

Колкото повече се развиват специализацията, научно-техническият прогрес и производителните сили (в своето взаимодействие) – материалната основа на необходимостта от планиране на народното стопанство, толкова повече се усложняват

²² Въпросът за пътищата, по които специализацията води до повишаване ефективността на производството и качеството на произвежданата продукция, до подобряване условията на труда, до формирането на условия и изисквания за многостранно развитие на личността, е разработен подробно от автора в неговия дисертационен труд на тема “Усъвършенстване планирането на специализацията на производството”, С., 1978. Тук ще отбележим само това, че специализацията на производството е главното средство за изграждане на оптимални и автоматизирани мощности на принципа на потока и непрекъснатостта. Въпросът за ефективността (в най-широкия ѝ смисъл) е въпрос на изграждане на оптимални по размер производствени единици. Под оптимален размер се разбира онзи размер на производството на даден продукт, който създава условия за високо механизирани и автоматизирани производствени процеси на принципа на потока и непрекъснатостта, обезпечаваш възможно най-високата ефективност и качество на произвежданата продукция, постижими при съществуващото равнище на техниката. Накрая – технико-икономическият оптимум е онзи размер на производството, който при съществуващото равнище на техниката гарантира възможно най-добри условия на труд на работника (има се предвид творчеството в трудовия процес, тежестта на труда, вредността на труда и т.н.). Теорията и практиката на съвременното производство потвърждават, че съществува точно определена зависимост между характера на използваната техника и технология в дадено производство и мащаба на произвежданата однородна продукция, при който се постига максимална ефективност. Оптималният размер на предприятията е свързан с техния мащаб, но не се покрива с него. Оптималният размер се покрива с онзи мащаб однородно производство, който осигурява непрекъснат производствен процес (т.е. процес без “пори”), при който ефективността и качеството са най-високи. Оптимална степен на концентрация на однородно производство (т.е. оптимален размер на производството) е тази, при която се постига максимална икономия на жив и овеществен труд, при която се премахва всеки безполезен (по думите на Маркс) труд.

отрасловата и пространствената структура на производството, толкова повече се интензифицират връзките между отделните части на производствената система: в отраслов, междуотраслов, териториален и международен аспект. Характерно за това усложняване и интензифициране на връзките в указаните аспекти е обстоятелството, че тези аспекти не съществуват един до друг, а един чрез друг, т.е. в матрична форма. Това на свой ред повдига на още по-висока степен усложняването на народното стопанство.

Процесът на непрекъснато развитие и нарастване на производителните сили се изразява и съпътства от сложни структурни изменения, от вътрешна диференциация не само в производството, но и в по-висшите сфери на дейност. Развитието на производителните сили и разделението на труда определят цялата вътрешна структура на народното стопанство, вътрешното и външното общуване на нацията.

Плановата практика все по-често и по-определено ще се натъква на връзките, които обединяват материалното производство с нематериалните сфери на дейност. Тези връзки показват, че само при определена степен на абстракция разширеното възпроизводство може да се разглежда в качеството му на напълно затворена система, т.е. затворена система само по отношение на материалните (в тесен смисъл на думата) условия на развитието, но не и по отношение на всички условия на развитието. Особеното е в това, че плановата практика ще се натъква на тези връзки не с отделни раздели на плана (плана за внедряване на нова техника в производството, плана за подготовка на кадри или баланса на трудовите ресурси), а с всички негови части. Нуждите на развиващото се стопанство, което от ден на ден става все по-сложно и по-сложно, изискват теоретико-методологическа разработка на всички сложни въпроси около обмена на дейности в тази "свръх система" на възпроизводство и изграждане на съответна координация. Тази координация се превръща в един от главните проблеми на планирането и управлението на бъдещето.

Проблемите на планиране и управление на непрекъснато усложняващата се икономика довеждат в своята основа до въпроса за задълбочаването на обществения характер на производството като непосредствено следствие и в същото време основа за развитието на производителните сили. Развитието на производителните сили и задълбочаването на общественото разделение на труда предявяват все по-строги изисквания към координацията: тя трябва да става все по-бърза, все по-гъвкава, за да не пречи на инициативите, които възникват на милиони пунктове в процеса на общественото производство, където се ражда техническият прогрес; координацията трябва все повече да съответствува на оптималното, а не на каквото и да било съгласуване на производствените процеси един с друг. Освен изискванията за бързина, гъвкавост и оптималност или тъкмо заради оптималността усложняването на народното стопанство ще изисква също така разширяване на координацията, т.е. включване на нови връзки.

Но заедно с това развитието на стопанството ще изисква разгръщане на координацията и в дълбочина. Това разгръщане на координацията (и в ширина, и в дълбочина) означава удължаване линията на целесъобразността при връзките между координируемите процеси. От това каква верига от последствия на трудовата дейност ще бъде обхваната целесъобразно, от това, колко по-отдалечени последствия ще

бъдат взети предвид, толкова по-успешно ще бъде ориентирано към тях производството в настоящия момент.

Развитите системи, които по правило са сложни, имат това важно свойство, че придават на включващите се елементи многократно повишена степен на последственост. Един елемент на системата, разглеждан във и независимо от нея, може да притежава съвсем елементарни свойства, които да са несъществени за развитието на народното стопанство. Но когато този елемент функционира като звено от системата, тогава той придобива, или по-точно става носител на тези нови свойства, типични за системата като цяло²³.

Сложната система изисква последиците от дейността на отделните елементи да се отчитат от позициите на системата, защото да не функционира даден елемент от системата, това означава да не функционира самата система. При високо развити производителни сили и обществен характер на производството се оказва необходимо да бъде взета предвид дълга поредица от последствия. Такава поредица дава необходимата определеност на непосредствената дейност на обществото в дадения момент, създава възможност непосредствената дейност да получи оптимално съдържание. Ефективността на всяка отделна трудова операция на обществото се повишава при условие, че се задълбочава целесъобразният ѝ характер.

От практиката например е известно, че с големи гаранции и резерви за всякакъв род “ако” се работи само тогава, когато недостатъчно добре и пълно са определени перспективите на съответната дейност, връзките и взаимодействията на тази дейност с останалите дейности в обществото. Всички тези резерви и гаранции, които имат за задача да осигурят и недостатъчно проучената перспективност, и недостатъчната предварителна синхронизация, понижават ефективността на трудовата дейност в обществото. Тези коефициенти на предварителна застраховка (сполучливо наречени от академик Матеев “коефициенти на невежество”) не премахват потребността от перспективност на координацията, а само я модифицират. Потребността от координация на отделните дейности и процеси с оглед на последствеността прераства в потребност от координация и оптимизация между резервите и гаранциите, дължни да осигурят всякакъв род “ако”. А това не е нищо друго освен издигнат на висока степен въпрос за оптимална координация на общественото възпроизводство.

И така, тенденцията към усложняване има за основа бързо прогресиращата диференциация на обществения продукт, специализация и уедряване на елементарните производствени комплекси – предприятията, които създават все повече икономически връзки и освен това превръщат вътрешнозаводските връзки и отношения в междуотраслови и междурайонни, с една дума – в народностопански. Поради това, че ефективността е свързана не само с благоприятните параметри на индивидуал-

²³ Много показателен и красноречив пример в това отношение се съдържа в книгата на В. В. Парии, Б. В. Бирюков, Е. С. Геллер и И. Б. Новик, Проблемм кибернетики, изд. “Знание”, М., 1969, с. 7; “Всекиму е известно, че клетките образуват такава една система, наречена човешки организъм, която представлява едно съвършено ново явление в битието” – акад. Е. Матеев, Субективната школа и марксистко-ленинската политическа икономика, С., 1949, с. 391.

ните технически решения и дейността на отделните производствени единици, но и с изключително сложната комбинация на величините в народностопански мащаб, усложняването на връзките се оказва същевременно и усложняване на борбата за ефективност.

Колкото повече се усложнява задачата за координация, т.е. за повишаване на ефективността, толкова повече се изостря потребността да се реагира бързо и точно на множеството изменения в елементарните показатели, произтичащи от техническия прогрес и от неизброими други фактори, които влияят върху икономиката. Развитието на икономиката е съпроводено с един процес на все по-голямо усложняване на задачите, свързани с народностопанското планиране и с контрола по изпълнението на плановете. Координацията става изключително сложна и по-нататъшното развитие на икономиката по необходимост изисква нейното усъвършенстване. Не могат да се развият производителните сили, ако не се конструира нова техника, а това налага координацията на сложни системи от дейности; внедряването на тази нова техника е също процес, който изисква координацията на много условия и предпоставки; новата техника е свързана с обогатяване номенклатурата на обществения продукт и с концентрация на производството на неговите специализирани елементи. Всичко това усложнява както координацията във времето, така и текущата координация на производство и потребление.

Трудността е свързана главно с това, че усложняването на връзките води до многократно (в геометрична прогресия) нарастване на необходимия обем информация, който трябва да бъде преработен, докато се доведе до съответни решения. Размерът и усложняването на връзките растат по-бързо от растежа на броя на самостоятелните производствени процеси (в случая специализираните предприятия). Ако обемът на производството расте в аритметична прогресия, то обемът на връзките в икономическата система, чрез които се осигурява това производство, расте в геометрична прогресия.

Важно е да се добави и това (което практиката доказва непрекъснато), че координацията става не само по-трудна, но и изискванията, на които тя трябва да отговаря, стават все по-сложни. В основата и на едното, и на другото лежи взаимодействието между производителни сили, разделение на труда и технически прогрес. Да се подобрява (в смисъл на бързина, своевременност и точност) координацията, това означава да се осигуряват необходимите условия за ефективно развитие на това взаимодействие.

Колкото по-висока степен на специализация изискват производителните сили и трябва да постигне обществото, толкова по-ясни трябва да са перспективите. Повисоката ефективност предполага по-висока специализация, а тя от своя страна изисква по-голяма перспективност. Обективната необходимост от разширяване целесъобразната дейност на обществото (т.е. на координацията) и по обхват, и в дълбочина е заложена, от една страна, в усложняващата се система на общественото производство, а от друга – в необходимостта от повишаване на икономическата ефективност на всеки производствен процес и чрез това и на общественото производство в цялост. Развитието и усъвършенстването на планирането се оказват най-непосредствено следствие от задълбочаването на обществения характер на производството

(от това че много разпокъсани процеси на производството се сливат в един обществен процес на производството), от обективния процес на повишаване на икономическата ефективност на производството, от потребността във връзка с това да се удължава (разгръща) целесъобразността в перспектива.

“Всеки непосредствено обществен или съвместен труд от по-голям мащаб – пише Маркс – изисква повече или по-малко такова ръководство, което установява хармония между индивидуалните дейности и изпълнява общите функции, произтичащи от движението на целокупния производствен организъм, за разлика от движението на неговите самостоятелни органи. Един цигулар се управлява сам, но един оркестър има нужда от диригент”²⁴.

Колкото по-развит е “оркестърът” на производството в обществен мащаб, толкова повече, а заедно с това и по-съвършена хармония е необходима. По-развит “оркестър” на общественото производство това означава, от една страна, по-развити производителни сили, а от друга – по-развита собственост, обществени отношения. На свой ред по-развити производителни сили и обществени отношения – това означава по-развит и по-сложен “оркестър” на общественото производство, по-развито разделение на труда, сложна структура на стопанството, по-развито и интензивно вътрешно и външно общуване на нацията.

Непосредствен фактор и измерител на степента на развитието на народностопанската система, на нейното вътрешно и външно общуване е разделиението на труда, т.е. степента на сложност на самото народно стопанство. Разделиението на труда характеризира степента на развитие (и на сложност) на народностопанската система по линия на производителните сили, по линия на обществените отношения и по линия на взаимодействието между производителни сили и обществени отношения. “Равнището на развитие на производителните сили на нацията – пишат Маркс и Енгелс – се разкрива най-нагледно от степента, в която е развито разделиението на труда”. И още: “Различните стъпала в развитието на труда са заедно с това и различни форми на собственост, т.е. всяко стъпало на разделение на труда определя и отношенията на индивидите един към друг съответно на тяхното отношение към материала, оръдията и продуктите на труда”²⁵.

Развитието на производителните сили и обществените отношения, на органическото взаимодействие помежду им поставя пред планирането на икономиката все по-сложни задачи. Координацията в обществото става все по-трудна при изработването на проектопланове и тяхното съгласуване, при спецификацията и конкретизирането на плановите задания, при изменението на плановите. Още по-голяма роля в това отношение играят задачите, свързани с оптимизацията на общественото производство. Те стават все по-трудни, от една страна, във връзка с усложняването на междоотрасловите връзки, а, от друга – защото техническият прогрес води до

²⁴ Маркс, К., Ф. Енгелс, съч., т. 23, с. 342; По въпроса вж. още: от т. 23, с. 92, 397; Енгелс, Ф., Анти-Дюринг, изд. БКП, С., 1970, с. 194, 354, 355, 358, 359-360, 390-391; Ленин, В. И., съч., т. 3, с. 523 (по петото издание), т. 25, с. 378 (по 4-то издание).

²⁵ Маркс, К., Ф. Енгелс, Немска идеология, съч., т. 3, с. 22; Въпросът за органическата връзка на разделиението на труда както с производителните сили, така и с производствените отношения може да се види още: в Нишета на философията, Маркс, К., Ф. Енгелс, т. 4, с. 111; в Анти-Дюринг на Енгелс, изд. БКП, С., 1970, с. 357.

все по-сложна техника. На трето място, защото системата на общественото производство реагира на всяка новост с все по-сложни обратни връзки.

4.2. Академик Евгени Матеев за обективната обусловеност на възможността за развитие и усъвършенстване на планирането

Опитът да бъдат разкрити корените на развитие и усъвършенстване на планирането характеризира този процес (на развитие и усъвършенстване) като социално-икономически, който протича на основата на конкретни обществени отношения, организационни форми и технически средства. Самото развитие и усъвършенстване е насочено към осигуряване на такива обществени отношения, организационни форми и технически средства, които да разширяват непрекъснатото участие на цялото общество в алгоритъма на информационната обработка и обмен на информация, който да гарантира възможно най-рационалната и ефективна координация на творчеството, инициативите и интересите на обществото.

Усъвършенстването и развитието на координацията на свой ред означава развитие на самите обществени отношения, на самата собственост като база на тези отношения. По своето икономическо съдържание собствеността е процес, който изразява в най-синтезирана форма усъвършенстващите се отношения в обществото в хода на производството и в пълно съгласие със задълбочаването на неговия обществен характер.

Дейността на обществото по установяване на пропорциите между отделните части на общественото производство (т.е. координацията) представлява форма на проявление на развитието както на производителните сили, така и на обществените отношения, отразява законите на производството както в качеството му на отношение към природата, така и в качеството му на отношение между хората.

Развитието на производителните сили, специализацията и уедряването, развиващото се коопериране на предприятията, укрепването и усъвършенстването на обществените отношения са фактори, които разширяват **непрекъснато не само необходимостта, но и възможността за усъвършенстване планирането**. Колкото повече се задълбочава общественият характер на производството, толкова по-сложни стават изискванията, свързани с установяването на обективно необходимата пропорционалност, но толкова повече растат и възможностите на обществото за установяване на тази пропорционалност. Същите тези процеси на развитие, които водят към по-трудна координация на възпроизводствения процес, към по-сложни изисквания, на които трябва да отговаря координацията, същите те създават и обратна тенденция.

На първо място, растящата концентрация и специализация на производството, стандартизацията и унификацията на продуктите и “ингредиентите”, както и типизацията на производствено-технологичните процеси нормализират и облекчават самата координация. Едно народно стопанство, което се състои от дребни, неспециализирани, с непрекъснато изменящ се асортимент на произвежданата продукция предприятия, се планира и управлява далеч по-трудно, отколкото народно стопанство с едри специализирани предприятия. Тази истина не всякога се разбира правил-

но от практиката. Слабата договорна дисциплина има за своя база ниската степен на специализация. За това допринасят, разбира се, недостатъците в развитието на формите на обществена организация на производството, некоректното от съдържателна гледна точка разбиране за същността на специализацията, за взаимодействието между формите на обществена организация на производството, за взаимодействието между разделението на труда в предприятията и това в обществото. Недоразуменията в теоретико-методологическата област по тези въпроси са и източниците на излишни съмнения в перспективността на силно развитата специализация. Кои са причините за недоразуменията и в какво се изразяват самите недоразумения?

Усложняването на връзките в народното стопанство в резултат на развитието на специализацията на производството много често се оценява само като недостатък на последната. Забравя се или не се разбира измененият характер (в качествен смисъл) на тези връзки. Наистина специализацията води до увеличаване и усложняване на връзките между предприятията, но за сметка на това се опростяват връзките в самите предприятия, в резултат на което силно се облекчава и рационализира координацията на производствената дейност в основните клетки на народностопанската система. На тази основа става възможно и съответно подобряване в координацията на връзките (макар и увеличени) между предприятията. С други думи, усложнената “надстройка” от народностопански връзки, породена от специализацията и концентрацията на производството, се изгражда върху фундамент от опростени вътрешнопроизводствени връзки.

Цялата сложност и трудност по осъществяването на кооперационните връзки се дължи на обстоятелството, че това (най-често) са връзки не между специализирани предприятия, а между универсални. Често обусловеното нарушаване на връзките от неспециализираността на предприятията се нарича “слаба дисциплина на предприятията доставчици”, която води до недостатъчна заинтересуваност от разширяване на кооперационните връзки и в предприятията доставчици, и в предприятията получатели. Недостатъците в кооперационните връзки принуждават заводите сами да развиват производството на изделия (на занаятчийска основа, организирайки малки цехове, участъци и работилници), които биха могли да получат отвън. Изходът в случая се търси често пъти в най-невярната посока. Специализацията се противопоставя на кооперирането, а кооперирането на специализацията. Нещо повече – специализацията се противопоставя на самата специализация, а кооперирането – на самото коопериране. Да се противопоставят специализацията и кооперирането, когато те са две страни на един и същ процес, е грешно и опасно.

Да се счита, че недостатъците в осъществяването на кооперационните връзки са недостатъци на самото коопериране и още повече, че те могат да бъдат преодоляни само в рамките на кооперирането (т.е. с подобряване на “дисциплината”) е невярно и погрешно. Невярно и погрешно е затова, защото, ако се опитае да отговорим на въпроса кое стои в основата на нарушаването, на недостатъците в кооперационните връзки, т.е. на “слабата дисциплина”, ние винаги ще стигаме до един и същ логически отговор – недостатъчната специализация на производството и в предприятията доставчици, и в предприятията потребители. Високоспециализираните пред-

приятия нямат възможност (дори да искат) да нарушават договорната дисциплина, те са заинтересувани, на второ място, да разширяват кооперационните връзки.

Невъзможно и немислимо е спазването на договорната дисциплина от неспециализирани предприятия, произвеждащи широка номенклатура от изделия (далеч под обективно обусловените оптимални размери за всяко едно от тях), затова защото в резултат на прекаления универсализъм координирането на вътрешните връзки в предприятията по предварително разработен план-график практически е изключено. Не могат да се търсят ритмичност и хармония в производствените връзки между предприятията, когато отсъстват ритмичност и хармония на връзките в самите предприятия, затова защото външните връзки на предприятията са функция на техните вътрешни връзки и обратно. Колкото по-добре са координирани връзките в отделните предприятия, толкова по-добре се координират връзките между самите предприятия. На свой ред ритмичността и хармонията във връзките между предприятията са условие за по-добра координация в самите предприятия.

Първична клетка и на вътрешната хармония (тази в предприятията), и на тази между предприятията е специализацията на отделните работни места, където се извършва съединяването на трите елемента на производството – оръдията на труда, предметите на труда и работната сила. Оптималното функциониране на трите елемента на производството е свързано със съвършенството на организацията на труда на конкретните работни места, а съвършенството на тази организация зависи от степента на специализация на отделните работни места. Усъвършенстването на специализацията на конкретните работни места зависи, от своя страна, от усъвършенстването на специализацията на производството в рамките на народното стопанство като цяло. Оптималното функциониране и развитие на трите елемента на производството зависи в последна сметка от умението на обществото да използва диалектичното взаимодействие между разделението на труда в обществото и разделението на труда в предприятията; зависи от съвършенството на планирането, *от довеждането му до неговата дълбока същност като координация в динамичен аспект, където текущата координация изпъква като частен случай, като момент от координацията във времето.*

Последователното разгръщане на същността на планирането като координация (в динамичен аспект) на творчеството, труда и инициативите на обществото, като процес на синтезиране на единичните инициативи в обществени и обратно – превръщане на синтезираните инициативи в единични, има за основа взаимодействието между разделението на труда в обществото и разделението на труда в подробности. Това взаимодействие стои в основата на развитието на пропорционалността – народностопанска, отраслова, междуотраслова, вътрешнопроизводствена, териториална, междурайонна. Въпросът за взаимодействието между видовете разделение на труда прераства във въпрос за съотношение между координацията в динамичен аспект и текущата координация, за отношението между народностопанските и вътрешнопроизводствените пропорции, за отношението между синтезираните и единичните инициативи; прераства във въпрос за съотношение и взаимодействие между перспективното и текущото планиране.

Оптималното функциониране на трите елемента на производството изпъква на повърхността на икономическия живот като въпрос на текущата координация, на рационалността на разделението на труда в подробности. Но, от своя страна, самата рационалност се предопределя от ефективността в решаването на въпроса за общото и частното разделение на труда, осъществено в предшестващия период. Специализацията и концентрацията на производството, чрез които се осъществява разделението на труда, изпъкват като главен проблем на перспективното планиране, на координацията в динамичен аспект. *Последствеността от взетите решения за специализацията и концентрацията на производството днес ще намери едно или друго отражение във функционирането на трите елемента на производството утре.* Ако обществото иска да осигури оптимално функциониране на производствените процеси утре, днес то е длъжно така да развива специализацията, че да създаде необходимите и достатъчни условия за оптимално функциониране на трите елемента на производството на всяко работно място в народното стопанство.

В следващото изложение се прави анализ на условията, които определят рационалното или нерационално функциониране на всяко работно място в народното стопанство. Това се прави изрично, защото този въпрос по необясними причини е обявен за технически, за ненародностопански, за единствено локален въпрос. Само неговото споменаване, когато се говори за народностопанско планиране, е достатъчен повод да “раздразни” чувствителното ухо на специалиста по въпросите на макропланирането. Вътрешнопроизводствените пропорции, в чиято основа стои разделението на труда в подробности, се считат за въпрос на самите предприятия, а разглеждането на конкретното работно място и проблемите на неговата координация – като непознаване предмета на народностопанското планиране. **Маркс откри елементарната клетка на капиталистическата икономика – стоката.** В нея и чрез нея той успя да анализира механизма на развитие на капиталистическото стопанство, да му направи безпогрешна характеристика, да разкрие в стоката противоречията на това стопанство и да определи посоката на неговото развитие и на историческата му ограниченост. С това Маркс даде пример и показа, че първа задача на всеки анализ е определянето на елементарната клетка на изследвания процес, в която да се съдържат главните негови закономерности и характеристики.

Елементарната клетка на координацията в съвременното стопанство е конкретното работно място. То е началната точка, откъдето тръгва информацията за творчеството и инициативите в обществото, за да бъдат синтезирани постепенно в обществени инициативи и творчество, в решения, отнасящи се до същите тези конкретни клетки на народностопанската система. Работното място е и крайният пункт, до който стигат постепенно разшифрованите и дезагрегираните обществени инициативи и творчество. То е мястото, където се съединяват и функционират оръдията на труда, предметите на труда и работната сила. Ако планирането е координация (в динамичен аспект) на труда, творчеството и инициативите в обществото, ако то е процес на обработка и синтезиране на информация, постъпваща от елементарните клетки на народното стопанство, за да ги превърне в решения, адресирани до същите тия клетки, ако планът има за задача да осигури оптимално функциониране на трите елемента на производствения процес във всеки момент на вре-

мето и съгласно потребностите на обществото, то тогава са необосновани нито страхът, нито пренебрежението към работното място като елементарна клетка на народното стопанство.

Диалектическото взаимодействие между обществено и частно разделение, от една страна, и разделението на труда в подробности, от друга, изискват занапред въпросите на концентрацията и специализацията на производството да се решават в рамките на националния икономически комплекс. Само по този път може да се постигне оптимална концентрация на специализираното и унифицираното производство, да се преодолее ненужното дублиране на едни и същи производствени дейности във всяко едно универсално производство. Превръщането на разпръснатите и повтарящи се поотделно във всяко едно производство рутинни процеси в оптимално специализирани производства, обединени от научно изградени кооперационни връзки, е немислимо без дългосрочен перспективен поглед от позициите на националната икономика като цяло.

Въпросът за оптималното функциониране на трите елемента на производството във всеки момент на текущия период е въпрос на научно перспективно развитие на концентрацията и специализацията на производството от позициите на националната икономика. Оптималното съчетаване на трите елемента на производството с оглед постигането на максимален ефект е немислимо без висока степен на еднородност в работата на отделните работни места. Необходимо е да се повиши равнището на специализация на отделните работни места, т.е. да се повиши до необходимите размери еднородността в работата на елементарните клетки на производството, затова защото специализацията и конкретизацията сами по себе си не са в състояние да доведат до умножаващ ефект, ако не водят до коренни изменения в организацията на труда в предприятията. Главно условие за такива коренни изменения, които водят до рязко повишаване на ефективността на производството, е довеждането на еднородността в работата на отделните работни места до обусловените (от степента на техническо равнище на материалната база) размери, съблюдаването – с други думи, на технико-икономическия оптимум²⁶.

Достигането на този оптимум се превръща в най-съществен механизъм за осъществяване на закона за икономия на време. Преимуществовата на крупното производство се определят не от мащаба на производството въобще, а от мащаба на еднородното производство, от онзи негов мащаб, който изисква и предполага прилагане на високопроизводителна техника, на механизация и автоматизация на производствените процеси, облекчаващи труда на работника или издигащи работника от пряк агент на производството в негов контролор. Това е онзи мащаб, който не допуска “пори” в производствения процес, който изключва всякакъв безполезен труд. За едни производства оптималният мащаб (т.е. оптималната специализация и концентрация на производството) се постига и поради това изисква малки по размер предприятия, за други – крупни предприятия. Между размера на предприятията и тяхната степен на специализация и концентрация няма тъждество. Не всяко по-едро предприятие винаги е по-специализирано и концентрирано. Едно малко по размер

²⁶ По въпроса за еднородността и технико-икономическия оптимум вж. дисертационния труд на автора “Усъвършенстване на планирането на специализацията на производството”, С., 1978.

предприятие може да бъде оптимално (т.е. специализирано и концентрирано), а едно едро – обратно, неоптимално (т.е. неспециализирано, универсално).

Преимствата на едно крупно универсално предприятие са далеч, далеч по-малки от тези на едно неголямо, но високоспециализирано предприятие. Оптималният размер за всяка техническа база е реална величина и всяко отклонение от тази величина се отразява неблагоприятно върху ефективността и качеството на производството. За практика е еднакво вредно както догматичното отношение към въпроса за мащаба на производството, така и компромисното отношение към него. Догматичното отношение към мащаба на производството води неизбежно до отречената от практиката “гигантомания”, а компромисното отношение – до тезата за “разумно съчетаване на крупни, средни и малки предприятия”. Тезата за разумно съжителство между различни по размер предприятия включва, от една страна, догматично отношение към закона за концентрация на производството, а от друга – субективистичен подход към определяне размерите на средните и малките предприятия и по-специално към въпроса за отношението между едри, средни и малки предприятия.

Тезата за обективно обусловените граници (т.е. мащаб) на всяко едно производство за дадена техническа база е единствено научната и вярна теза, която трябва да стои в основата на практиката в развитието на формите на обществена организация на производството, защото размерите на всяко едно производство са обективно обусловени, а достигането на тези размери – най-важно условие за рязко и бързо увеличаване на ефективността на общественото производство.

Оптималният размер на отделните видове производства е реална величина. За много от тях технико-икономическият оптимум е доказан и теоретически, и практически. Въпросът за развитието на специализацията на основата на технико-икономическия оптимум в редица случаи следователно не е свързан с търсенето на самия оптимум, което за много автори изглежда абстрактна работа, а с реализирането на вече доказан оптимум. За съжаление, стопанската политика все още не се е превърнала в средство за достигане на този оптимум, който за много производства е постижим в рамките на дадена териториална единица, за други – в рамките на страната, а за трети – в рамките на дадена интеграционна общност.

Основният недостатък на досегашната практика в областта на специализацията (и в национален, и в международен аспект) се състои в това, че равнището на специализация се определя от прага на предприятието, а не от позициите на неговата вътрешна организация, от това, до което следва да доведе всяка специализация. Не се отчита, с други думи, връзката и взаимодействието между разделение на труда в обществото и това в предприятието. Неосигурявайки необходимата еднородност на производството, обществото, управляващите органи поставяха в трудни условия предприятията по организирането на производствения процес, по синхронизацията на връзките в рамките на предприятията. Въпросите на единичното разделение на труда се разглеждаха по същество като задача единствено на самите предприятия.

Те не могат да бъдат решени без най-активната намеса на централните планиращи и ръководни органи, които имат за задача да координират връзките от по-висок ред – тези между предприятията, между отраслите. Но координацията между струк-

турните звена на икономиката е толкова по-успешна, колкото по-добре се координират връзките в самите предприятия. А те се построяват по време и място толкова по-добре, колкото по-добри условия (предпоставки) е създало самото общество за това. Най-важната сред всички важни предпоставки си остава специализацията на производството, т.е. необходимият обем еднородно производство. С други думи, обществото като цяло е длъжно да взема своя “пай” в организацията на производството на отделните звена, не, разбира се, като из земе функциите на самите звена, а като създаде необходимите предпоставки за това (за организацията на производството). Всички въпроси, свързани с мащаба на еднородното производство – с оглед на неговата организация по принципа на потока и непрекъснатостта, които излизат вън от рамките на предприятията, трябва да се поемат от координиращите органи от по-висок ранг, защото предприятието е безсилно да построи научнообоснован производствен процес, ако за това липсват необходимите предпоставки, задавани като ограничение от вишестоящите органи (в смисъл на обем еднородно производство).

По-дълбокото вникване в същността на връзката между разделение на труда в обществото и разделение на труда в предприятието показва, че обект, изходна и крайна точка на едното и другото, а още повече на взаимодействието им е специализацията на конкретните работни места – елементарните клетки на производствената система. Тези клетки стоят в основата на връзката между формите на обществена организация на производството (специализация, концентрация, коопериране, комбиниране). По-дълбокото вникване в същността на тази връзка и практиката показва, че развитието на която и да е форма не може да се осъществява автономно, вън и независимо от останалите форми. Напротив, всяка форма се осъществява и развива посредством останалите. Най-нагледно този извод практиката потвърждава чрез развитието на кооперирането. Именно практиката учи, че изживяването на неритмичността в кооперационните връзки, че преодоляването на незаинтересоваността от коопериране може да стане само на основата на развитието на специализацията, концентрацията и кооперирането едновременно.

Без това условие е немислимо и невъзможно спазването на договорната дисциплина между обособените производства. Преди да се мисли върху средствата, с които би могла да се укрепи тази дисциплина – санкции, неустойка и т.н., би следвало да се помисли за премахване на основата за нарушаване на самата дисциплина. Докато не се реши въпросът със специализацията на производството, докато не се преодолее универсализмът в дейността на предприятията, или докато не се реши въпросът с опростяването на вътрешнопроизводствените връзки, дотогава всякакви други средства за внасяне на ред и хармония в народностопанските връзки ще бъдат излишни.

Без строг ритъм и хармония във вътрешнопроизводствените връзки, т.е. без строг ритъм и хармония в протичането на отделните процеси, е немислима хармонията и между самите процеси. Път за усъвършенстване на координацията на връзките в отделните предприятия и на тази основа между предприятията е издигането на равнището на тяхната специализация. Основите и на ритмичността на връзките между предприятията, и на изгодността от тези връзки са заложи в самата специализа-

ция, концентрация и коопериране на производството. Затова търсенето на стимули за развитие на специализацията и оттам на кооперационните връзки извън специализацията, концентрацията и кооперирането е нелогично.

Ако е вярно, че специализацията, кооперирането и концентрацията имат за най-съществена своя характеристика повишаването на производителността на труда, на ефективността, то нелогично е да се търсят стимули за развитието на формите вън от самите тях. Щом като най-съществената същностна страна на специализацията, концентрацията и кооперирането е повишаването на производителността на труда, създаването на нова производителна сила, стимулите за развитието на всяка една форма трябва да се търсят в повишаване степента на развитие на последните, а не вън от тях. Навсякъде, където Маркс разглежда производителността на труда, закономерностите и факторите на нейния ръст, той неизменно поставя в центъра специализацията, концентрацията и кооперирането, определя ги като “общи условия” на ръста на производителната сила на труда.

Неоснователни и неуместни са в такъв случай често срещаните в литературата предложения да се стимулира развитието на специализацията чрез цените. Ако развитието на формите на обществена организация води до повишаване производителността на труда, до намаляване на производствените разходи, то неоснователно е да се стимулират предприятията чрез една повишена цена. Обществото е длъжно и трябва да осигури необходимите условия за повишаване равнището на специализация, концентрация и коопериране на производството в различните негови звена и да изисква от предприятията постигането на обусловените от повишената степен на специализация (респ. концентрация и коопериране) разходи.

Най-съществен белег, характеристика за едно едро, концентрирано производство са производствените разходи; стойността на произвежданите продукти. Количеството земя, например, свидетелства само косвено за размерите на едно селскостопанско производство и това “свидетелство” е толкова по-недостовечно, колкото по-широко и по-бързо се интензифицира земеделието. А стойността на продуктите от стопанството свидетелства за неговите размери не косвено, а пряко и при това във всички случаи. Когато се характеризират процесите на концентрация и специализация на производството, най-често се изхожда от размера на фондовете и броя на работниците в предприятията. Изхожда се от “косвените” свидетелства, които дават недостоверна представа. При тази характеристика се забравя най-същественният белег – стойността на продуктите.

Щом като специализацията и концентрацията на производството имат за последна растящата производителност на труда, увеличаващата се ефективност на производството, то нелогично е да се правят опити за стимулиране развитието на специализацията чрез повишени цени. Въпросът е, както бе посочено вече, в определянето на оптималните мащаби на отделните производства и предприятия. Довеждането на всяко едно производство до неговите обективно обусловени граници е гаранция едновременно и за ритмичност и хармония в народностопанските връзки, и за изгодност и заинтересованост от кооперационните връзки. От една страна оптималният размер (т.е. оптималната специализация и уедряване на елементарните производствени процеси) позволява внасяне на строг ред, ритъм и хармония във

вътрешнопроизводствените връзки и с това гарантира строг ритъм и хармония в народностопанските връзки. От друга страна оптималният размер гарантира възможно най-ниските производствени разходи по производството на отделните продукти. Оптималният мащаб на производството е условие освен това за механизиране и автоматизиране на труда, за облекчаване на труда и е свързан с растежа не само на икономическата ефективност, но и на социалната.

Освен във връзка със “слабата дисциплина” при осъществяване на кооперационните връзки, недоверие към необходимостта от силно развита специализация на производството се проявява и във връзка с т.нар. въпрос **“иновация”**. Анализът потвърждава, че за нарушаването на кооперационните връзки е виновна не силно развитата специализация, а тъкмо обратното – недостатъчно развитата специализация. Нередовни връзки между предприятията и отраслите има само тогава, когато последните не са в състояние да осигурят ред и хармония във вътрешнопроизводствените си връзки. А такъв ред е невъзможен в условия на универсално производство.

Да видим основателно ли е второто подозрение към специализацията на производството. Наистина ли са несъвместими специализацията и иновацията – обогатяването на номенклатурата с нови продукти. На мощния напор към взривообразно роене на нови и нови продукти се противопоставя силата на стандартизацията, нормализацията и унификацията. В същото време стандартизацията, нормализацията и унификацията са в съзвучие с тенденцията към специализация и уедряване не само на производството на готовите продукти, но и на “ингредиентите”, от които се изготвят отделните продукти, и дори на отделни операции по изготвяне на продукта или неговите части. Мощен фактор, наред със и на основата на стандартизацията, нормализацията и унификацията, за съвместяване на специализацията и иновацията, е международното разделение на труда. Международната специализация и стандартизация, нормализацията и унификацията в своето взаимодействие са главното средство за изграждане на високоспециализирани, оптимално функциониращи производствени процеси, осигуряващи безпрепятствено и ускорено обогатяване на произвежданата продукция с нови видове.

В условията на динамично изменяща се номенклатура на продукцията икономическите предимства на специализацията, нормализацията и унификацията се състоят в това, че осигуряват по-високо техническо равнище на производството, типизация на изделията и технологическите процеси, взаимозаменяемост на отделните агрегати, възли, детайли. Заедно с това не се възпрепятства целесъобразното многообразие на произвежданата продукция. Създават се условия за организация на масово производство при разнообразни видове изделия в широк асортимент.

Интересен пример, който разкрива практически неизчерпаемите възможности на стандартизацията и унификацията за развитието на специализацията, са постигнатите резултати в електротехническата промишленост. Създадена е единна серия електродвигатели с масово производство – с мощност от 0,6 до 100 квт (9 габарита). В резултат на стандартизацията и унификацията на отделните възли и детайли се изготвят 4076 образци на електродвигатели в различно изпълнение, използвайки всичко на всичко 140 вида детайли.

За създаването на необходимата еднородност на производството не е достатъчно само ограничаване на номенклатурата на произвежданата готова продукция. Всяко едно изделие на машиностроенето представлява достатъчно сложна “номенклатура” от изделия. И този факт е бил забелязан още на времето от Маркс, за да не бъде подценяван повече от 100 години по-късно. Разглеждайки въпросите на разделението на труда в манифактурата, той обръща внимание на този факт: “Един локомотив например се състои от повече от 5000 самостоятелни части”²⁷. Съвременните изделия не отстъпват по сложност на парния локомотив от средата на миналия век²⁸. За да причислим производството на дадено изделие на машиностроенето (струг, фреза, бормашина и т.н.) към специализираните, не е достатъчно само това, че всяко от тях се произвежда в отделно предприятие. Ако сложността на изделието е голяма (състои се от много видове детайли), а производствената програма е такава, че не допуска организация на специализирани цехове и участъци на принципа на потока и непрекъснатостта; ако на отделните работни места се изпълняват различни детайл-операции и има голяма пренастройка на оборудването при прехода от една към друга операция, не може да става дума за никаква специализация. Налице ще бъде чисто универсално производство. Обратно, в дадено предприятие може да се произвеждат повече от един вид крайни изделия, но ако е налице висока степен на стандартизация, унификация и нормализация, ако делът на оригиналните детайли е минимален, а на взаимстваните – висок, ако производствената програма е такава, че позволява на работните места да се закрепят само по една детайл-операция или няколко, но неизискващи пренастройка, налице ще бъде специализирано производство.

Действителната специализация не зависи и не се измерва единствено с производствената номенклатура, защото не продукцията, а работата по нейното изготвяне стои в основата на една или друга специализация. Ако обществото създаде на основата на широка стандартизация, нормализация и унификация високоспециализирани (даже заводи) автомати за производството на комплектуващи (градивни) елементи (детайли и възли), то не само че няма да намалява номенклатурата на крайните (готовите) изделия, но ще я разширява. С други думи, пътят за решаване на въпроса за ефективна специализация изисква не съкращаване на номенклатурата на крайните изделия, а съкращаване на номенклатурата на градивните елементи на тези изделия, което е възможно единствено по пътя на стандартизацията, нормализацията и унификацията в мащаба на обществото като цяло, а не от позициите на отделните предприятия. *Задачата на специализацията се състои в това, чрез съкращаване номенклатурата на градивните елементи да се върви към разширяване номенклатурата на крайните изделия.*

И така, същите процеси на развитие, които водят към по-трудна координация на възпроизводствения процес, към по-сложни изисквания, на които трябва да отговаря координацията, същите те създават и обратна тенденция – към увеличаване възможността за усъвършенстване на планирането на усложняващото се стопан-

²⁷ Маркс, К., Ф. Енгелс, съч., т. 23, с. 354.

²⁸ Наследникът на парния локомотив – съвременният електролокомотив се състои от 500 000 самостоятелни детайли и възли.

ство. Растящата специализация и концентрация на производството, стандартизацията и нормализацията на продуктите и ingredientите нормализират и облекчават координацията в народното стопанство. Задача на обществото е така да се използва по планов път както взаимодействието между разделение на труда в обществото и това в предприятията, така и взаимодействието между формите на обществена организация на производството, че да се създават все по-големи възможности за по-съвършена пропорционалност и координация.

Възможностите за все по-точно установяване на необходимата пропорционалност растат и във връзка с **използваните технически средства в плановия процес**. Същият този научно-технически прогрес, същото това развитие на производителните сили, което води до усложняване и затрудняване на задачата по координацията на възпроизводствения процес, същите те създават и техническите средства, адекватната техническа база (в лицето на компютърната техника) за решаване на тази постоянно усложняваща се задача. Ентусиазмът, с който бе посрещната новата техническа база в управленския процес и резултатите от използването на тази база показваха, че става дума за възможности, които трябва да бъдат усвоени. Аналогията с нововъвежданите технически средства в производството е пълна. Ако всяко ново техническо средство, въвеждано в производството, не бъде съпътствано с коренни изменения в технологията и оттам в специализацията, концентрацията и организацията на производството, с квалификацията на работната сила, с мисленето и поведението на кадрите, то трудно биха били усвоени възможностите, потенциално заложили в новото техническо средство.

Ентусиазмът по отношение на изчислителната техника се оказва недостатъчен сам по себе си, за да бъдат използвани богатите ѝ възможности за установяване на една по-съвършена координация в народното стопанство.

Внедряването на ЕИТ потвърди истината, че и зад най-съвършената техника стои човекът, че по-съвършената техника се създава от по-съвършен (в смисъл на квалификация и всестранно развитие) човек, но че и експлоатацията (не в технически, а в съдържателен смисъл, в смисъл на творческо използване в плановия и управленски процес) на тази по-съвършена техника изисква също по-съвършен човек. Оказва се, че използването на ЕИТ в плановия и управленския процес изисква по-голямо творчество, отколкото при нейното конструиране и производство. Тази подробност, която може да прозвучи парадоксално, не се имаше предвид в практиката на превъоръжаване на плановия процес с нова техническа база.

Опитът за анализ на създаването се противоречие между възможностите на ЕИТ и степента на тяхното използване в обществената практика показва, че превъоръжаването на плановия процес с нова техническа база, както и на всеки друг процес, не може да протича без дълбока, детайлна и търпелива професионална научноизследователска работа, без стратегия и стройна организация на превъоръжаването. Всеки романтизъм в тази област само уврежда на голямото дело, води до неверие в неговото бъдеще. Всяко необмислено избързване води до задържане и задълбочаване на създаването се противоречие. Всяка кампанийност, всеки опит за “ускорено”, но неподготвено дълбоко и цялостно разрешаване на това противоречие, са опасни.

Разрешаването на създалото се противоречие между възможностите на ЕИТ и степента на тяхното използване в управленския процес изисква, на първо място, внимателен и трезв анализ на досегашната практика и причините, обусловили противоречието. На второ място, необходимо е изясняване на необходимите условия и предпоставки за успешно разрешаване на противоречието. И накрая – необходима е стратегия и строга организация на бъдещата работа в тази област. Възможностите на ЕИТ за усъвършенстване на плановия процес и координацията в народното стопанство са огромни и неизчерпаеми. Обществото е длъжно да усвои тези възможности и да ги развива по-нататък. ЕИТ е адекватната техническа база на управленския процес по изграждането на новото общество. То е заинтересувано и длъжно да използва най-пълно възможностите на тази база за усъвършенстване на координацията в народното стопанство.

Възможностите за все по-точно установяване на необходимата координация в народното стопанство растат и във връзка с усъвършенстване методите за планиране като субективна дейност на обществото, с които то отразява обективно необходимата пропорционалност. В резултат на развитието на планирането като познавателен процес обществото прониква все по-дълбоко в закономерностите на собственото си развитие и по-пълно използва тези закономерности. **Освен това колкото повече се развива познанието за самата същност, характер и съдържание на плановия процес, т.е. за метода на изучаването и преобразуването на народното стопанство, толкова по-съвършени методи и подходи за това изучаване и преобразуване се създават.** Колкото повече се усъвършенстват (в резултат на развитието на икономическите науки) методите за планиране по всички звена на общественото производство, толкова по-ефективен става изразходваният за ръководството на производствения процес обществен труд. Може да се каже, че пръв фактор, който принуждава обществото да прилага все по-съвършени методи, е развитието на самото планиране. Реализирането на огромните възможности изисква да се търсят пътища и средства за ефективна координация на творчеството и инициативите в общество.

Огромни възможности в това направление се крият в използването на икономико-математическите методи и модели. Без да се впускаме в подробно изложение, само ще отбележим, че очакваният резултат от използването на този съвременен и съвършен апарат в края на 60-те години и първата половина на 70-те години на миналия век не бе получен, не защото в него отсъстват такива възможности, а защото се очакваше този резултат да дойде от самосебе си. По-съвършеният апарат изисква по-съвършена и прецизна организация в плановия процес, търпелива подготовка и алгоритмизиране на плановия процес. Ентусиазмът, с който бе започнато това огромно дело, се оказа недостатъчен, за да бъде доведено докрай. Практическият опит показва, че дело от подобен род може да бъде успешно само при висок професионализъм в неговото осъществяване. Всяка кампанийност и самодейност в тази област са безрезултатни. Или по-точно, резултатите от подобна кампанийност навреждат на голямата идея. По-съвършеният апарат съвсем не представлява магическа пръчка, с която могат да се вършат чудеса. Той не се нуждае от фетишизиране, а от определени предпоставки (социално-икономически, ор-

ганизационни, технически и т.н.). Ако обществото не създаде тези предпоставки, то не би могло да се възползва от по-съвършения апарат.

Обикновено по-съвършените технически средства изискват по-съвършени методи и обратно – по-съвършените методи изискват по-съвършена техническа база. Оказва се така, че възможностите за усъвършенстване на планирането, съдържащи се и в облекчаването на координацията по пътя на специализацията и концентрацията на производството, и по линия на новите методи на планиране, и по линия на техническите средства, могат да бъдат усвоени не поотделно, не изолирано, а едновременно. Оказва се още, че усвояването на възможностите по линия на методите може да стане само по пътя на усвояването на техниката (ЕИТ) и обратно. За едното и другото усвояване въобще са необходими съответни предпоставки.

Анализирайки възможностите за усъвършенстване на планирането и управлението на народното стопанство, които създават специализацията, концентрацията, стандартизацията, нормализацията и унификацията на производството, електронно-изчислителната техника и новите методи на планиране, трябва да отбележим, че тези възможности обществото не използва в необходимата степен. Обществото не се ползва в необходимата степен от плодотворното развитие на народно стопанство като двигател едновременно не само на необходимостта от по-съвършена (и заедно с това по-трудна и сложна координация), но и на възможността за една такава координация. Обществото много остро чувства върху плещите си постоянно нарастващата трудност и сложност в координацията, предизвикани от развиващото се стопанство, необходимостта от усъвършенстване на координацията. Но обществото твърде малко се ползва от услугите, от възможностите за усъвършенстване на координацията, които създава същото това развиващо се стопанство.

Готова рецепта за преодоляване на създаденото се противоречие между възможности за усъвършенстване на планирането и степен на използване на тези възможности, разбира се, трудно може да се предприеме. Необходим е внимателен и дълбок анализ на изоставането в усвояването на тези възможности. Необходимо е критично осмисляне на опита в планирането.

От този опит трябва да се усвоят непременно две неща. От една страна, това са самите резултати в изграждането на оптималната система за функциониране на народното стопанство. От друга страна, това са начинът, организацията, подготовката на предпоставките и търпеливостта, с която се работи по изграждането на тази система. Голяма беда за незадоволителното състояние и изоставане на това дело у нас са липсата на търпение, несистемността, непоследователността и непрофесионализмът в неговото осъществяване. Фетишизацията на силата на ЕИТ и икономико-математическите методи, обещанията за незабавно и автоматично получаване на желанния резултат, едва ли не идващ от самото инсталиране на ЕИТ, навредиха силно на това дело. Не бива да се забравя, че ЕИТ и новите методи са само средство за постигане на желанния резултат, но не и самият резултат. Последният зависи от умението на обществото да експлоатира огромните възможности на новите средства. Не само желание и ентузиазъм за такова дело са необходими. Необходимо е професионално познаване на това дело, ясна стратегия, строга организация в създаването на необходимите предпоставки и условия за неговото създаване и на самото

създаване. Никак не са малко случаите, когато поради непознаване в дълбочина на даден опит, на непрофесионално отношение към изучавания опит и неговото внедряване у нас са се постигали коренно противоположни резултати. Използването на всеки чужд опит трябва да бъде творческо, съобразно условията в нашата страна.

Само пълното съобразяване с обективните закономерности, предпоставки и условия в развитието на планирането предпазват този процес както от излишно избързване, така и от необосновано забавяне. Излишното (или по-точно неподготвеното материално и духовно) избързване наврежда на делото с разочарованието от неполучените резултати. Неподготвеното избързване уврежда голямото дело с изкуствено създаваното недоверие към неговото бъдеще. Необоснованото забавяне има за последица задържането на успешното движение напред. Необходим е, с други думи, строго научен подход към развитието и усъвършенстването на планирането и управлението на народното стопанство.

От обстоятелството, че развитието на обществото е двигател едновременно и на необходимостта, и на възможността да се усъвършенства непрекъснато планирането, следва логично изводът: степента на развитие на планирането във всеки момент се определя, от една страна, от необходимостта за развитие и усъвършенстване на планирането, която диктуват създадените обективни условия в обществото. От друга страна, степента в развитието на планирането зависи от възможностите за такова развитие, които също се съдържат в създадените предпоставки и условия. Планирането в даден момент е своеобразна резултатна от пресичането на необходимостта и възможността, на тези две координати, обуславящи неговото развитие и усъвършенстване.

Какъв именно механизъм на координация е възможен и наложителен на всеки етап – това е въпрос не на произвол, а на обусловеност от съществуващите на етапа материални и други условия на развитието. Може ли обществото да приложи (в качеството си на целесъобразно действащ агент на икономиката) постиженията на кибернетиката и на електронноизчислителната техника, за да осигури автоматизирано управление или не може – това се определя от съответствието на тези научни новости на потребностите на обществото, от това дали тези новости синтезират обективните изисквания на неговото развитие. На второ място, приложението се определя от способността на обществото да усвои и експлоатира по предназначение тези новости.

На всеки етап планирането има свой “оптимум” на развитие. Този оптимум зависи преди всичко от степента на развитие на разделението на труда, от сложността на вътрешнопроизводствените, териториалните, народностопанските и международните връзки на страната, зависи от степента на развитие на производителните сили и зрелостта на производствените отношения, зависи от техническата база на плановия процес и степента на нейното усвояване, от пропорционалността между степента на развитие на субективния фактор и на развитието на обективните предпоставки на плановия процес.

Когато се стараем да дадем обяснение за големите трудности, които предизвиква достигнатата степен на развитие на планирането в България, особено от позициите на интензивния тип разширено възпроизводство и по-специално във връзка с внед-

ряването на научно-техническите новости, то отговорът е в това, че степента на развитие на тази система бе още твърде ниска в сравнение с равнището, което бе обективно необходимо и напълно възможно. Потребностите на практиката поставяха (с болезнена острота) задачата за отстраняването на тази изостаналост. Много съществен въпрос при решаването на тази задача е изборът на верния курс за преодоляване на изостаналостта от изискванията на обективния ход на развитието.

Малко по-горе беше изтъкнато, че всеки етап се характеризира със свой механизъм на координация, но свой в смисъл на развитие от по-ниско към по-високо стъпало на планирането, разбирано като система от решения, чрез които се моделира общественото производство за определен период напред. Зад процеса на усъвършенстване на планирането като апарат за координация на обществената икономика не бива да се допуска отричане на самото планиране – това съвсем не е наивна грешка. Да се отрича планирането, най-съществената, същностна характеристика движението към нов тип общество, значи да се отрича самото ново общество.

Принципната адекватност на планирането дава основание да се твърди, че става въпрос за усъвършенстване, а не за въвеждане на принципно нов тип поведение. Разрешаването на възникналото противоречие между изискванията на достигнатия висок етап в развитието на производителните сили и състоянието на управлението трябва да се търси напред – в усъвършенстване на начина на координация, а не като се върви назад към пазарния механизъм. Когато се търсят целесъобразните пътища и етапи, през които трябва да премине системата на управление, за да се достигне достатъчно висока степен на съвършенство, трябва да се изхожда от правилната теория.

“Само ако изхождаме от правилна теория по тези въпроси, можем да намерим и посоката за усъвършенстване на управлението на икономиката и да се ориентираме за това кои от множеството предложения и “модели” представляват движение напред и кои – опити за връщане назад, добросъвестно романтични или съзнателно реакционни”²⁹. А правилната теория за същността и характера на управлението на стопанството гласи, че то (управлението) зависи от степента на развитие на производителните сили, от задълбочаването на обществения характер на производството като непосредствено следствие и основа за развитие на производителните сили, от формата на собственост. Ако искаме без излишни сътресения да преодоляваме възникналото противоречие между степен на развитие на икономиката и степен на развитие на планирането, трябва да гледаме не назад към епохата на ниска степен на развитие на обществения характер на производството, а напред – към все по-високата и съвършена степен на обобществяване.

Що се отнася до действащия апарат на планиране, който служи за нуждите на управление на икономиката, задачата е не в неговото премахване, а в неговото усъвършенстване. Не съществуват никакви граници пред това усъвършенстване и вероятно (още в близко бъдеще) ще дойде такъв етап в неговото развитие, при който показателите на плана ще могат да изразяват и измерват с необходимата точност връзките на всеки отделен производствен процес с цялото обществено производство.

²⁹ Матеев, Е., Управление, ефективност, интеграция, Партиздат, С., 1976, с. 85.

во. По такъв начин планирането ще се издигне до невероятна за сегашните представи висота, но и с това процесът на неговото развитие няма да спре.

4.3. Академик Евгени Матеев за безелите и критериите на развитието и усъвършенстването на планирането

Но какво означава развитие и усъвършенстване на планирането? Може ли всяко изменение в системата на планиране да се счита (или да претендира) и за нейно развитие и усъвършенстване? В предходното изложение бе посочено, че зад обективната нужда от системно развитие и усъвършенстване на планирането може да се крие процес на неговото ликвидиране, а чрез това и на самите основи на изграждане на новото общество. Когато се търсят целесъобразни пътища и етапи, през които трябва да премине системата на управление на икономиката, преди всичко е необходимо да се знае стратегическият път на нейното развитие, обективно необходимият и възможен тип управление на новата икономика, идеалът, еталонът на такъв тип управление.

Без дълбоко научен, принципен критерий в тази сфера на дейност има опасност всяко изменение в плановата система да се счита за нейно развитие, включително и такива изменения, които по същество са връщане назад. Поставяйки въпроса за критерия на развитието и усъвършенстването на системата на планиране, трябва да се изтъкне, че както всяка сфера на обществена дейност, така и планирането не може да се движи напред на основата на готови схеми. Критерият, за който тук става дума, има значение не на схема, а на еталон, който отговаря на потребностите на обществото и синтезира обективните изисквания на неговото развитие.

На основата на този еталон обществото оценява всяко предложение за изменение в плановата система и по този начин гарантира нейното развитие от излишни сътресения и връщане назад, когато тези връщания са излишни, ненужни. Характеристиките на този еталон са заложи в самата същност, природа на планирането, откъдето и следва да се изведат.

Погледнато едновременно и от съдържателната му страна, и от неговата организационно-техническа страна планирането изпъква като класически тип кибернетична система, която осигурява необходимата координация (във времето) на единичните производствени процеси помежду им с оглед потребностите на обществото. В тази система “всеки сигнал, постъпил “отвън” или от самата система, се преработва и излиза като ответна реакция, като ответно състояние на системата”³⁰.

Когато става дума за развитие и усъвършенстване на планирането, цялата проблематика се свежда до това, **тази “ответна реакция” да бъде възможно най-целесъобразната, най-бързата и най-евтината. Дали дадено изменение в планирането представлява негово развитие и усъвършенстване – всичко това се определя от качеството на ответната реакция. Ако тя става по-целесъобразна, по-точна, по-бърза и евтина – това означава, че е налице усъвършенстване.**

³⁰ Перспективно планиране (междутраслови връзки и технически коефициенти), изд. БКП, С., 1963, с. 241.

Един от най-съществените белези на усъвършенстването на планирането и подобряването на координацията е усъвършенстване на социологическата страна на координацията³¹, т.е. на организацията на инициативите, интересите и творчеството на масите както в производството, така и в потреблението. Известно е, че при дадена техника обществото може да произведе и повече, и по-малко продукция. Може да има по-висока или по-ниска степен на използване на оборудването, енергията, суровините, материалите, живия труд. Как ще бъдат използвани потенциалните сили на обществото зависи от творчеството на хората и координацията чрез плана. Самото творчество е процес и намира израз, от една страна, в овладяването на дадена техника, а, от друга – в създаването на нова техника.

От своя страна *овладяването на техниката има също две страни. Първата страна* характеризира степента на нейното усвояване. *Втората страна* характеризира разпространяването на тази техника и подобренията степен на нейното усвояване. И процесът на усвояване на дадена техника, и процесът на нейното разпространение не са нищо друго освен инициативи на обществото, израз на неговото творчество. Овладяването на техниката се представя, от една страна, като процес на поява на нови инициативи, а от друга, като процес на разпространение на тези инициативи в ширина. В какви случаи и при какви условия ще бъде приложена дадена техника и при какви тя ще отстъпи мястото си на друга – всичко това се решава от творчеството на масите, от неговите инициативи и интереси, от координацията на тези инициативи, интереси и творчество.

Ако **екстензивното развитие на техниката** зависи изцяло от творчеството, инициативите и интересите на масите, то нейното **интензивно развитие** (създаването на нови конструкции и принципно нови технологии) изисква творчество и инициативи от най-висш порядък. Характерно за творчеството, свързано с интензивното развитие на техниката, е това, че неговата динамика зависи от развитието на инициативите и творчеството на “първия етаж”. Колкото по-развити са инициативите и творчеството при овладяването на техниката, толкова по-високо е равнището на творчеството от “втория етаж”³². Колективите, нуждаещи се от нова техника, стават двигатели на нейното конструиране. Творчеството на масите и по линия на овладяването на дадена техника, и по линия на създаването на нова техника представлява реална сила, а не само източник на информация, която ускорява раз-

³¹ Социологическата страна на координацията е разработена подробно в творчеството на акад. Матеев. Читателят може да намери самостоятелно разработен този въпрос в книгата “Перспективно планиране (междоотраслови връзки и технически коефициенти)”, изд. БКП, С., 1963, гл. 4, 5; вж. специално с. 165-170, 240-245.

Ние изцяло споделяме разработените идеи, чието практическо използване днес е много актуално. По въпроса за социологическата страна на планирането вж. също Валтер Щиф, Същност и социологически характер на плановото стопанство, сп. План, кн. 4, 7-8, 9, 10, 1947.

³² “Творчеството на десетки милиони непосредствени производители в усвояването и разпространяването, с една дума във внедряването на техниката, създава изключително важни условия за интензивния процес на развитие на техниката – определя заданията на конструкторите, потребностите, които те трябва да задоволят, постави в действие могъщите сили на търсене на нова техника”. Матеев, Е., Перспективно планиране (междоотраслови връзки и технически коефициенти), изд. БКП, С., 1963, с. 159.

витието на стопанството. Когато става дума за усъвършенстване на координацията в социологически смисъл, се има предвид използването на тази реална сила.

Както беше посочено, при дадена техника може да има и по-добри, и по-лоши резултати в зависимост от това, какво ще бъде поведението на хората в качеството им на производители. **А това поведение, отношението на човека към оръдиата на труда, към предметите на труда се обуславя от специфични стимули и сложна поредица фактори от социологически характер. Човекът изпъква все по-определено като двигател на инициативи за творчество. Целта на усъвършенстването на координацията се заключава в това, така да координира дейността, творчеството, инициативите и интересите на обществото, че да се осигури най-ефективно развитие на новия тип икономика и общество. Да се усъвършенства координацията в социологически аспект означава да се координират дейността, творчеството, инициативите, интересите на обществото, свързани с неговото производство и с неговото потребление, или по-точно на взаимодействието между производство и потребление, т.е. да се усъвършенстват обществените отношения.**

Най-синтезиран резултат на това развитие на обществените отношения е формирането на новия тип гражданин – многостранно развитата личност. Издигането на по-високо равнище на човека като субективен фактор на производството, издигането на неговата идеология, подобряването на неговия бит, повишаването на неговата култура и образование, развитието на научноизследователската дейност в обществото са главният фактор, който определя развитието на техниката (екстензивно и интензивно), на потреблението и самата творческа дейност в бъдеще. Като издига равнището на потребление и с това – равнището на човека и неговата творческа дейност, производството създава главната предпоставка за собственото си понататъшно развитие.

Когато развитието и усъвършенстването на планирането се разглеждат като усъвършенствуваща координация в социологически аспект, трябва да изтъкне и това, че тази координация е процес на взаимно пресичане и превръщане на два рода дейност, творчество, инициативи и интереси. От една страна, това са единичните инициативи, творчество и интереси на гражданите на обществото. От друга страна, това са синтезираните инициативи, творчество и интереси на обществото в цялост. “Двата вида инициативи се намират в отношение не на “конкуренция”, на взаимно изключване, а на взаимно допълване, на взаимно преминаване едни в други”³³. Тази диалектика на отношението между двата рода инициативи е обективно обусловена. Задача на координацията в обществен мащаб е да използва правилно това взаимодействие и взаимно преминаване на двата рода инициативи с оглед да бъдат осигурени необходимите и достатъчни условия за осъществяване на всяка единична инициатива поотделно.

Колкото полезни и обществено значими да са инициативите във всеки отделен случай, ако останат неkoordinирани, те се сблъскват помежду си, взаимно си пречат и се неутрализират. Усъвършенстваната координация има за задача да стимули-

³³ Перспективно планиране (междуетраслови връзки и технически коефициенти), изд. БКП, С., 1963, с. 165.

лира развитието на инициативите и в същото време да ги синхронизира (в динамичен аспект). Самото усъвършенстване на координацията е едновременно и процес на синтезиране на единичните инициативи на творчество в инициативи на обществото. От единичното към общото, а после от общото към единичното – в това е взаимодействието между единични и синтезирани (т.е. производни) инициативи.

Централизираните инициативи като синтез и качествено специфична преработка на отделните инициативи и творчество имат за задача да осигурят не само условия за реализация на отделните инициативи и творчество, но и да стимулират развитие на нови инициативи и творчество. Съществен признак за развитие и усъвършенстване на планирането са непрекъснатото подобряване на процеса на синтезиране, преходът на единичните инициативи в централизирани и на централизираните – в единични.

Усъвършенстването на планирането, разглеждано като координация, намира непосредствен израз, както показва анализът, в организацията на инициативите в обществото, т.е. в участието на гражданите в планирането, в задълбочаването на демокрацията. Колкото по-широко е участието на широките маси, носители и инициатори на творчеството, в планирането, толкова по-ефективна ще бъде координацията в нейния социологически аспект. Когато става дума за участие на широките маси в плановия процес, се има предвид съдържателната, а не формалната страна на това участие. Тук не става дума само за това да се използва опитът на масите като източник на информация, не става дума и за това масите да участвуват в обсъждането на плановите проекти, още по-малко само за творческо участие в изпълнението на плановите задания, изготвени от центъра.

Става дума за участие в работата по разработката на самия план, в текущото му привеждане в съответствие с изменящите се условия, в неговото изпълнение. Участието на масите в планирането се разбира не толкова в познавателен смисъл (като източник на информация), а от съдържателна страна като инициатива, стремеж, тласък от страна на трудовите колективи. Участието на масите в планирането, с други думи, се измерва с това, как ще бъде възпламенена социалната енергия на колективите и как тя ще бъде координирана и вградена в плана. В този смисъл разглеждано, участието на масите в плановия процес издига планирането до непосредствено съзнателно самонаправление на творчеството на обществото.

Колкото повече се развиват производителните сили и се задълбочава общественят характер на производствения процес, толкова повече се усложнява дейността по неговото ръководство, толкова повече тя по необходимост трябва да се превръща в дейност не на отделни индивиди, а на цели колективи, на обществото като цяло. “Колкото повече се развива обществената организация на производството – учи Матеев, – колкото повече трудът по ръководството на производството губи родилните си петна на “административност” в противовес на хилядолетни традиции, по силата на които “ръководството” се свързва с “командване”, показва своята коренно противоположна същност – качеството си на обслужване на изпълнителския труд.”³⁴ С развитието на планирането в тази посока планът все по-определено

³⁴ Матеев, Е., Производителността на труда при социализма и народностопанското планиране, изд. БКП, С., 1976, с. 281; вж. също Перспективно планиране и икономическа кибернетика, изд. Наука и

губи ролята си на “ареждане” и се превръща в координатор на творчеството, инициативите и интересите на обществото.

Най-характерният белег на развитието на планирането – **усъвършенстваната координация в социологически аспект** – се съпътства от редица процеси, чрез които се осъществява и развива самата координация: участие на масите в плановия процес; развитие на съревнованието; разширяване демокрацията; промяна в характера на плана (от команда той все по-определено се превръща в координатор). За характеризиране посоката на всяко изменение в плановия процес е важно да се отчитат настъпващите промени в тези съпътстващи процеси. **Всеки един от тях е едновременно и последица от развитието на планирането, и средство за неговото по-нататъшно развитие.**

Освен в по-фината и ефективна координация на инициативите и творчеството в обществото, в крайният резултат на плановата дейност, и в свързаните с тази координация процеси, *усъвършенстването на планирането намира израз в средствата и пътищата, по които се постига тази по-съвършена координация.* По-развито и усъвършенствано планиране означава още: **рационализирана система от показатели на основата на трудовата теория за разходите**, което означава преди всичко по-точни показатели. Тук много важен е въпросът за **системата базови показатели, защото качеството на плана зависи не толкова от правилното извеждане на една величина от друга** (това е въпрос за техника на съставяне на плана), колкото от правилността на елементарните технико-икономически показатели – отправната точка на планирането; **усъвършенствана организация на информацията**, с която се борави, с достатъчна последователност (в смисъл на набиране, преработка и довеждане до потребителите); **задълбочен анализ**, върху чиято основа се разработва планът; **приложение на усъвършенствани форми на материална заинтересованост**, годни да доведат до изживяване на склонността да се укриват резервите в процеса на разработка на плана; **опростена планова “апаратура”**; **прилагане на по-сложна, но и на по-фина планова методика**³⁵; **прилагане на все по-фин, по-тънък, а следователно и по-сложен математически апарат**; **по-широко използване на ЕИТ** – “тежката артилерия” при планирането; **по-широко и системно прилагане средствата на съвременната кибернетика** (автоматизация на високоефективната информация от предприятията към центъра); **автоматизация на преработването на тази информация в сводна система на народностопанс-**

изкуство, С., 1967, с. 235: “... икономическата кибернетика все повече замества решенията с “началнически” характер с прости функционални изчисления и по такъв начин проправя път на новото общество (“милиционерите стават регулировчици”).

³⁵ Внимателният читател би открил противоречие между казаното тук и само един ред по-горе. Когато става дума за опростена планова “апаратура”, се има предвид освобождаването на плановия процес от всичко онова, което го бюрократизира, от всичко онова, което е излишно и ненужно. Когато става дума за прилагане на по-сложна и по-фина планова методика се има предвид неизбежното усложняване, съпътстващо по-фината планова методика, обуславяно от прилагането на по-сложен математически апарат. Едновременното условие за опростеност и сложност на плановата методика има за цел да предпази от излишно и самоцелно усложняване. На второ място, то има за цел да освободи плановия процес от унаследена ненужна сложност.

ния план; автоматизация на обратната информация от центъра към предприятията.

Тези направления на проявление в развитието и усъвършенстването на планирането са в същото време и направления (пътища) за неговото по-нататъшно развитие.

Главното при характеристиката на развитието на планирането си остава координацията, нейното усъвършенстване в дълбочина – що се отнася до управлението на всяка система поотделно, и в ширина – що се отнася до координацията на тези подсистеми с техните входи и изходи. Усъвършенствано планиране – това означава по-точен, по-верен план, в смисъл на по-пълно и точно отразяване на потребностите, ресурсите и тяхното обвързване. Преди всичко народностопанският план трябва да изразява все по-вярно потребностите и възможностите на стопанството на всеки етап от неговото развитие и за който се отнася планът. *На второ място*, плановите трябва по-правилно и дълбоко да обвързват производството с потребностите, но на основата на най-правилно, най-ефективно от икономическа гледна точка, разбира се, и от други, извънекономически гледни точки, развитие и внедряване на новата техника. *На трето място*, при разработването на плановите е необходимо да се навлиза (и да се обхващат същевременно) все повече дълбоките структурни закономерности на интензивното разширено възпроизводство. Въпросите на структурните закономерности на разширеното възпроизводство и особено на закономерностите, които свързват структурата и темповете на разширеното възпроизводство с растежа на ефективността, са въпроси на сложния обмен на дейности между производствената и непроизводствената сфери. Една област от нерешени в задоволителна степен от теоретична и методологическа гледна точка проблеми.

Усъвършенствано планиране – това означава не само по-точен и верен план, а и по-гъвкав план, в смисъл на текущо приспособяване на плана към изменящите се условия. По-чести “консултации” на плана с действителността – по-точен и по-верен план, но това изисква и по-развита система на планиране. Усъвършенствано планиране – това е по-бързо и по-евтино планиране.

Основната идея, която се отстоява при характеристиката на плановия процес, се заключава в това, че за развитие и усъвършенстване на този процес може да става дума само тогава, когато съответните изменения водят до по-точен, по-верен план, или до по-гъвкав план, или до поевтиняване на планирането. Най-благоприятният вариант е постигане едновременно и на по-ефективна координация (т.е. по-точен, верен и гъвкав план) и на поевтиняване на тази координация. На практика това означава постигане на такава координация на единичните производствени процеси в обществен мащаб, която при достигнатата степен на развитие на производителните сили осигурява необходимите производствени резултати с най-малки разходи, а заедно с това осигурява най-добрите условия за най-ефективно развитие на самите производителни сили в бъдеще.

Задача на изграждането на новото общество е да осигури ефективна координация на инициативите със средствата на съвременната кибернетика, т.е. на социалната кибернетика. Практическата задача за усъвършенстване на планирането (по пътя на социалната кибернетика) е свързана с разработката на сложни теоретически проблеми около производствените отношения и по-специално около движе-

щите сили на новото общество. Тези движещи сили трябва да бъдат разкривани все по-дълбоко и използвани във все по-подходящи за тяхната природа форми. Практическата задача за усъвършенстване на планирането по-нататък е свързана с разработването на редица проблеми на сложния обмен на дейности между материалното производство и непроизводствената дейност, свързано е с разработването на редица проблеми на структурните закономерности и ефективността на интензивното разширено възпроизводство.

Решаването на всички тези въпроси е безкрайно необходима и важна предпоставка за създаване на едно все по-успешно планиране. Планирането ще става толкова по-успешно, колкото по-вярно отразява обективните изисквания на развитието, колкото по-ефикасни, отговарящи на законите на изграждане на новото общество, са средствата, с които се осигурява и гарантира изпълнението на плана.

Творческото изучаване и прилагане на наследството по тези въпроси, оставено от Евгени Матеев, е главната гаранция за верен курс, за вярна посока в търсенето на пътища и средства за развитие и усъвършенстване на плановата система. Амбицията да се изобрети “нов”, “трети път” към изграждане на бъдещото общество, опитът да се предложи рецепта за “преустройство” и “реформиране” на обществото не са нищо друго освен опит “... да заставаме насекомите, рибите и др. да реагират като амебата, млекопитаещите – като насекомите, а човекът – като маймуната.”³⁶ Опитът да се пренася върху изграждането на бъдещото общество автоматизмът на “ценовия механизъм” означава да бъде сгрешена посоката, да се тръгне назад към по-низши форми на организация на сложната система на управление на народното стопанство, вместо да се върви напред към нейните по-висши форми. Опитът за подобна рецепта говори най-малкото за историческа неосведоменост на нейните автори относно движещите сили на развитието. Автоматизмът на ценовия механизъм, пред когото се правят закъснели реверанси от “конструкторите” на “преустройството” на обществото, отдавна е непригоден и недостатъчен за самия капитализъм. Опитите за възкресяване на “пазарния механизъм” като главно средство за възвръщане притегателната сила на новото общество говорят единствено за научно късогледство. Тези опити обаче, както и споменатите по-горе събития показват, че научното разбиране за развитието на природата и обществото е въпрос на въпросите, че то е алфата и омегата на управлението на икономиката и обществото. Нито един практически въпрос на планирането и развитието не може и не бива да бъде решаван извън науката за развитието на обществото.

³⁶ Матеев, Е., Перспективно планиране и икономическа кибернетика, изд. Наука и изкуство, С., 1967 г., с. 244; Перспективно планиране (междутраслови връзки и технически коефициенти), изд. БКП, С., 1963, с. 243-244.

4.4. Гениалните ориентири на академик

Евгени Матеев за развитието и усъвършенстването на планирането

Академик Матеев разработи по неповторим начин теоретичните основи на планирането като адекватен инструмент за прехода към нов тип цивилизация, като средство за използване на вътрешно присъщите на тази цивилизация движещи сили. Той води тежка борба в защита на планирането като инструмент за постигане на същинска демокрация, за това **демократията да пусне здрави корени**. Матеев бе и си остана до край убеден, **че в тържеството на плановото начало е избавлението на човечеството от катастрофа, спасението на цивилизацията от гибел**. Тази убеденост даваше сила и формираше необходимата неотстъпчивост у акад. Матеев в борбата му за отстояване каузата на планирането.

За съжаление, той бе принуден цял живот да воюва за каузата на планирането – веднъж срещу противниците на планирането, и втори път – за такава планова практика, която да бъде адекватна на дълбоката теория, разработена от него. За съжаление, практиката на планирането в България бе твърде далеч от представата и теоретическата разработка на въпросите на планирането у Матеев. Съдбата бе отредила на Матеев продължаване на борбата за истинската кауза на планирането и в годините на прехода.

Най-напред (в годините на прехода) той трябваше да се води борба срещу неправомерното отричане на необходимостта от планиране, срещу неправомерното му заклеймяване като унищожител на свободата и демокрацията в обществото. Обречеността на Матеев да води борба за каузата на планирането продължи и след неговата кончина, продължава и днес, когато идеологическата слепота относно планирането е на път да бъде изживяна и когато от ЕС идват постоянни сигнали за въвеждане на планова практика на всички равнища – национално, регионално, фирмено. Сега задочно Матеев е принуден да води битка с примитивната представа за планирането и за прехода към истинското планиране, разработено в неговото творчество.

В своя последен фундаментален, с епохално значение научен труд “Структура и управление на икономическата система” академик Матеев отправя следното послание към неговите следовници: *“Колкото и да изглежда парадоксално, може да се каже, че задачата е тепърва да се създаде планиране (в смисъл на оптимизирана координация на инициативи) – тъй като преобладаващите в миналото “волеви задания” относно рაციонирането не представляват, както беше вече изтъкнато, план в строгия смисъл на термина, – въпреки че както атаките срещу планирането, така и контраатаките в негова защита протичаха под знамето именно на термина планиране”*. Аналогична оценка за планирането до 1989 г. дава и чл.-кор. проф. д.ик.н. Иван Илиев: *“Точно в този период се вижда, че има нещо много сбъркано в централизираното планиране и във функционирането на икономиката”*³⁷.

³⁷ Интервю на Румяна Пенкова с чл.-кор. проф. д.ик.н. Иван Илиев, в. “Труд”, 10 април 2005 година, стр. 8 и 9.

Както винаги академик Матеев си остава верен на джентълментството и на великодушното към колеги, следовници... Той не само отправя послание към следовниците си да разработят основите на истинското планиране, от което се нуждае изграждането на новия тип цивилизация. **Той е оставил своите гениални ориентир за създаването на необходимото истинско планиране.**

Като първи такъв ориентир се явява откритието на академик Матеев за същността на планирането като величествен познавателен и преобразуващ (въз основа на познанието) процес. Планирането според него е *par excellence* научноизследователски процес. Трябва да се знае, че е налице огромна разлика между попълване на бизнес-план и разработка на бизнес-план. Планирането не е бюрократичен процес на прилагане на кодекс от правила и използване на набор от формули и таблици, а планът не е бюрократичен низ от цифри и педантична мрежа от таблици. Планирането и планът са жив организъм, чието сърце е неизчерпаемата енергия на инициативите и интересите на хората. Тези отправни дълбоки истини за планирането Матеев споделя в неговата статия “Народностопанското планиране и науката”, списание “Планово стопанство”, кн. 4, 1949 г.

За най-голямо съжаление, най-невярната представа, каквато може да съществува в едно общество по повод на дадено понятие (на даден процес), представлява тази спрямо планирането. Едва ли може да се намери пример за по-неадекватна представа за същността на понятията от тази за прогнозирането и планирането. Едва ли може да се намери по-лош пример за по-често използване в ежедневието на човека, семейството или организацията от този за използването на прогнозирането и планирането. Още със събуждането си човекът се интересува от прогнозата за времето, за да направи своя тоалет за деня, за да организира своята командировка, бизнесдейност и т.н. Още със събуждането си той “актуализира” своя план “от вчера” или “разработва” нов план за днешния, утрешния или по-отдалечения ден на своята делова дейност или релаксация. И така, от сутринта до късна вечер, до своето лягане. Този план се записва на листче, в деловия тефтер, в секретарския бележник или на компютъра. От сутрешния тоалет, през пазаруването, до сложната и диверсифицирана дейност на организацията ежедневието не протича извън прогнозирането, извън планирането. И това го правят всеки ден дори тези, които имат непоносимост към понятията прогнозиране и планиране.

Откъде идва това разминаване между ежедневна практика, от една страна, и представата – от друга, спрямо прогнозирането и планирането. Двадесетият век бе белязан с възхода и падението на авторитета и вярата в планирането. В основата на падението стои идеологизирането на понятието планиране, неговото отъждествяване със социализма, стои некоректната практика на неговото отъждествяване с волевото командване на икономиката.

По тази причина става **крещяща нуждата от разшифроване на съдържателния “образ” на прогнозирането и планирането на бъдещето на икономическите системи.** А този съдържателен образ не може да бъде изведен без изследване на икономиката в качеството ѝ на сложна система, без изследване на еволюцията на тази система, без изследване на нейните свойства.

Изрично трябва да се подчертае още веднъж, че процесът на прогнозиране и планиране най-малко е технически процес. Това не е нито процес на шаблонно прилагане на някакъв кодекс от правила, нито педантична мрежа от баланси, нито някакъв свитък от отчетно-статистически и планови формуляри, нито набор от формули или математически алгоритми. Прогнозирането и планирането са преди всичко величествени познавателни процеси, процеси на познание и на преобразуване (въз основа на познанието) на икономическите системи от по-ниска към по-висока степен на тяхното развитие. По своята дълбока същност прогнозирането и планирането представляват научноизследователски процеси в строгия собствен смисъл на думата. Самото разработване на един план представлява една трудна, отговорна и сложна научноизследователска работа.

Връзката на прогнозирането и планирането с висшите форми на научноизследователската работа имат прекалено усложнен характер. Така например нито един макропоказател не се обуславя непосредствено от научноизследователската работа около “разбиването” на атомното ядро, ако не се смята, разбира се, връзката, че е нужно да се отделят средства за изследвания и експерименти. Но, независимо от това, съществува връзка между посочената изследователска област и въпросния макропоказател. По същия начин, на пръв поглед въпросите на наследствеността като че ли нямат пряко отношение към разработването на една стратегия за развитие на дадена национална икономика. Казано иначе, трябва ли разработващият такава стратегия да има представа за отношението между наследственост и изменчивост, между соматични и полови клетки, между организъм и среда при разработването на стратегията. Няма нито една област на науката – стига, според Матеев, да бъде наука, която да няма връзка с разработката на една стратегия. Казано иначе, няма област на знанието, която да не интересува човека, който разработва истинска стратегия.

Прогнозирането и планирането са процеси сами по себе си научноизследователски, процеси, които включват в себе си научноизследователската работа в едни области пряко, а в други косвено. По тази причина значението на прогнозирането и планирането за икономиката надхвърля рамките на стопанството, разбирано в тесния смисъл на думата. Прогнозирането и планирането се превръщат в една единна система, която обхваща развитието на съответния стопански обект в неговата цялост.

При досегашния подход към развитието на стопанството не се отчита неговата връзка с другите системи. Поради това за повърхностния наблюдател се губи единството на обществения живот и връзката, например, между теория и практика. Навремето великото откритие на Менделеев не е могло да има практическо значение, но това откритие “отвори вратата” за интензивна изследователска работа върху атомната енергия, което разкри огромното си значение за икономическата практика едва през втората половина на XX век. Изкуството при планирането се състои в това да се намери правилно съотношение между различните задачи. Ако се подцени – според Матеев, ролята на по-отвлечените теоретически проблеми, това може да подкопае и основата за разработка на практическите. Обратно, ако се прекали в

“теоретизирането”, то може да увисне във въздуха и да се остане както без конкретни практически резултати, така и без теория.

Научноизследователските по своето съдържание процеси на прогнозиране и планиране се нуждаят от специалисти – учи Матеев (виж “Народностопанското планиране и науката”, списание “Планово стопанство”, кн. 4, 1949 г.) – които са не само добри изпълнители и даже не толкова добри изпълнители, колкото творци, нуждае се от инициативни професионалисти, от хора, които не се примиряват със старото, още по-малко прекланящи се пред старото. Истинският процес на прогнозиране и планиране се нуждае от “революционери” в живота, защото един план (една стратегия) не представлява мъртъв бюрократичен низ от цифри или педантична мрежа от баланси. Той е жив организъм, чието сърце – това са неизчерпаемата инициатива и творчество на хората. Ако стратегията не се опре и не вгради в себе си творческата енергия и активност на хората, ако не вгради в себе си изискванията и възможностите за оползотворяване на генетичния потенциал на нацията, ако не създава условия за изява и за развитие на този потенциал, ако не изпълни всички клетки на въпросната стратегия с тази творческа енергия, според Матеев не може да бъде получен продукт, който да претендира за званието “план” или “стратегия”.

Казано иначе, чрез прогнозирането и планирането, задачата е да бъдат възбудени (генерирани) инициативи и интереси за творчество, от една страна, и, от друга – да бъдат координирани тези инициативи и интереси за творчество, за да бъде гарантирано тяхното претворяване в живота: творчеството на един пункт в дадена икономическа система се явява условие за реализацията на творчеството на друг пункт (други пунктове) в същата икономическа система. **В тази си функция на генератор и координатор на инициативи и интереси за творчество, според Матеев, планирането изпъква като величествен социологически процес, като изпреварваща демокрация, с една дума – като нов тип цивилизация.**

И така, истинският процес на прогнозиране и планиране се нуждае от хора, които винаги търсят новото, които гледат напред, които не се помиряват с рутината. Казано иначе, прогнозирането и планирането се нуждаят от хора, способни да “яздят промяната”. А това означава, че специалистите по прогнозиране и планиране трябва решително да се освободят от ролята им да “тичат след промяната” и да овладеят изкуството да генерират промяна, която ще води до целесъобразни от икономическа, социална и екологическа гледна точка резултати и последици. Този, който следва стратегия на догонване не само в икономиката, е обречен на вечно изоставане. Той просто няма шанс някога да догони тези, които поставят стандартите в различните области на живота, в т.ч. и в икономиката. Затова прогнозирането и планирането се нуждаят от хора, които според Матеев не чакат новото да им бъде посочено от някой друг, които не се задоволяват с “маниловски мечти”, а чувстват, че сами творят своето бъдеще и при това знаят как да го творят.

И така, истинското разработване на един план в стопанството не е обикновена техническа задача, още по-малко може да носи технически характер. По тази причина е необходима основна ревизия на методологическата база, върху която са се строили в миналото различните планове. Необходимо е да се разчистят натрупани-

те предразсъдъци, необходимо е създаването на истинска наука за прогнозирането и планирането, каквато може да се изгради само върху основата на системния подход. “Колкото и да изглежда парадоксално, още в 1987 г. в своето последно фундаментално изследване “Структура и управление на икономическата система” акад. Е. Матеев писа, че може да се каже, че задачата е тепърва да се създаде планиране (в смисъл на оптимизирана координация на инициативи) тъй като преобладаващите в миналото “волеви задания” относно рაციонирането не представляват, както беше вече изтъкнато, план в строгия смисъл на термина, въпреки че както атаките срещу планирането, така и контраатаките в негова защита протичаха под знамето именно на термина планиране!”

Необходимо е да бъде създадена, внушава Матеев, нова теория и методология в областта на прогнозирането и планирането на бъдещето на икономическите системи. Необходимо е да бъдат създадени истински специалисти за нуждите на прогнозирането и планирането като величествени познавателни и преобразуващи – въз основа на познанието, процеси. И по-точно, на плановици тип символни аналитици – професията на бъдещето (по думите на Р. Рийч).

Като втори ориентир за създаване на истинското планиране Матеев сочи потребността от създаване на такова планиране, което по своята дълбока същност се явява като социологически процес, процес на генериране, на възбуждане на интереси и инициативи за творчество и координация на тези възбудени интереси и инициативи за творчество. Защото реализацията на интереса и инициативата за творчество на един пункт на икономическата система може да стане само тогава, когато то е подготвено от същото ниво на творчество на други пунктове на икономическата система, които се явяват условие за реализацията на това творчество. Ако един процес на планиране не генерира, не възбужда инициативи и интереси за творчество, според Матеев, ако този процес не координира тези възбудени интереси и инициативи за творчество, то този процес няма право да се интерпретира като процес на планиране.

Като трети ориентир за създаване на истинско планиране се явява постановката на Матеев за планирането като нов тип цивилизация. Днес светът се оплаква от замърсяването на околната среда, от “разтварянето на ножицата” между богати и бедни. Тези ужасни последици на съществуващия ред в икономиката и обществото стоят в основата на появата на Римския клуб, на периодичните и ежегодни доклади на клуба, на появата на института World Watch, на ежегодните доклади на института. Тези ужасии стоят в основата на замяната на преклонението пред икономическия растеж с границите на растежа³⁸. Все по-честа тема на разговори и спорове са озоновата дупка, парниковият ефект и т.н. и т.н. Възниква законният въпрос: “Защо се появиха тези ужасни неща? Защо бъдещето на човечеството е поставено на карта?” И отговорът на този въпрос е: защото човечеството се пре-довери прекалено много на “невидимата ръка” на Адам Смит.

Наистина “невидимата ръка на пазара” за два века създаде толкова богатство, колкото хилядолетията не са създали до него. Но работата е там, че заедно с това

³⁸ Виж Meadows, J., And oth., The Limits to Growth, N.Y., 1972.

“невидимата ръка” създаде и ужасните неща, за които стана дума по-горе. И пазарът доказва, че няма инструмент, който да ражда само позитивни резултати, който да носи на обществото само блага. И пазарът като всеки инструмент е носител и на негативни последици. Даже когато си купим опаковка аналгин, в нея намираме листче, в което се обясняват условията, при които може да го приема нуждаещият се пациент. В указаниято се сочат и уврежданията, които може да причини аналгинът на пациентите.

И защото въпросът е много важен, горните разсъждения ще бъдат “подсолени” с **два примера от книгата на Ал Гор “Застрашената земя”³⁹**. **Единият пример** е свързан с препарат ДДТ. При неговото откриване в 40-те години на XX век светът го възприе като откритие на философския камък, с чиято помощ човечеството можеше да се справи с вредителите в селското стопанство. След половин век употреба на препарата човечеството откри, че ДДТ-то е нанесло стотици пъти повече поражения, отколкото са принесените ползи. **Вторият пример** е свързан с хербицида, използван от САЩ за прочистване на джунглата във Виетнамската война. Както при ДДТ-то при откриването на хербицида, американците са във възторг, че ще дават по-малко жертви във войната. А след това те установили, че нежеланите последици от използването на хербицида за Америка надхвърлят многократно ползите от него. Най-голямата беда от приложението на хербицида е, че поколението на воювалите във Виетнам най-често е изродено.

И така, пазарът е велико откритие или самооткритие на човечеството, велико постижение в творчеството на Адам Смит. Но като всеки инструмент и пазарът има своите исторически граници, в пределите на които той може да е полезен, той може да носи желани и полезни резултати, може да бъде двигател на развитието и прогреса. Но от един момент нататък пазарът се оказва неспособен да се справя с проблемите, които създава сътвореното от него, достигнатото от него. Идва момент, когато силата на пазара като двигател на развитието трябва да бъде подкрепена от силата на планирането. Чрез него отнапред могат да се видят, да се измерят последиците в бъдеще (за човечеството, за страната, за региона, за фирмата), които непременно ще бъдат генерирани от решенията, които се вземат днес. Чрез планирането може да се преодолее прехласването пред очаквани позитивни резултати от едни или други решения днес, които, за съжаление, са носители на негативни последици и които непременно ще се стоварят върху гърба на обществото утре.

Като четвърти ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата на Матеев, че постигането на истинска демокрация, че пускането на дълбоки корени на демокрацията в обществото, че избавлението на човечеството от катастрофа и спасението на цивилизацията от гибел е невъзможно без планиране. Дълги години след лансиране на тази Матеевска теза Алвин Тофлър ще определи планирането като средство за постигане на антиципаторна, т.е. изпреварваща демокрация. Екзактният процес на планиране (в качеството му на научноизследователски и социологически процес в собствения смисъл на думата, на нов тип цивилизация) по своята дълбока същност е един многостъпков итеративен процес. В

³⁹ Виж Ал Гор, Застрашената земя, УИ “Св. Климент Охридски”, С., 1995 г.

хода на тази итеративност по същество се провеждат перманентни референдуми относно бъдещето на икономиката и обществото. А както е известно един от най-съществените белези на истинската демокрация са референдумите, чрез които гражданите на една страна или общност изразяват своето съгласие (съответно несъгласие) относно настоящето и бъдещето.

Като пети ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането е във висша форма творчески процес по създаване на нещо, което до момента не е съществувало. Всеки план продуцира реалности, но реалностите могат да бъдат приемливи и желани от хората, но могат да бъдат и крайно неприемливи и нежелани. Истинският план (истинското планиране) е това, което продуцира приемливи и желани от хората реалности. Разсъждавайки по темата творчество (творческа работа), Хенри Форд пише: “Твърдят, че творческа работа е възможна само в духовната област: в музиката, живописата и в другите изкуства. Приписват, значи, творчески дела само на неща, които можем да окачим на стената, да слушаме в концертен салон или да изложим на показ – там, където се събират всевъзможни придиричиви и претенциозни хора, най-често безделници, за да се възхищават взаимно от своята културност. Но онзи, който действително се стреми към творческа работа, трябва решително да встъпи в онази област, където царуват по-висши закони от тези на звука, линиите и цветовете – трябва да отиде там, където господства законът на личността Нужни са хора, способни да преобразуват безформената маса в едно здраво, добре организирано цяло в политическо, социално, индустриално и етическо отношение. Нужни са хора, способни да съставят план за работа във всичко, в което виждаме правото, доброто и предмета на нашите желания. Добрата воля и подробно разработеният план за работа могат да създадат това, което не съществува – какво по-голямо художество от това (курсивът мой – В.М.).”⁴⁰ И така, съществената характеристика на истинското планиране се заключава в това, че то работи за благото и ползата на човека. “Ако светът реши да съсредоточи цялото си внимание, интереси и енергия за създаване планове за благото и ползата на човечеството, то тия планове лесно могат да се превърнат в дело.”⁴¹

И така, планирането е *rag excellence* научноизследователски процес, той има и техническа страна, но тя е второстепенна, *n*-степенна страна. Да, в техническите университети се преподава дисциплината “Чертаене”. Тя въоръжава обучаваните със знание как да приведат архитектурата на новото изделие на разбираем за всички език. Истинското творчество е в създаването на новата машина, която да облекчи труда на човека, да повиши неговата производителност на труда. А чертаенето предписва формата на представяне на новото изделие. Не е възможно да се създаде новото изделие без съответната апликационна форма, предписвана от дисциплината “Чертаене”. Но да се поставя апликационната форма над съдържателната страна по измислянето на новата машина е абсурд.

На Айзенхауер принадлежи тезата, че “Планът е нищо, планирането е всичко”. Тази теза е с огромен мисловен заряд и изцяло потвърждава тезата на Матеев, че

⁴⁰ Форд, Х., Моят живот и моите успехи, изд. “Буларт 2000”, С., 1991, с. 57-58.

⁴¹ Пак там, с. 58.

планирането е величествен познавателен и преобразуващ въз основа на познанието процес.

Като шести ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането е процес на правене възможно невъзможното, то е процес на развитие на възможностите за развитие, процес, който обезпечава същинската роля на целите. Изграждането на новото общество, за което ратува Матеев, се основава изцяло върху този шести ориентир. Чудесна илюстрация на коректността на този ориентир се явява проектът “Манхатън”, описан в едноименната книга на Стефан Груев. Създаването на атомната бомба в САЩ по мнението на повечето инженери, учени и индустриалци, които е интервюирал Груев, представлява “най-внушителното постижение на организирано човешко усилие в съвременната история”.⁴² Авторът на книгата описва и показва по какъв начин САЩ реагират на определена опасност и как се справят с една изключително уникална задача. С изключение на един безкрайно тесен кръг, хилядите участници в проекта не са знаели каква е крайната цел на тяхното усилие. Те са виждали и усещали само огромното предизвикателство на една непосилна за изпълнение задача и се справят великолепно с нейното решаване.

Крайната цел на този проект е била движещият мотив на усилията на цялата нация. В създаването на атомната бомба, в тази “изумителна авантюра” – по думите на Ст. Груев – дръзко е била въввлечена цялата индустриална мощ на САЩ. Ръководителят на този проект – генерал Гроувс, и неговият екип не са и подозирали първоначално за невероятните трудности, които е трябвало да преодоляват във връзка с решението на поставената задача. Те дори не са знаели колко далеч са били лабораторните експерименти от индустриалната реализация на бомбата.

Именно целта на проекта е тази сила, която прави невъзможното възможно – разрешаването на много теоретически, експериментални, технологически и производствени проблеми. Това нещо, което извън този проект е могло да се реши по еволюционен път най-вероятно в порядъка на 50-100 години, се прави само за три години.

Много поучителна е срещата на генерал Гроувс с двамата вицепрезиденти на компанията “Дюпон” – Уилис Харингтън и д-р Чарлз Стайн – за ролята на целта. След като Гроувс запознава двамата вицепрезиденти със супер секретния проект, иска да чуе мнението им за шанса по неговото реализиране. Отговорът на двамата бил: “Целият проект надминава човешките възможности”. Идеята за извличане на енергия от атома изглеждала за вицепрезидента на “Дюпон” д-р Стайн, който отговарял за цялата изследователска програма на компанията, точно толкова съблазнителна и невъзможна, колкото вековната мечта на хората за *perpetuum mobile*.

Тези оценки за шанса да бъде реализиран проекта не разколебават Гроувс. Не го разколебали дори оценките на нобелови лауреати Ърнест Лорънс, Артър Холи Комптън, Харолд Юри. Постоянният отговор на Гроувс на съмненията и скептицизма на учени от най-висок ранг, на специалисти от различни области бил, че правителството гледа на проекта като на най-спешен национален приоритет и че

⁴² Груев, С., Проектът Манхатън, изд. “Отворено общество”, С., 1998 г., с. 13.

докато не се докаже по безспорен начин невъзможността на неговата реализация, работата трябва да продължи. В разговорите с учените много често му се налагало, когато те обяснявали, че проектът като цяло не може да се осъществи или че той не може да се осъществи в предвидения срок, да отговаря: “Може и да сте прави, но атомната бомба трябва да се създаде час по-скоро”.

С този отговор той е помагал на изследователските екипи да потърсят друг път към решението на задачата. Ако пътят, по който е търсено досега решението, не води до него, това не означава, че въпросът няма решение. Такова решение няма по избрания и по вървения досега път.

Реализацията на проекта (въпреки съмненията и скептицизма) доказва по категоричен начин, че няма невъзможни неща за човека, че невъзможно е само това, за чието изпълнение липсват необходимите знания, че прогресът в областта на знанията събаря стените между човека и “невъзможното”, че даден проблем може да надхвърля човешките възможности само в относителен смисъл и дотогава, докогато все още отсъстват необходимите знания⁴³. Реализацията на този проект доказва, че човешките възможности не са крайни, че те самите подлежат на развитие и че главният провокатор за такова развитие са поставените цели.

Разбира се, примерът, с който се илюстрира новата роля на целите, а именно ролята на генератор за развитие на възможностите за развитие, в т.ч. за развитие на човешките възможности, се отнася до постигането на една зловеща цел. Както пише Груев: “Повечето хора, за които се разказва тук, искрено биха предпочели усилията в проекта “Манхатън” да са били насочени към други, по-възвишени цели. За нещастие, те не са имали право на избор.”⁴⁴ Важното е, че реализацията на този проект доказва новата роля на целите. Важното е да се знае, че “човек, който е осъзнал своята цел, може да постигне всичко, което поиска”⁴⁵.

Освен примерът, който бе даден с проекта “Манхатън”, могат да бъдат посочени достатъчно на брой други примери, които доказват новата роля на целите. Недопустимо е да бъде пропуснат примерът със създаването и пускането в орбита на първия изкуствен спътник, на първия пилотиран космически кораб, на проекта “Аполо”, с който се осъществи кацане на човек на Луната и връщането на кораба на Земята. Ако във всички тези случаи целите се извеждаха от предпоставките, от възможностите, според очевидната логика: “условията са такива и такива и следователно целите могат да бъдат само такива и такива”, то никога не би се формулирала подобна цел и никога човекът не би имал тези свои достижения. Тъкмо целите пред тези проекти генерираха интензивно развитие на поисковите изследвания и търсения, чрез които се създаде фундаментът на нови теории, на нови области на знанието.

Достатъчно примери за ролята на целите като генератор за развитие на възможностите за развитие има и в самата икономика. Такива примери предлагат Германия, Япония, Италия, Южна Корея, другите азиатски “дракони”. Най-пресният пример предлага Ирландия. Тези примери доказват колко важна е правилната пред-

⁴³ Вж. Форд, Х., Моят живот и моите успехи, изд. “Буларт 2000”, С., 1991, с. 87.

⁴⁴ Груев, С., Проектът Манхатън, изд. “Отворено общество”, С., 1998 г., с. 14.

⁴⁵ Вж. Форд, Х., Моят живот и моите успехи, изд. “Буларт 2000”, С., 1991, с. 70.

става за отношението “цели – предпоставки”, колко важно е да не се канонизират (му-мифицират) предпоставките.

Проблемът с целите въобще и особено с целите на национално ниво изживя и изживява крайно противоречива еволюция.⁴⁶ Адам Смит например казва, че стопанският деец, “преследвайки своите собствени интереси, често действително служи по-добре на обществото, отколкото тогава, когато съзнателно се стреми да прави това. Аз нито веднъж не съм чул, че е направено много добро от тези, които са давали вид, че те водят търговията заради благо на обществото”.⁴⁷ А Хайек направо заявяваше, че там, където се постави началото на формулиране на общи национални цели, там с прогреса е свършено, там се поема пътя на крепостничеството и робството.⁴⁸ Всъщност самият А. Смит не е докрай последователен, защото още в увода на своето “Богатство...” той заявява, че “политиката на едни народи особено силно е поощрявала земеделието, политиката на други – градската промишленост. Едва ли един народ се отнася еднакво към всички родове промишленост.”⁴⁹

Отношението към националните цели следва логиката на махалото – от пълното отричане на целесъобразността от формулиране на национални цели се стига до все по-последователното вникване в същността и ролята на целите, стига се до разработка на строга наука за целите. Чудесен пример за страха от формулиране на

⁴⁶ Още в най-ранните писмени документи на човешката история целите са заемали важно място в общественния живот. На Мойсей, например, принадлежат десет цели, гравирани върху каменен блок. Александър Велики определя целите на своите завоевания и своето царуване. В началото на двадесети век Фредерик Тейлър, един от основоположниците на науката за управление, подчертава значението на целите и доказва, че всеки човек в организацията – висшестоящ или нисшестоящ, министър или портиер, президент на фирма или наеман работник – трябва да има ясно формулирани цели и задачи, стоящи пред него всеки ден. Все в същия период и Файол набляга върху важността на целите при управлението. Във връзка с въвеждането на новата концепция за възвръщаемост на капиталовложенията през двадесетте години на XX век на Доналдсон Браун (първоначално във фирмата “Дюпон”, а после и в “Дженерал моторс”) се изисква разработването на конкретни цели. Според Питър Дракър за първи път системен подход при определянето на целите е използван от Слоан в “Дженерал моторс” през двадесетте години. През 1930 г. Ридли и Саймън в монографията си “Измерване на обществената активност” отдават първостепенно значение на целите. Гълих и Ъруик, двама ранни представители на теорията за управлението, също се занимават с изследване на въпроса за формиране на целите. Първият писмен документ, в който се среща цялостна разработена концепция за ролята и използването на целите, се явяват т.нар. “Писма на ръководителя” (“The manager’s letters”). Според методиката на този документ такива писма е трябвало да се изготвят от ръководителя на дадено ниво до неговия висшестоящ началник. След това двамата са обсъждали заедно тези писма. В писмата наред с другите неща ръководителят е бил длъжен да формулира и предлага цели за даден период от време. В хода на обсъждането се е определяло окончателното множество от цели. Дватама ръководители (висшестоящ и нисшестоящ) са били длъжни по-късно съвместно да обсъждат степента на реализация на целите. Този метод е описан и препоръчван във вътрешнофирмената публикация на Харолд Смиди – някогашен зам.-директор на консултантската група по проблемите на управлението на “Дженерал Електрик”, и е бил използван дълго време от същата фирма в периода на нейното интензивно развитие.

⁴⁷ Смит, А., Изследване о природе и причинах богатства народов, изд. Социально-экономической литературы, М., 1962, с. 332.

⁴⁸ Hayek, Friedrich A. von, Road to Serfdom (University of Chicago press, 1956).

⁴⁹ Смит, А., Изследване о природе и причинах богатства народов, изд. Социально-экономической литературы, М., 1962, с. 18.

общонационални цели се съдържа в книгата «Философиите на капитализма»⁵⁰ Разбира се, че е възможно да се спекулира с общонационални цели и идеали. Но освен спекулация с такива “цели и идеали”, за да бъдат подчинени хората на користните интереси на авторите на подобни “цел”, може да има и процес на същинско формулиране на национални цели, който не подменя изконните стремежи, интереси и потребности на хората, а тъкмо обратното – идентифицира, отразява и отстоява тези стремежи, интереси и потребности.

На Осмия международен семинар по субективни вероятности – полза и вземане на решение (SPIDM'8), Хелмут Юнгерман и Ингрид фон Улард⁵¹ изрично посочват, че това, на което не е било обръщано и се обръща малко внимание в теорията на управлението, е ролята на целите. Традиционните подходи в управлението приемат, че възможностите съществуват или са зададени а priori. В този случай (при класическите подходи в управлението) целта има само едно единствено предназначение – да максимизира субективно очакваната полза. Казано иначе, функцията на целта е да служи като критерий при вземането на решение.

В разширения класически подход (на Райфа и Кини)⁵² понятието цел се разглежда в по-друг смисъл. В този случай целта се интерпретира като някаква специфична последица, към която съответната система се стреми. Целта в този случай действа като средство за генериране на признаци за оценяване на възможните действия. Ако при традиционния подход целта служи за оценка на възможностите (алтернативите) и на задачата да се направи избор, то при разширения класически подход целта служи като средство за генериране на признаци за оценяване на възможните действия.

⁵⁰ “Но да манипулираш хората, да ги подкарваш напред към цели, които за теб – социалния реформатор – са напълно ясни, но не и за тях, означава да отречеш човешката им същност, да ги третираш като неодушевени предмети, лишени от собствена воля и да ги превърнеш в по-нисши същества. Ето защо да лъжеш хората или да ги мамиш, означава да ги използваш като средство за постигане на своите, а не на техните лични, свободноопределени цели, та дори да е за тяхно добро; това на практика означава да ги третираш така сякаш са по-нисши същества; да постъпваш така, сякаш техните желания и стремежи са по-малко важни и несъприкосновени от твоите... Следователно да се постъпва по такъв начин означава да се извършва насилие над хората в името на нещо, по-нисше от самите тях – да ги подчиня на собствената си воля или на нечия чужда представа за тяхното щастие, изгода, сигурност или удобство.” Подобно отношение “означава да се държа с хората така, сякаш те не са свободни – за мен те биха били просто човешка маса и аз, в ролята на благотелния реформатор, мога да я моделирам в съответствие с моите, а не с техните, свободно определени цели”. “По този път е лесно да стигнем до идеята, че можем да принуждаваме другите, заради самите тях, в техни интерес, а не в наш. Следователно аз твърдя, че знам по-добре от тях какви са потребностите им. От тук в най-добрия случай излиза, че ако са не по-малко разумни и не по-глупави от мен и осъзнават интересите си не по-зле от мен, те не би трябвало да ми се противопоставят. Но аз бих могъл да претендирам и за нещо повече. Бих могъл да заявя, че същинската им цел е в действителност онова, на което те, в състоянието на пълна невежественост, се противопоставят”, в: Бърлийн, Айзая, Две свъщания за свободата, Философиите на капитализма (антология), изд. ПЕРО, С., 1996, с. 54, 59, 60.

⁵¹ Jungerman H., and I von Ulardt, The role of the goal in representing decision problems, Proceedings of the SPUDM'8, Budapest, 1981.

⁵² Вж. Райфа, Х., Льюс Р., Игры и решения, перев. с англ., ИЛ, М., 1961.

Новият подход към целите разглежда процеса на вземане на решение като процес, който започва с някакво несъответствие между действителното (фактическото) положение, в което се намира дадена система, и положението, в което системата би желала (искала) да се намира. В този случай възможностите не се разглеждат като предварително зададени. Задачата тук е, първо, да се генерират възможните действия, след това те да се оценят и тогава да се направи изборът. При новия подход целта се разглежда като някаква последица, която системата би желала да постигне и която се използва като средство за генериране и структуриране на възможните действия.

Според новия подход за ролята на целите при тяхното формулиране е важно да бъдат изведени интегрирани цели, а не частни, второстепенни цели. Става дума за **такива интегрирани цели, в които се отразява законът на развитието**. Истинската роля на целите – като генератор на развитие на възможностите за развитие, прави много отговорен процеса на целеполагане – в смисъл да бъдат формулирани такива цели, които наистина могат да се превърнат в генератор за развитие на възможностите за развитие. Вероятно за това Харвей в своите осем принципа⁵³ за осъществяване на истинска планова дейност посвещава два на ролята и значението на интегрираните цели. “Широкоаспектните цели – внушава Харвей в своя трети принцип – са по-важни отколкото специфичните самостоятелни мишени”. И още: “Планирането трябва да произтича от широкомащабни цели” – осми принцип.

Целеполагането не е технически въпрос, а дълбоко съдържателен. Той е въпрос на дълбоко и всестранно познаване на логиката на развитието на икономическата система, на характера на взаимодействието ѝ с други системи (икономически, социални, технически, политически и т.н.). Всъщност с целеполагането се прави не нещо друго, а най-важното – с него се предпоставя въпросът с правилната или неправилната постановка на задачата за бъдещи реформи и развитие. С него се определя входната врата към решението на тази задача. Вече имаше повод да се посочи, че изборът на грешен вход към решението на една задача обрича това решение.

Човекът, свободният индивид – по Кант, е едно трансцендентално създание, стоящо извън сферата на естествените причинно-следствени отношения. По тази причина няма по-висша ценност от самия човек. Всички опити за намеса в работата на човека, неговото тормозене, опитите да бъде моделиран против волята му в съответствие със собствените идеи и представи на социалния реформатор за добро, всяка форма на ограничаване и контрол над човека, означава не нещо друго, а отричане на онези човешки свойства, които го правят човек и като такъв творец на собствената си съдба. Да се принуждават хората със заплахи да приемат един начин на живот, при който нямат право да избират крайната цел, да се залостят всички изходи с изключение на един единствен, независимо от това колко привлекателни и благодатни са перспективите, към които води той, или колко благородни са мотивите, означава да се извърши престъпление спрямо човешката същност на тези хора, на които е дадено да живеят собствения си живот.

⁵³ Вж. Digman, S., Strategic management, Texas, 1968, p. 72.

Не съществуват основания и причина за това “човешката личност да бъде принасяна в жертва на олтара на великите исторически идеали – справедливостта, прогреса и щастието на бъдещите поколения, свещената мисия или еманципирането на една нация, раса или класа, дори самата свобода, която изисква индивидът да се жертва в името на свободата на цялото общество. Това е увереността, че там някъде – в миналото или бъдещето, в Божието просветление или в мислите на един-единствен учен, в постулатите на историята или науката, а може би в душата на непоковарения, добър човек ще се намери окончателно решение. Това древно убеждение се корени във вярата, че всички положителни цели, към които хората се стремят, са по необходимост съвместими помежду си, а може би са дори и взаимно свързани.”⁵⁴

Всички тези опасности са напълно реални, но и напълно преодолими, ако на целепологането се гледа не като на технически въпрос, а като на дълбоко съдържателен процес, на процес, който се гради върху дълбокото и всестранно познаване на логиката на човешкото развитие, на логиката, по която това развитие се превръща в развитие на икономиката и социологията и на свой ред тяхното развитие се трансформира в развитие на човека. Тези опасности могат да се превърнат в реалност само там, където догмата властва над мисълта, там където логиката на развитие на знанието е изместена от догмата. Истината и свободата на себеизявата на личността са несъвместими с властта на догмите.

Като седми ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането е процес на създаване на конкурентни предимства на съответната икономическа система. Конкурентните предимства се създават, а не се наследяват, внушава Майкъл Портър. Ако едно планиране (един план) не създава конкурентни предимства на дадена стопанска система, то не може да бъде интерпретирано като истинско планиране (като истински план). Понеже въпросът е много важен, ще бъде предметен по матеевски с пример. Във връзка с инициативите, които трябваше да предприемат общините, при автора на настоящия доклад дойде делегация от Сопот за консултация как да бъде разработен планът за развитие на града. На въпроса “За какво са дошли господата?”, ми бе отговорено, че са дошли, за да бъдат посъветвани как да направят плана за развитие на град Сопот. Аз им отговорих, че ще чуят моя съвет, когато те ми разкажат какво смятат да правят.

В отговор гостите започнаха да изброяват какво липсва на Сопот – те нямали еди какво си, което било налице в Карлово, те нямали еди какво си, с което разполагал Русе, те нямали онова, с което разполагал Петрич, те нямали и онова, с което разполагал Кюстендил... При това изреждане на “нямането” прекъснах гостите и се пошегувах, че ако продължат по този път, то непременно ще се стигне до извода, че трябва да се купи един тон тротил (или колкото е нужен), за да бъде взривен Сопот, защото той няма никакви предпоставки за развитие. Казах им, че грешно поставят въпроса за извеждане бъдещето на Сопот. Казах им, че избраният път на изброяване на сравнителна основа с други градове и селища на “нямането” е порочен и не води до никъде.

⁵⁴ Бърлийн, Айзая, Две схващания за свободата – във: Философията на капитализма (антология), изд. ПЕРО, С., 1996, с. 97.

Вярно поставеният въпрос е “Какво има Сопот и това го няма в другите градове и селища?”. И именно това трябва да се превърне в отправна точка при размишленията върху бъдещето на Сопот. Световният опит показва, че успех може да се постигне само там, където има уповаване върху уникалните условия, които притежава едно селище, един регион, една държава. Успехът се гради върху умелото използване на тази уникалност, на онова разнообразие, което притежава съответната система.

Примерът, който дава авторът на настоящия доклад, е ярко доказателство за порочната представа за същността и съдържанието на планирането, за философията на разработката на съответните планове – стратегически, тактически, оперативни. Този пример е чудесна илюстрация на грешната представа за релациите: “цели на развитието на една система” ↔ “унаследени възможности на системата за развитие”; “цели на развитието на съответната система” ↔ “ограничения пред развитието на системата”; “цели на развитието на една система” ↔ “проблеми пред развитието на съответната система”; “цели на развитието на една система” ↔ “приоритети на развитието на системата”; “проблеми пред развитието на системата” ↔ “приоритети на развитието на системата”; “ограничения пред развитието на системата” ↔ “приоритети на развитието на системата”.

Всеки процес на планиране е изправен пред задачата да разреши взаимоотношенията между тези релации. И от правилната или неправилната постановка за разрешаване на тези релации ще се получи един или друг резултат, който може да бъде еквивалент на трабанта или еквивалент на мерцедеса. Изброените релации могат да бъдат редуцирани и алегорично представени с релацията “кон” ↔ “каруца”. Ако конят е охранен, а каруцата е нова, но конят се впряга зад каруцата, няма да се получи полезен резултат – транспортиране на товар или на пътници. Ако същият кон се впрегне в същата каруца, но на правилното място (пред каруцата), резултатът ще бъде свършено друг.

За съжаление, грешната представа за гореизброените релации не е само в посочения пример с град Сопот. Във връзка с разработката на Национална стратегия за регионално развитие в качеството си на идеолог и научен ръководител на проекта, трябваше да се запозная с всички анализи, прогнози, планове и стратегии, правени в последните пет години в България (Национален план за икономическо развитие на България, Актуализиран национален план, областни и общински стратегии). И бях сащисан от това, което видяха очите ми. Не открих нито един документ, който да покрива характеристиките на един истински план, на една истинска стратегия.

Зад претенциозните заглавия за стратегии се предлагат в насипно състояние факти, които не са анализирани и изследвани и, най-важното – в тези папки с претенциозни заглавия липсват както “образът” на съответната система в стартовия момент на стратегията, така и бъдещият “образ” на системата, така и кривата на прехода от съществуващия “образ” до бъдещия “образ” на съответната система.

Проучването на съществуващите анализи, стратегии, планове за развитие както на регионалната, така и на националната икономика доказват изключителната важност на поставения въпрос. В края на краищата в тези документи нито има ясно очертан статус на съответната икономика, казано иначе, няма очертан “образ” на

съответната икономика, няма разшифровка на причините, довели до това състояние на икономиката, няма ги изведени възловите проблеми, които сложилият се статус на съответната икономика притежава, няма ги изведени и разшифровани изискванията към бъдещото развитие на съответната икономика, които този статус поставя, няма ги разшифровани ограниченията, които съществуващият статус на икономиката поставя пред бъдещото развитие, няма ги разшифровани и изискванията на присъединителния и интеграционния процес на България и нейните региони към ЕС, които изисквания непременно трябва да бъдат удовлетворени.

Няма изведен “образ” на бъдещата икономика на съответната единица (страна, териториалната единица), няма разгърнати сценарии за постигане на този “образ”, няма разшифровани алтернативи, чрез които да се постигне това стратегическо бъдеще, няма изведени същински цели на развитието, няма изведени същински приоритети на това развитие, няма изведени необходимите ресурси (материални, човешки, финансови) за реализиране на стратегическите цели, няма структуриране на необходимите ресурси по направления на тяхното обезпечаване – в смисъл на това, колко от необходимите ресурси могат да бъдат мобилизирани от самата териториална единица, какъв ресурс трябва да се търси като помощ от държавата, каква част от ресурса може и трябва да се осигури по линия на предприсъединителните фондове, каква част от същия този ресурс ще трябва да се търси по линия на сътрудничеството.

Няма изведени и необходимите мероприятия и действия, без които не е възможна реализацията на стратегическите цели и приоритети. И накрая, не е налице необходимата координация по място и време между необходими ресурси и необходими мероприятия съгласно изискванията на “технологията” за решаване на всяка една задача, за постигане на всяка една цел на съответната регионална стратегия.

Като осми ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането е процес на измисляне на бъдещето. В своята реч на форума в Давос президентът на Франция Никола Саркози – след като оцени безперспективността на съществуващия капитализъм и икономика, заяви, че пред света стоят за разрешаване изключително сложните задачи по измисляне “образа” на бъдещата държава, “образа” на бъдещия бизнес и “образа” на бъдещия град. Осъзнаването на тези изключителни задачи от политици от ранга на Саркози и Обама е крайно важен и благодатен сигнал за специалистите в областта на планирането. Именно те са хората, които трябва да решат тези задачи.

Изрично трябва да се посочи, че мислители и авторитети от световен ранг отдавна бият камбаната за необходимостта от раздяла със съществуващия световен ред, за историческата обреченост на капитализма и капиталистическата икономика, за необходимостта от преход към нов тип общество. Повече от половин век тази камбана повтаря едни и същи послания към човечеството. Осъзнаването на историческата обреченост на капиталистическото общество и на необходимостта от преход към ново общество от политическия елит на света е огромна крачка в правилната посока. Идва ред на професионализма в областта на планирането, който е призван да разработи архитектурата на бъдещата държава, на бъдещия бизнес и на бъдещия град.

Изрично трябва да се посочи, че измислянето на бъдещето (на необходимото и желано бъдеще) не е процес на произвол, а е процес на прилагане на най-строга наука. Да бъдат формулирани необходимите и желани цели на икономиката не означава нищо друго, освен определянето на степените, през които трябва да премине човешкото развитие в бъдещия период, за който се разработва стратегията.

По същия начин, както конструкторът измисля новата машина, както архитектът измисля новата сграда, “образа” на новия жилищен район, по същия начин и планировикът трябва да измисли архитектурата на бъдещата икономика на съответната система. “Образът” на бъдещата икономика, картината на онова състояние, което тя трябва да получи в бъдеще – в резултат на реализацията на стратегията, се представя чрез стратегическите цели на това развитие. Стратегическите цели изпълват като инструмента, чрез който се “рисува образа” на бъдещето на икономиката. Именно поради това въпросът с извеждането на стратегическите цели е един от най-отговорните моменти при разработката на една стратегия.

За съжаление, продължава да господства остарялата представа за целите, разглеждани в ролята им на следствие спрямо предпоставките за развитие. Утвърдила се е порочната практика от унаследените към даден момент предпоставки за развитието в една система да бъдат извеждани целите на бъдещото развитие. В този случай се прилага привидно единствено възможната логика на разсъждения. А именно: ако унаследените условия за развитие в една система в даден момент от времето са такива и такива, то възможните цели на бъдещото развитие на тази система могат да бъдат само такива и такива.

Работата е там, че тези възможни цели (та били и най-възможните сред всички възможни) могат да бъдат (и най-често са) съществено различни спрямо онова, което е необходимо на хората, което е желано от хората. И в този смисъл, макар и единствено възможни, тези цели са неприемливи, даже абсурдни. Както се вижда, на пръв поглед единствено правилната парадигма за определяне на целите по пътя на извеждането им от унаследените условия е дълбоко порочна, защото превръща бъдещето на икономическата система и бъдещата съдба на хората в заложник на миналото.

Единственият начин за освобождаване на бъдещето на икономическата система от капана на предопределеността е в “измислянето” на нейното бъдеще. А “измислянето” на бъдещето на съответната икономика не е нищо друго, освен процес на извеждане на необходимите и желани цели, които икономиката трябва да постигне в бъдеще. И на микро- (фирмено), и на отраслово, и на регионално, и на национално (макро-) ниво стои крещящата потребност от осъзнаване на пътя, по който могат да бъдат снети “оковите” пред бъдещото развитие, които миналото е локализирано в съществуващия статус на съответната икономика.

На всички посочени равнища стои изискването за осъзнаване, възприемане и превръщане в реална практика на прогнозния и планов процес новата роля на целите, а именно ролята им на генератор за развитие на възможностите за развитие. Стратегиите и стратегическото планиране нямат друга мисия, освен тази да “измислят” стратегическото бъдеще (онзи “образ” на необходимото и желано бъдеще) на съответната система и да изведат необходимите предпоставки, необходимия

потенциал, в т.ч. необходимите конкурентни предимства, които съответната система непременно трябва да осигури (т.е. целево да създаде), и по този начин да направи възможно (реализуемо) необходимото и желано бъдеще на съответната система.

Като девети ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането като процес на измисляне на бъдещето е средство за освобождаване на икономическите системи от кошмара на миналото и настоящето, от капана на предопределеността.

Като десети ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането е средство за справяне с феномена сложност. Нарастващата сложност на съвременните (в т.ч. на макро- и микро-) икономически системи и на проблемите на тяхното развитие поставя на изпитание традиционните методи и подходи на човека и обществото към действителността (в т.ч. към икономическата действителност). Тази сложност (по-точно: нарастваща сложност) стои в основата на болестите от различно естество, които (по думите на У. Ешби) побеждават човека⁵⁵. Тази сложност поставя остро необходимостта от откриване и “създаване” на нови методи за тяхното изследване и управление. Без преход от анализ на ниско равнище към системноанализ от висок ранг или – казано иначе, без системен подход борбата с болестите от психологическо, социално и икономическо естество няма да напредне⁵⁶.

Прогнозирането и планирането на бъдещето на икономическите системи се явяват адекватният метод за справяне с феномена сложност. Така, както системният подход се явява функция на системния характер на обектите от действителността (в т.ч. на обектите от икономическата действителност), така и прогнозирането и планирането на бъдещето на тези системи се явяват функция на приложението на системния подход в изследването и управлението на същите тези системи. Успешното преминаване на коя да е система (в т.ч. и на коя да е икономическа система) от едно в друго състояние все по-определено се нуждае от прогнозиране и планиране.

Като единадесети ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането е средство за осъществяване на глобалния процес на реструктуриране на икономиката от икономика, базирана върху индустриалните технологии, към икономика, базирана върху информационните технологии. Ако се има предвид прехода към икономика на знанието, то планирането се явява онзи процес, който обслужва и гарантира целесъобразния от икономическа, социална и екологическа гледни точки преход. Ако планирането на всички нива (макро-, регионално, фирмено) не обезпечават този преход, то няма основание да претендира за истинско планиране.

Нереалистично е да се очаква, че преходът към икономика на знанието, към устойчиво развитие може да стане спонтанно, от само себе си. И тук е нужен високият (изключителният) професионализъм на плановиците, които са призвани да разшиф-

⁵⁵ Вж. Ешби, У., Въведение в кибернетиката, превод от англ. ез., изд. “Наука и изкуство“, С., 1967, с. 16-17.

⁵⁶ Вж. Боулдинг, К., Общая теория систем – скелет науки, перев. с англ., в: Исследование по общей теории систем, изд. “Прогресс“, М., 1969, с. 123.

роват “образа” на икономиката на знанието, на устойчивото развитие и да изобретят инструментите, чрез които да се премине към този тип бъдеща икономика.

Като дванадесети ориентир за създаване на истинско планиране се явява тезата, че планирането е средство за поставяне във вярна координатна система на взаимоотношението “човек ↔ икономика”. За най-голямо съжаление – и в теорията, и в практиката (макар и негласно) икономиката е поставена над човека и господства над човека. Едва ли не човекът се ражда на този свят, за да служи на икономиката. А всъщност икономиката е инструмент като всички други, които трябва да служат на човека. Именно планирането е призвано да “коригира” сложилата се представа за взаимоотношението “човек ↔ икономика” и поставянето на това взаимоотношение във вярната координатна система. Когато един от ориентирите разглеждаше планирането като нов тип цивилизация, като изпреварваща демокрация, се има предвид тъкмо “законното” взаимоотношение “човек ↔ икономика”.

И по повод на тази изключителна задача пред планирането има необходимата политическа заявка от най-високо равнище. В своята реч на форума в Давос президентът на Франция Никола Саркози постави задачата за освобождаването на човека от диктата на икономиката, за поставяне на човека на законното му място във взаимоотношението му с икономиката, а именно икономиката да бъде превърната в средство, обслужващо развитието на човека, в противовес на съществуващата практика – когато икономиката господства над човека.

5. ГОРДИ НАСЛЕДНИЦИ, НО И ДЛЪЖНИЦИ КЪМ ГЕНИАЛНОТО ТВОРЧЕСТВО НА АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ

Безкрайно малко са университетските катедри, чиито създатели са били мислители от висок ранг, педагози от висока класа, граждани с висок морал и дълг към съдбата на народ и държава. Катедра “Маркетинг и стратегическо планиране” е сред тези рядко срещани случаи. Членовете на катедрата – и работилите с изключителната личност Евгени Матеев, и представителите на младото поколение, които не са имали възможността и шанса да се познават лично и да работят заедно с академик Матеев, са в правото си да се гордеят, че са от катедрата, чийто създател и дългогодишен ръководител е той. Не е пресилено да се каже, че и след неговата раздяла с катедрата и с живота, духът и обаянието на неговата личност са все същите, каквито са били и приживе.

Но законното право на гордост от съпринадлежността към храма на знанието и морала, изграден от академик Матеев, има и своята обратна страна – голямата отговорност към създателя на този храм. А тази отговорност има много линии на проявление и на защита. На **първо място** стои отговорността да бъде съхранено онова неповторимо знание, сътворено от академик Матеев, а най-сигурният начин за съхраняване на това знание е неговото системно изучаване и осмисляне. На **второ място**, за съхраняването на това знание е нужно поддържане на своеобразна щафета по поднасянето на въпросното знание на поколенията студенти. На **трето място**,

това е изпълнението на завета на академик Евгени Матеев да бъде създадено истинското планиране. И на **четвърто място**, това е отговорността да бъдат съхранени Матеевската атмосфера и Матеевския дух на катедрата.

**ПРОЗРЕНИЯТА НА АКАДЕМИК ЕВГЕНИ МАТЕЕВ ЗА ПРЕХОДА
КЪМ НОВ ТИП ЦИВИЛИЗАЦИЯ****Резюме**

В публикацията се представят уникалните прозрения на акад. Евг. Матеев за неизбежността и необратимостта на движението на обществото към нов тип цивилизация. Представят се прозренията на акад. Евг. Матеев за движещите сили на развитието към нов тип цивилизация, прозренията за планирането като адекватното средство за преход към изграждане на новия тип цивилизация. Представени са прозренията на акад. Евг. Матеев за потребността и възможността от перманентно и системно развитие и усъвършенстване на планирането. Представени са прозренията на акад. Евг. Матеев за белезите и критериите за оценка на развитието и усъвършенстването на планирането, както и ориентирите на развитието и усъвършенстването на планирането. Накрая, представени са и прозренията на акад. Евг. Матеев за изискванията към преподаването на материята в областта на прогнозирането и планирането.

**THE INSIGHTS OF ACADEMICIAN E. MATEEV ABOUT THE TRANSITION
TOWARDS A NEW TYPE OF CIVILIZATION****Abstract**

In my publication I reveal the unique insights of acad. E. Mateev about the inevitability and the irreversibility of the society's movement towards a new type of a civilization. The insights of acad. E. Mateev about the moving forces of the motion and the development towards a new type of a civilization are presented, insights about the planning as an adequate tool for the transition towards the creation of a new type of civilization. The insights of acad. E. Mateev about the necessity and the possibility of permanent and systematic development and elaboration of the planning are revealed. The insights of acad. E. Mateev about the signs and the criteria about the evaluation of the development and the elaboration of the planning as well as the orientation of the development and the elaboration of the planning are revealed. Finally, the insights of acad. E. Mateev about the criteria for teaching the material in the area of forecasting and planning are revealed.